

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

**БАТЫРАЛЫ СЫДЫКОВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ-ӨЗБЕК ЭЛ
АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

**Кол жазма укугунда:
УДК 37:372.881:377.5:811.512.154**

Кашкариева Миргул Абибиллаевна

**Кыргыз тилин колледждерде коммуникативдик компетенттүүлүккө
негиздеп окутуунун технологиялары**

13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы

менен методикасы

(кыргыз тили)

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертация

Илимий жетекчи:

педагогика илимдеринин доктору,

профессор Чыманов Жеңишбек Арыпович

Ош-2024

МАЗМУНУ

Киришүү.....	3
БИРИНЧИ БАП. КЫРГЫЗ ТИЛИН КОЛЛЕДЖДЕРДЕ КОММУНИКАТИВДИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ НЕГИЗДЕП ОКУТУУНУН ЖАЛПЫ МАСЕЛЕЛЕРИ	
1.1. Коммуникациянын лингвистикада изилдениши.....	9
1.2. Коммуникациянын психологияда изилдениши	32
1.3. Баарлашуунун педагогикалык жактан иштелиши	39
1-бап боюнча корутунду.....	50
ЭКИНЧИ БАП. КЫРГЫЗ ТИЛИН КОЛЛЕДЖДЕРДЕ КОММУНИКАТИВДИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ НЕГИЗДЕП ОКУТУУ БОЮНЧА ИЗИЛДӨӨНҮН МАТЕРИАЛДАРЫ ЖАНА МЕТОДДОРУ	
2.1. Илимий изилдөөнүн материалдары.....	55
2.2. Илимий изилдөөнүн методдору.....	61
2.3. Педагогикалык эксперименттик иштердин жүрүшү жана жыйынтыктары	69
2-бап боюнча корутунду.....	89
ҮЧҮНЧҮ БАП. КОЛЛЕДЖДЕРДЕ КЫРГЫЗ ТИЛИН КОММУНИКАТИВДИК КОМПЕТЕНЦИЯГА НЕГИЗДЕП ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ	
3.1. Коммуникативдик компетенттүүлүктүн методикалык негиздери.....	90
3.2. Кыргыз тилин коммуникативдик багытта окутуунун психологиялык негиздери.....	9
3.3. Колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун интерактивдүү методдору.....	110
3-бап боюнча корутунду.....	139
ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ	140
ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР	142
ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР	146

КИРИШУУ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Ааламдашуу процессиндеги өзгөрүүлөргө ыңгайлашкан адистерди даярдоо азыркы коомдун эң маанилүү милдеттеринин бири болуп саналат. Мына ушундай тез өзгөрүп турган замандын агымында биздин өлкөдө да билим берүү тармагында ааламдашуу процессиндеги өзгөрүүлөргө адаптацияланган адистерди даярдоо учурдун көйгөйлүү маселелеринин бири болууда. Бул талап КР президенти Жапаров Садыр Нуркожоевичтин «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы»(2021), «Улуттук нарк тууралуу» (2022) жарлыктарында өзгөчө милдет катары бүт коомчулуктун алдына коюлган.

Натыйжада советтик түзүлүштөгү калыптанган мектеп, орто жана жогорку билим берүү тармактары бүгүнкү күндө гимназия, колледж, бакалавр, магистратура сыяктуу жаңы формаларды практикага киргизди. Алар тез өзгөрүп жаткан коомго ыкчам жана эффективдүү кызмат кылууга багытталды. Мына ушундай тез өзгөрүп турган замандын агымында биздин өлкөдө да билим берүү, маданият, компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун теориялык негиздери боюнча Л.С. Выготский (2016), И.А. Зимняя (2003), А.А. Леонтьев (2002), А.К. Маркова (1990), Л.А. Петровская (2007) ж.б., ал эми методикалык жактан С.Н. Барышникова (2006), В.Н. Мещерякова(2016), Н.М. Зорина (2020) ж.б. орус окумуштуулары тарабынан изилденип, бир катар маселелер чечилген. Бул маселеге өзбек педагог-окумуштууларынан С.Р. Шейхмамбетов (2015), Х.Б. Бабажанов (2016), М.Х. Тохтаходжаева (2016) ж.б., тажик педагог-окумуштууларынан С.Н. Алиев (2015), Г.Р. Рахмонов (2007) ж.б., казак педагог-окумуштууларынан К.Б. Жаксылыкова (2016), У.Е. Мусабекова (2008), Р.А. Авакова (2003) ж.б., кыргыз педагог окумуштууларынан И.Б. Бекбоев (2011), К.Д. Добаев (2012), С.К. Рысбаев (2014), М.Х. Манликова (2016), А.Ж. Муратов (2013), Ж.А. Чыманов (2013), В.И. Мусаева (2014) ж.б. кайрылып, өз изилдөөлөрүнүн максатына ылайык сөз кылышкан. Кыргыз тилин жана адабиятын окутууну инновациялоо, компетенттүүлүктөргө негиздеп жүргүзүү

маселелери боюнча Б.М. Акматов (2016) жана А.С. Муканбетованын (2011) эмгектерин баса белгилөөгө болот.

Ал эми кыргыз тилин экинчи тил катары жогорку окуу жайларында коммуникативдик багытта окутуунун методикасын К.А. Биялиев (2010) ар тараптуу изилдөөгө алып, докторлук диссертациялык ишин коргогон. Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда студенттердин тилдик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруунун лингводидактикалык негиздери М.М. Сыдыкбаеванын (2016) докторлук диссертациясында ошондой эле ЖОЖдордо кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүдө текст менен иштөөнүн методикасы З.Ж.Каразакованын (2012) кандидаттык диссертациялык ишинде каралган. Ал эми колледждерде кыргыз тилин окутууда текстти колдонуунун методикасы аттуу Н.Р. Суранованын (2017) кандидаттык диссертациялык ишин айтсак болот.

Колледж атайын орто кесиптик билим берүүчү окуу жайы катары 2000-жылдардын башынан тартып ачылып, Кыргызстандагы билим берүүчү, адистерди даярдоочу келечектүү мекеме катары таанылган. Орто кесиптик билим берүүчү окуу жайларында окууга болгон суроо-талаптар улам барган сайын өсүп, колледждердин көбөйүшү, даярдалуучу адистиктер да учур талабына ылайык улам арбыш бара жатат.

Ошентсе дагы колледждин окутуучулары менен аңгемелешип, пикир алышып, эксперимент жүргүзүп, өзүбүз иликтеген теманы колледжде окутууда төмөндөгүдөй **карама-каршылыктар** орун алганын аныктадык:

- колледждерде кыргыз тили боюнча 9-класс базасындагы биринчи курстардын окуу программалары, орто мектептин жогорку классынын окуу программасынан анча айырмаланбай тургандыгы;
- колледждерде кыргыз тилин компетенттүүлүктөргө, айрыкча, коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиялары иликтенип практикага сунуш кылынбай келгендиги;

- инновациялык технологиялар колдонулса да студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүгү өркүндөтүлбөгөндүгү;
- кыргыз тилин окутуу процессинде коммуникативдик компетенттүүлүк боюнча окутуучунун усулдук тажрыйбалары кеңейтилбегендиги ж.б.

Жогоруда белгиленген маселелерди чечүү үчүн, кыргыз тилин колледждерде окутуу процессинде студенттердин баарлашуу маданиятын арттыруу проблемаларын чечүү изилдөө ишибиздин темасын: **«Кыргыз тилин колледждерде коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиялары»** деп алууну шарттады.

Диссертациялык изилдөө темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) же негизги илимий-изилдөө иштер менен байланышы. Диссертация Кыргыз Республикасынын Президентинин «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы» жөнүндөгү жарлыгынын, «Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясынын» идеяларын ишке ашырууга багытталып, Батыралы Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык университетинин мектепке чейинки жана башталгыч билим берүүнүн педагогикасы жана усулу кафедрасынын илимий-изилдөө иштери менен байланышат.

Изилдөөнүн максаты: колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологияларын иштеп чыгуу, анын жыйынтыктарын эксперименттик текшерүүлөрдөн өткөрүү менен практикада колдонууга сунуш кылуу.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Коммуникативдик компетенттүүлүк маселесин лингвистикалык, педагогикалык жана психологиялык жактан иликтеп, жалпылаштыруу;
2. Колледждерде кыргыз тилин окутуудагы коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун педагогикалык жана психологиялык негиздерин аныктоо;

3. Колледждерде кыргыз тилин окутуунун натыйжалуу формаларын, каражаттарын жана методдорун аныктап, изилдөөдөн алынган натыйжаларды эксперименттен өткөрүү жана практикага сунуш кылуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык мааниси:

1. Коммуникациянын лингвистика, психология жана педагогикада изилдениши талдоого алынуу менен, аны кыргыз тилин окутууда пайдалануунун теориялык жана практикалык негиздери берилгендигинде;

2. Студенттердин кыргыз тилинде коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүнүн негизги каражаты катары кеп ишмердүүлүгү алынгандыгында;

3. Коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуу технологияларынын иштелип чыгышында.

Изилдөөнүн практикалык мааниси. Изилдөөдөн алынган натыйжалар, практикалык сунуштар, сабактын моделдери, технологиялары колледждерде кыргыз тилин компетенттүүлүккө негиздеп окутууга даяр маалыматтарды бере алат. Кыргыз тили сабагынын мазмунун, окутуунун ык-жолдорун өркүндөтүүгө, окутуунун натыйжаларын жакшыртууга кызмат кылат.

Диссертациянын коргоого коюлган негизги жоболору:

1. Кыргыз тилин колледждерде коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутууда баарлашуу боюнча лингвистика, педагогика жана психология илимдеринин тыянактарына, жыйынтыктарына таянуу менен алардын педагогикада иштелип чыгышын айкалыштыруу гана жакшы натыйжаларга жетишүүгө шарт түзөт.

2. Кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутууда педагогикалык-дидактикалык жана психологиялык проблемалары менен биримдикте чечилиши зарыл.

3. Коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутууда күтүлүүчү натыйжаларды окутуунун интерактивдүү методдорун чыгармачылык менен колдонуу азыркы мезгилдин талабы болуп саналат.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Изилдөөдөгү теориялык, методикалык жана практикалык маселелери толугу менен изденүүчү тарабынан жекече иштелди. Практикалык сунуштарды берүүдө илимий-методикалык эмгектерге таянуу менен изденүүчүнүн жеке тажрыйбасы да пайдаланылды. Коммуникативдүүлүктүн кыргыз тили сабагында колдонуунун ык-жолдору технологияларынын үлгүлөрү өз алдынча иштелди. Алынган натыйжалар, сунуштар боюнча сабактар изденүүчүнүн өзү тарабынан өтүлдү жана анын сунуш кылган үлгүлөрү менен педагогикалык эксперименттик текшерүүлөрдөн өтүп, алынган жыйынтыктар боюнча иштин мазмунуна толуктоолор изденүүчү тарабынан өз алдынча иштелди.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо. Республикалык жогорку окуу жайлар аралык илимий-практикалык конференцияларда, семинарларда, тегерек столдордо, ар кандай тренингдерде изилдөөнүн жүрүшү, анын натыйжалары боюнча илимий баяндамалар жасалды, талкууланды. Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары республикалык илимий басылмаларда, илимий журналдарда жарыяланды.

Изилдөөнүн эксперименталдык базасы. Батыраалы Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык университетинин кесиптик колледжи, М.М.Адышов атындагы Ош технологиялык университетинин гуманитардык-технологиялык колледжи, Баткен областындагы М.М.Таиров атындагы Кызыл-Кыя гуманитардык-педагогикалык институтунун орто кесиптик билим берүү бөлүмү жана Б.Осмонов атындагы ЖАМУнун Жалал-Абад колледжинде сабактар өтүлүп талкууланды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы. Илимий иштин негизги мазмуну 11 макалада чагылдырылды анын ичинде РИНЦ системасында импакт фактору 0,1 ден жогору 6 макала жарык көргөн.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертация киришүүдөн, үч баптан, ар бир бөлүмдүн корутундусунан, жалпы корутундудан, практикалык сунуштардан, библиографиядан жана тиркемеден турат. Жалпы көлөмү – 168 бет.

БИРИНЧИ БАП. КЫРГЫЗ ТИЛИН КОЛЛЕДЖДЕРДЕ КОММУНИКАТИВДИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ НЕГИЗДЕП ОКУТУУНУН ЖАЛПЫ МАСЕЛЕЛЕРИ

1.1. Коммуникациянын лингвистикада изилдениши

Лингвистикадагы изилдөөнүн жаңы багыттары жана жаңы парадигмалары тууралуу орус жана кыргыз тил илиминде соңку мезгилдерде бир катар фундаменталдуу эмгектер жаралды. Алардын ичинен 2005-жылы жарык көргөн Н. Ф. Алефиренконун «Современные проблемы науки о языке», 2006-жылы басылган Л.Н. Чурилинанын «Актуальные проблемы современной лингвистики», В.А. Маслованын 2008-жылы чыккан «Современные направления в лингвистике», Т.С. Маразыковдун 2014-жылы басылган «Текст маалымат алмашуунун негиздери» жана башка эмгектерди көрсөтүүгө болот [90; 46-б].

Орус тил илиминде коммуникация лингвистикалык эки багытта: тексттик лингвистикасында жана коммуникативдик лингвистикада изилденет. Бул эки багыттын ортосунда белгилүү бир жалпылык бар. Тексттин лингвистикасы текстти тилдин негизги жашоо формасы катары карап, маселени тил, кеп, тексттин өз ара аракеттеринин биримдиги жана өзгөчөлүктөрүн изилдөөгө алат. Айрым эмгектерде «тексттин теориясы» деген аталышта да колдонулуп жүрөт. Лингвистикалык энциклопедиялык сөздүктө текстке төмөнкүдөй аныктама берилген: «Филологическая дисциплина возникшая во второй половине XX в. на пересечении текстологии, лингвистика текста, поэтики, риторики, прагматики, семиотики, герменевтики и обладающая, несмотря на общие дисциплинарных пересечений собственным онтологическим статусом» [160, 86-б].

Мында лингвист-окумуштуулар тил илиминде текст таануу багытынын пайда болушун белгилүү деңгээлде тил илиминдеги революция катары санашып, бул илимдин келечегин белгилешип, аны «лингвистикалык космос» катары баалашып, адамдын жашоо-турмушу, сүйлөшүп, баарлашуусу болуп турганда

өнүгө тургандыгын белгилешет. Чындыгында, текст сүйлөшүүнүн, коммуникациянын продуктусу катары өзгөчө мааниге ээ, аны изилдөө аркылуу жалпы эле коммуникациянын, баарлашуунун коомдук-социалдык табиятын, маанисин ачууга, сүйлөшүүнүн өзүн өркүндөтүүгө өбөлгө түзүлөт. Лингвистика тексттин тарыхый барк-баасын, коомдогу ролун, аткарган кызматын толук таанып-билүүгө алгылыктуу аракетерди жасап келет. Ошондуктан текстке берилген аныктамалар да ондоп саналат. Биз алардын ичинен тексттин табиятын толук бере алат деп эсептеп, В. А. Маслованын аныктамасын келтиребиз. «...текст – сложный феномен выполняющий самые разнообразные функции: он одновременно и средство коммуникации, и хранилище информации, и форма существования культуры, и отражение психологической жизни индивида и нации и продукт определенной исторической эпохи, и средство регулирования жизни и т.п.» [81, 28-б].

Аныктамадан тексттин функцияларынын ичинен анын коммуникациянын каражаты болушу өзгөчө орунда экендиги байкалып турат. Тексттин лингвистикасы тексттин жасалышын, бир бүтүндүккө, кеп бирдигине айланышынын башатын коммуникациядан көрөт. Коммуникация болбосо, тексттин уюштурулушу, болушу мүмкүн эмес. Лингвистикалык сөздүктөрдө «коммуникацияны» - «баарлашуу» (общения) менен синоним катары берилет. Анткени коммуникациянын өзү билдирүү, берүү деген маанини берет.

«Коммуникация (лат.Communication, сообщения, передача) – общение, передача при помощи языковых средств какой-либо информации (знаний, идей, фактических сведений, указаний и др.) форма речевого взаимодействия людей в процессе деятельности, основанной на взаимопонимании» деген түшүнүк берилген [114, 252-б].

Коммуникативдик лингвистика коммуникацияга төмөндөгүдөй аныктама берет: «Коммуникация – общение, обмен мыслями, сведениями, идеями и т.д. специфическая форма взаимодействия людей в процессе их познавательно

трудовой деятельности» -деген [81, 60-б]. Мындан улам коммуникация тек гана сүйлөшүү, маалымат алмашуу менен чектелбеген ал адамдын таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн негизи экендиги белгилүү болот. Коммуникация аркылуу адамдар байланыш-катнаш жасайт, маалымат алмашат, биргелешкен иш-аракеттерди жүргүзөт, жаңы нерселерди табат, коомду өзгөртөт, келечек планды түзөт ж.б. Жыйынтыктап айтсак, коммуникация – бул адамдын жашоо турмушунун, ишмердүүлүгүнүн маанилүү компоненти. Коммуникативдик лингвистика коммуникациянын теориясынын формуласын мындайча сунуш кылат:

Ким сүйлөп жатат -эмнени - кимге -кантип -эмне үчүн - кандай натыйжа менен?

Берилген формулада төмөнкү маселелер камтылган:

Биринчи, сүйлөп жаткан, маалымат берип жаткан адам ким? Анын жаш курагы, жынысы, билими, маданияты, кызматы, коомдогу ээлеген орду, маанайы, максаты ж.б.

Экинчи, эмнени айтып жатат? Маалыматынын темасы, мазмуну, көлөмү ж.б.

Үчүнчү, маалымат алуучу, угуучу ким?

Төртүнчү, маалыматты кандай ыкмада берип жатат? Эмнелерди колдонду?

Бешинчи, маалымат берүүнүн максаты эмне?

Алтынчы, маалымат алмашуудан, коммуникациядан кандай натыйжа, жыйынтык алынды? Берилген бул суроолорду, маселелерди иликтөө коммуникативдик лингвистиканын объектисине кирет. Ал эми аны изилдөөнүн натыйжалары кыргыз тилин коммуникативдик багытта окутууга теориялык жана практикалык даяр маалыматтарды берет. Коммуникативдик лингвистика төмөнкүдөй негизги терминдер жана түшүнүктөр аркылуу өз изилдөөсүн жүргүзөт:

Коммуникациянын структурасы булардан турат:

1. Коммуникативдик кырдаал;

2. Берилүүчү маалыматты багыттуу кылган максаттын мотивдери.
3. Маалыматты берүүнүн материалдык процесси.
4. Коммуникацияга кеминде эки адамдын катышуусу.

Коммуникативдик кырдаал төмөнкүдөй структуралык түзүлүштө болот:

- 1) Коммуникациянын жүрүшүнөн жана факторлорунан: сүйлөшүү чөйрөсү, сүйлөшүүнүн тиби (расмий, расмий эмес);
- 2) Сүйлөшүүнүн мүнөзү (эл алдында, турмуш-тиричиликте); байланыш каналдары (угуу, көрүү); кептин формалары (оозеки, жазуу) ж. б.
- 3) Коммуникациянын мүнөздөмөсү: сүйлөшүүгө катышкандардын саны, алардын социалдык ролу, сүйлөшүүнүн максаты, сүйлөшүүдөгү активдүүлүк.
- 4) Сүйлөшүүнүн шарты: убактысы, орду, сүйлөшүүчүлөрдүн абалы.

Коммуникация бир эле мезгилде тилдик жана тилдик эмес каражаттардын жардамы менен ишке ашат. Тилдик коммуникация тил бирдиктеринин, каражаттарынын, жардамы менен ишке ашкан сүйлөшүү процесси. Ал эми тилдик эмес сүйлөшүү, ымдоо-жаңсоо, мимика, кыймыл-аракет ж.б. жардамы менен ишке ашат. Көпчүлүк учурда эки каражат бир учурда, эриш-аркак колдонулат. Коммуникативдик лингвистика тилдин жана кептин функцияларын өзүн бөлүп көрсөтөт: Мисалы белгилүү психолингвист А. А. Леонтьев тилдин жана кептин функцияларын мындайча көрсөтөт:

Тилдик функциялары:

- 1) Коммуникативдик;
- 2) Ой жүгүртүүнүн куралы;
- 3) Коомдук тарыхый тажрыйбаны бекемдөө;
- 4) Улуттук-маданий кызматы.

Кептин функциялары:

- 1) Магиялык;

- 2) Диакритикалык;
- 3) Эстетикалык;
- 4) Биологиялык кызматы деп берилет [97, 79-б].

Орус тилинде жарык көргөн «Лингвистикалык энциклопедиялык сөздүктө» тилдин төрт функциясы көрсөтүлгөн:

- 1) Коммуникативдик; (сүйлөшүү)
- 2) Когнитивдик; (таанып-билүүчүлүк)
- 3) Эмоционалдык; (айтуунун эрки, мамилеси)
- 4) Мега тилдик; (башка тилди сыпаттоо)

Көрсөтүлгөн бул функциялардын бардыгы тилге гана эмес, коммуникацияга, сүйлөшүүгө да тиешелүү. Анткени тидин өзү коомдук көрүнүш катары сүйлөшүүнү, коммуникацияны тейлөө, ишке ашыруу үчүн пайда болгон. Көпчүлүк изилдөөчүлөр тил менен коммуникациялык функцияларын бириктирип көргөн, аларды эки же үчкө бөлүп белгилешет.

Тил менен коммуникациянын функциялары:

- 1) Таанып-билүүчүлүк же маалыматтык функция: түшүнүк, идея, ойлорду калыптандыруу жана аларды башкаларга берүү;
- 2) Баалоо функциясы: жеке баасын, мамилесин билдирүү;
- 3) Эффективдүү, эмоцияны сезимди билдирүү.

Коммуникативдик лингвистикада кеп актылары тилдик инсан, маданият аралык коммуникация ж.б. маселелер да иликтөөгө алынат. Бул илим коомдогу коммуникативдик ишмердүүлүк үч формада ишке аша тургандыгын белгилейт:

- 1) Сүйлөшүү, баарлашууда бирдей укуктагы адамдардын маектешүүсү;
- 2) Башкаруу-айтуучунун угучууга карата максаттуу таасир этүүсү;
- 3) Тууроо-коомдун бир мүчөсүнүн журум-турумунун, сүйлөө стилин, жашоо образын ж.б. экинчи бир адамдын өздөштүрүп, тууроосу.

Тууроонун натыйжасында муундан муунга адамзаттын тили, маданияты, каада-салттары, илим-билими, кесиптик көмдүмдөрү, тарыхый тажрыйбалары

жана башкалары сакталып, сапталып, баркталып, байытылып, толукталып келе жатат. Коммуникацияга, текстке кыргыз тилчи окумуштуулары да кайрылып, өз эмгектерин жарыялап келе жатышат. Бул багытта С. Өмүралиеванын, Б.Усубалиевдин, С. Мусаевдин, Т.Маразыковдун жана башкалардын эмгектери бар. Биздин ишибизге түздөн-түз тиешелүү болгон профессор Т. Маразыковдун соңку эмгектерине кыскача токтолобуз. Анткени ал эмгектерде коммуникациясын лингвистикалык табиятын ачып берүүгө карата бир катар керектүү маалыматтар чагылдырылган.

Т.С.Маразыков кыргыз тил илиминдеги текст таануу багытын калыптандырып, негиздөөчүлөрдүн бири болуп саналат. Анын кандидаттык жана докторлук диссертациялык иштери жана жарык көргөн илимий эмгектери тил илиминдеги коммуникациянын маселелерине арналган. Анын текст боюнча изилдөөлөрүндөгү негизги айырмачылык орус тил илиминдеги «тексттик лингвистикасы» менен «коммуникативдик лингвистика» парадигмаларын бириктирип, бир багыт катары карап, аны «текст тануунун теориясы» деп аталгандыгында болуп эсептелет. Т.Маразыков: «маалымат алмашуу», «коммуникация», «сүйлөшүү», «сүйлөө процесси» деген терминдердин туюндурган маанилери бирдей»-деп эсептейт. Аталган терминдердин ичинен «маалымат алмашуу» деген терминди колдонот. Окумуштуунун пикири боюнча, «маалымат алмашуу, коммуникация – тилдик жана тилдик эмес каражаттар аркылуу адамдардын ортосунда ойлордун, пикирлердин, маалыматтардын алмашышы. Ар кандай маалымат алмашуунун негизин түзүп турган нерсе – бул маалымат. Маалымат алмашуу текст аркылуу ишке ашат»-деп түшүндүрөт [80, 64 б].

Белгилүү жазуучу Бернард Шоунун төмөнкү айткандарын да эстен чыгарбообуз керек. Жазуучунун айткандарынын мааниси мындай. Эгерде сенде бир алма болуп, менде да бир алма болуп, экөөбүз же алмаларды алмашсак, анда сенде да, менде да кайрадан эле бирден алма калат. А эгерде сенде бир идея

болуп, менде да бир идея болуп экөөбүз ал идеялар менен алмашсак, экөөбүздө тең экиден идея болот. Бул абдан кызыктуу пикир. Муну эске алуу зарыл.

Кыргыз тил илими менен кыргыз педагогикасында «коммуникация» термини боюнча чар жайыттык, так эместиктер али да жоюла элек. «Коммуникация» термини – «кеп», «маалымат алмашуу», «сүйлөшүү», «сүйлөө процесси» сыяктуу терминдер менен чечмеленип келет. Мисалы, «кыргыз тилин тил билүү деңгээлине коюлган талаптарда», «коммуникативная компетенция», «сүйлөшүү компетенциясы» методикалык эмгектерде ошол эле термин «кептик компетенция» же которулбастан «коммуникативдик компетенция» жана башкалар. Ал эми орус тилиндеги илимий эмгектерде илимий тармактар боюнча өз-өзүнчө терминдик аталышка ээ. Айталы, лингвистикада «коммуникация», психологияда «общение» ж.б. Кыргыз окумуштууларынын ичинде «коммуникация» менен «общение» терминдерин бир сөз менен берүүгө болгон аракеттер жасалып, ал барган сайын кеңири колдонула баштады. Мисалдарга кайрылалы: Профессор Ж.Чыманов «коммуникация» терминин – «баарлашуу» «Кыргыз тили сабагы- баарлашуунун сабагы» деп которуп колдонсо, профессор Э. Мамбеткунов «общениени» – «баарлашуу» («Научное общения-илимий баарлашуу) деп айткан [96, 64-б].

Кыргыз эл мугалими К.Исаев «диалогдуу баарлашуу» (диалоги цивилизации-цивилизациялардын баарлашуусу) деп айтып, жазып келишет. Биз бул сунушту толук колдойбуз. Ж.Чыманов «баарлашуу» сөзүнүн (терминдин) туюндурган маанилерин мындайча чечмелеген:

баарлашуу – бул пикир алышуудагы, сүйлөшүүдөгү интерактивдүүлүк;

баарлашуу – бул чын жүрөктөн сырдашуу, ой бөлүшүү;

баарлашуу – бул маалымат алуу жана маалымат берүү;

баарлашуу – бул бир нерсе табуу, бар нерсеге ээ болуу;

баарлашуу – бул жандуу жана максаттуу сүйлөшүү;

баарлашуу – бул алдын ала болжолдоштурулган так натыйжа алууга багытталган пикир алышуу;

баарлашуу – бул үзүрлүү жана моокум кана сүйлөшүү;

баарлашуу – бул эне тилди, анын мүмкүнчүлүктөрүн илимий ишмердүүлүктүн бардык чөйрөлөрүндө жигердүү колдонуу жана башкалар [100, 99-б].

Муну менен бирге эле Ж.Чыманов баарлашуу сөзүнүн этимологиясынан кабар берип, анын кыргыз тилинде, кыргыз диалектилеринде колдонулган маанилерин тиешелүү сөздүктөргө таянуу менен түшүндүрүп берген. Термин боюнча жыйынтыктап айтсак, «**коммуникация**» терминин кыргыз` тилинде «**баарлашуу**» деп алынышын колдойбуз. Т. Маразыков «коммуникацияны» «маалымат алмашуу» деп бергени менен өз эмгегинде сөз менен бирге эле «сүйлөө» деген сөздү термин катары көп колдонгон. Мисалы: Сүйлөө – бул ишмердүүлүк. Ал адам ишмердигинин көп түрлөрү менен тыгыз байланышта. Өзгөчө, биздин сүйлөөбүз эмгек ишмердигинин негизинде жаралган жана камтылган [79, 14-б].

Профессор Т.Маразыковтун аталган эмгеги кыргыз тили коммуникативдик багытта окутуунун теориялык-лингвистикалык негиздерин аныктоого карата бир катар маанилүү маалыматтарды бере алгандыгы менен баалуу деп эсептейбиз. Ал коммуникация процессинин жүрүшүнө байланыштуу берилген изилдөөлөр болуп саналат. Белгилүү орус тилчи-окумуштуусу Б.Н.Головиндин коммуникация боюнча түзгөн схемасын (сүрөтүн) келтирип, өз изилдөөсүн анын негизинде жүргүзгөн. Төмөндө Б.Н.Головиндин аныктап берген схемасы:

Тил → айтылуучу маалымат → айтуучу → угуучу → объективдүү чындык.
Коммуникация процессинин ар бир бөлүгүн биз коммуникациянын компоненттери (компонент – бир бүтүндүк ажырагыс составдык бөлүгү, түзүүчүсү) катары алып, ал боюнча Т. Маразыковдун изилдөөлөрүн өз максатыбызга ылайык, методикалык өңүттөн талдоого аракет кылабыз.

Биринчи компонент окутуучу (айтуучунун) берүүчү билими (объективдүү чындык) менен толук куралданышы шарт. Мында окутуучу:

- окутуунун максат-милдетин, мазмунун, технологиясын;
- студенттин жаш курагын, каалоо муктаждыктарын;
- кабыл алуу, өздөштүрүү мүмкүнчүлүктөрүн жакшы билиши талап кылынат.

Экинчи компонент окутуучу менен тилдин ортосунда карым-катыш түзүлөт. Мында окутуучу:

- студентке берүүчү билимин, таалим-тарбиясын тилдик жана тилдик эмес каражаттардын негизинде маалымат катары даярдайт;
- маалыматты берүүнүн ык-жолдорун каражаттарын аныктап алат.

Үчүнчү компонент айтуучу маалымат менен тилдин ортосунда байланыш түзүлөт. Башкача айтканда, маалымат толугу менен тил аркылуу текст түрүндө даярдалат. Мында окутуучу:

- берилүүчү билимди (маалыматты) так, түшүнүктүү жана жеткиликтүү берүүгө;
- маалыматтын тарбиялык, өнүктүрүүчүнүн маанисине көңүл буруу талап кылынат.

Төртүнчү компонент берилүүчү билим (маалымат) менен студенттин (угуучунун) ортосунда байланыш түзүлөт. Студент билимди аң-сезимдүү түрдө (түшүнүп) же аң-сезимсиз түрдө (жаттап) кабыл алуусу мүмкүн. Мында окутуучу:

- студенттин кабыл алуусуна, ойлонуусуна, өздөштүрүүсүнө көңүл бурат;
- студенттин түшүнүп же түшүнбөй эле угуп жатканына маани берет;
- студенттин өзүнчө ой жүгүртүп, жекече тыянак чыгаруусуна өбөлгө түзөт;

Бешинчи компонент студент кабыл алган (уккан) маалыматы менен объективдүү чындыгынын ортосунда карым-катыш түзүлөт. Башкача айтканда, студент алган маалыматын өзүнүн түшүнүгү менен салыштырып көрөт. Тактоого аракет кылат. Эгерде студент алган билимин өздөштүрүп, акылы менен талдап салыштырып, жыйынтык чыгарса, анда натыйжа жакшы. Эгерде

студент алган билимин толук өздөштүрбөй, жаттап алса, аларды өз түшүнүгү менен толуктабаса, коммуникация процесси толук жүргөн жок же ал өз максатын ишке ашыра алган жок деп жыйынтык чыгарылат.

Кыргыз тилин коммуникативдик багытта окутууда баарлашуунун бул системасын, анын компоненттерин окутуучу толук өздөштүрүп, билбесе же сабак процессинде аларга көңүл бурбаса, сабактын күткөн натыйжасына алууга болбойт. Коммуникация же баарлашуу, анын жүрүшү жана жыйынтыктары көптөгөн факторлорго байланыштуу болот. Аларды профессор Т. Маразыков 22ге бөлүп, ар бирине түшүндүрмөлөрдү берген. Биз алардын ичинен студенттердин сүйлөөсүн өркүндөтүүгө өбөлгө болуучу негизги факторлоруна кыскача токтололу:

1. Сүйлөшүү дайыма белгилүү бир шартта, чөйрөдө ишке ашат. Ар бир шартка, чөйрөгө жараша тил каражаттары колдонулуп, сүйлөшүү процесси жүрөт. Студент бул тууралуу толук маалыматка ээ болуп, аларды зарылдыгына жараша колдонуу көндүмүн өздөштүрүүгө тийиш.

2. Кандай гана сүйлөшүү болбосун ал зарылдыктан келип чыгат. Ал зарылдык сүйлөшүүнүн мотиви болуп саналат.

3. Бардык сүйлөшүүлөрдүн өз максаттары болот. Максатсыз сүйлөшүү процесси жүрбөйт. Демек студент сүйлөшүүгө катышуу үчүн анын максатын так билиши керек.

4. Сүйлөшүүнүн конкреттүү бир темасы, же бир нече темасы болушу мүмкүн. Сүйлөшүүгө активдүү катышуу үчүн студент анын темасын аныктоого көнүгүшү шарт.

5. Сүйлөшүүдө айтуучу жана угуучу болот. Сүйлөшүүгө катышкан адамдардын санына жараша, ал монолог, диалог жана полилог болуп бөлүнөт. Сүйлөшүү процесси ушул жагдайларга жараша жүрөт.

6. Бардык сүйлөшүүлөрдүн максаты менен шартына жараша кептин функционалдык стилдеринин бири колдонулат.

7. Сүйлөшүүлөр мүнөзүнө жараша расмий жана расмий эмес деп бөлүнүп, ага жараша тил бирдиктери менен тил каражаттары колдонулат. Коммуникацияны өз максаттарына жараша иликтеген бардык илимдер (философия, филология, психология ж.б.) сүйлөшүүнүн эки түрүнө: тилдик жана тилдик эмес, вервалдык жана вервалдык эмес), кайрылышып, талдоого алышат. Коммуникативдик багытта тилди окутууда бул маселелер да эске алынышы зарыл. Тилдик же вервалдык сүйлөшүү – тил каражаттарынын жардамы менен маалымат алмашуу, сүйлөшүү деп айтсак болот.

Тилдик сүйлөшүүнүн негизги формалары болуп оозеки сүйлөшүүдө сүйлөө жана угуу, ал эми сүйлөшүүнүн жазуу формасында окуу жана жазуу болуп эсептелет [114, 99-б].

Тилдик эмес же вервалдык эмес сүйлөшүү – бул сүйлөшүп жаткан адамдардын өз ара мамилелеринин мүнөзүн, эмоционалдык абалын ар түрдүү жолдор менен билдирүүгө шарт түзгөн сүйлөшүүнүн формасы. Тилдик эмес сүйлөшүүнүн негизги түрлөрү болуп паралингвистикалык компоненттер (кыйкыруу, онтоо, таң калуу, кептин тембри, үндүн бийик же жапыз чыгышы ж.б.), эмоционалдык көрсөткүчтөр (тутугуу, тыным, унчукпай калуу, пауза ж.б.) ымдоо-жаңсоолор, мимика, беттин, көздүн, эриндердин кыймылы эсептелет. Булардын бардыгы кошумча маалымат берүүнүн булагы болуп саналат [114].

Тилдик сүйлөшүү кеп деп аталып, кепти коммуникациянын негизги ыгы (способ) катары каралат. «Язык – это инструмент коммуникации. Слова – это наша знакомая структурная система. Слова – это зачастую сложный и многофункциональный знакомый символ, который может обозначает разные предметы» [73,128-б].

Коммуникация (баарлашуу) азыркы ааламдашуу заманында, маалымат адамзат коомунун ажырагыс компонентине айланган учурда лингвистикадан башка илимдерде да изилдөөнүн объектиси менен предметине айланган. Коммуникация боюнча философия, психология, лингвистика, социология жана

башка илимдердин изилдөөлөрүнө таянуу, аларды өз максатына ылайык пайдалануу менен «коммуникациянын теориясы» деген жаңы илим тармагы пайда болуп, анын изилдөөлөрүнүн жыйынтыктары коомдук экономикалык, саясий жана социалдык тармактарда кеңири колдонула баштады. Ал предмет өзүн дисциплиналар аралык илим деп, коомчулук менен болгон байланышты, саясат таанууну, дин таанууну, бизнес жүргүзүүнү жана башкаларды тейлеген илимий өзүнчө тармак болуп келди. Өнүккөн өлкөлөрдүн орто кесиптик билим берүүчү окуу жайларында коммуникация боюнча бөлүмдөр ачылып, атайын адистерди даярдап баштады. Адам ишмердүүлүгүнүн ар түрдүү тармактарын, атап айтсак: коммерциялык, өндүрүштүк, саясий, билим берүү, медициналык жана башка адистерди даярдоо боюнча атайын изилдөө программалары түзүлүп, алар улам барган сайын кенейип келет. Ал изилдөөлөрдүн жыйынтыгы боюнча профессионалдык ишмердүүлүгү иштиктүү баарлашууну (сүйлөшүүнү) эффективдүү камсыз кылууга байланыштуу болгон адис баарлашуу процессинин негизги көндүмдөрүнө ээ болуп, ар кандай чөйрөлөрдө информациялык жана коммуникативдик иштерди жүргүзүүгө жөндөмдүү болушу керек[134, 40-б].

Коммуникациянын теориясынын негизги максаты – коммуникациянын проблемаларын, коомчулук менен байланышкан чөйрөлөрдөгү адистердин коммуникативдик мүмкүнчүлүктөрүн окүп-үйрөнүү, коомдук социалдык системасында иштеген адамдын зарыл болгон баарлашуу чөйрөлөрүндө керектүү болгон коммуникативдик компетенттүүлүгүнүн маанисин, жолун иликтөө. Бул аныктамадан көрүнүп тургандай, коммуникациянын теориясы предметинин изилдөөлөрү, алардын жыйынтык-сунуштары тил үйрөнүүчүнүн коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандырып, өркүндөтүүдө керектүү теориялык жана практикалык материалдарды бере алат. Ошондуктан биз өз ишибизде аталган илимдин негизги жыйынтыктары тууралуу кыскача токтолобуз.

Коммуникациянын теориясы информацияны материянын өзгөчө түрү катары карайт. Информацияны берүү коммуникативдик үч формада ишке ашырылат.

1) **Монологдук** – сүйлөөчүнүн информацияны бир багытта, угуучуга багыттап берүүсү;

2) **Диалогдук** – мында баарлашууга катышкан субъектилер өз ара байланышта, алакада болуп, экөө тең сүйлөшүүгө активдүү катышат. Кыргыз тилинде бул форма «диалог» жана «маек» деп берилип жүрөт. Диалогдук сүйлөшүүдө катышуучулардын экөөнү тең канааттандырган, экөөнө тең пайдалуу болгон жана макулдашылган чечимге келүүгө болот.

3) **Полилогдук** – көп тараптуу (бир нече катышуучу) сүйлөшүү. Коммуникациянын бул формасы сүйлөшүүдө демилгеге ээ болууга, мүмкүн болушунча көп нерсеге жетишүүгө жана ишке ашырууга шарт түзөт [134, 41-б].

Коммуникациянын негизги максаттары төмөнкүлөр:

- когнитивдик информацияларды берүү жана алмашуу;
- информацияны алуучуда ар түрдүү билгичтиктер менен көндүмдөрдү калыптандыруу, профессионалдык сапаттарын өнүктүрүү;
- индивидде өзүнө, башка адамдарга жана коомго болгон зарыл мамилелерди калыптандыруу;
- ишмердүүлүк инновациялык ык-жолдор, каражаттар жана технологиялар менен алмашуу жана башкалар.

Коммуникациялык байланыштын максатына жана мазмунуна жараша

коммуникациянын теориясы беш моделди бөлүп берет:

- таанып-билүүчү;
- ынандырып-ишендирүү;
- экспрессивдүү;
- субъективдүү;
- ритуалдык.

Ар бир моделдин өзүнө мүнөздүү болгон максаты, күтүлгөн натыйжасы уюштуруу шарты, коммуникативдик формалары менен каражаттары бар. Коюлган максаттарына ылайык коммуникациянын функциялары аныкталат. Алардын негизгилери төмөнкүлөр:

- информациялык-коммуникативдик (информацияларды алмашуу процесси);
- интерактивдүүлүк (индивиддердин инсандар аралык сүйлөшүү процессиндеги өз ара аракеттенүүлөрү);
- гнесиологиялык (таанып-билүүчүлүк);
- аксиологиялык (руханий баалуулуктарды алмашуу процесси);
- нормативдик (аң-сезимге нормаларды берүү жана бекемдөө процесси);
- социалдык-практикалык (ишмердүүлүктүн, жөндөмдүүлүктүн, билгичтик менен көндүмдөрдүн натыйжаларын алмашуу, бөлүшүү) [73,15-б].

Коммуникациянын теориясынын берген бул маалыматтары кыргыз тилин коммуникативдик багытта окутууда колдонууга пайдаланса болот. Атап айтсак, окутууда коммуникациянын максаттары, моделдери жана функциялары теориялык-практикалык маселелерди чечүүдө кызмат кыла алат. Коммуникациянын теориясы коммуникациянын өзүн процесс катары жана структура катары карап, изилдейт. Коммуникативдик процесс бул тилдик жана тилдик эмес каражаттардын жардамы менен эки адамдын же адамдар тобунун маалымат алмашуусу. Коммуникативдик процесстин максаттары ар түрдүү болушу мүмкүн. Мисалы:

- башка адамдарга бир нерсени эскертүү;
- башка адамдарды кабардар кылуу;
- бир нерсени түшүндүрүү;
- алаксытуу, көңүлүн көтөрүү;
- сүрөттөп, баяндап айтып берүү;
- бир нерсеге ынандыруу, көндүрүү жана башкалар.

Коммуникативдик процесстин негизги максаты катары адамдын суроо талаптарын, муктаждыктарын канаттандырууга багытталат. Ал муктаждыктар:

- башка адамдар менен кызматташуу;
- жеке муктаждыктар;
- башка адамдар менен мамиле түзүү;
- башка адамдардын аракеттенүүсүнө, ойлонуусуна көмөк көрсөтүү;
- башка адамдарды башкаруу, үстөмдүк кылуу;
- коомчулукту же уюмду бир бүтүндүккө бириктирүү;
- информация алуу жана берүү;
- дүйнөнү жана андагы тажрыйбаларды түшүнүү жана башкалар.

Коммуникацияны структура катары кароодо аны өзүнчө модель деп эсептеп, анын башатын Аристотелдин «Поэтика» жана «Риторика» деген эмгектеринде берилген «**оратор-кеп-угуучу**» моделинен көрүшөт. Албетте, бул модель өзгөргөн, толукталган. Окумуштуулар Р.О.Якобсондун моделин таянуу менен коммуникациянын алты функциясын аныкташкан:

1) **эмативдүү** – бул айтуучунун айтылып жаткан маалыматка карата жеке мамилесин билдирүү;

2) **конативдүү** – бул угуучуга карата атайын таасир этүүнү туюндуруу;

3) **референтивдүү** – бул бөлүп көрсөтүү таанып-билүүгө багыттоо;

4) **поэтикалык** – бул кадимки сөздү, кепти сөз өнөрүнүн, сөз искусствосунун үлгүсүнө айландыруу;

5) **фатикалык** – бул айтуучунун айткандырын сөзсүз колдоого аракеттенүү;

6) **мега тилдик** – бул берилип жаткан информациянын берилишин жана аны туура кабыл алып, түшүнүү. Коммуникациянын теориясы коммуникациянын жүрүшүнүн кызыктуулугун жана натыйжалуулугун камсыз кылуучу бир катар талаптарды көрсөтөт. Негизгилери төмөнкүлөр:

- маалыматтын аныктыгы түшүнүктүүлүгү;
- маалыматтын реалдуулугу чындык менен шайкештиги;
- маалыматтын объективдүүлүгү;

- маалыматтын өз маалында, кечиктирбей берилиши;
- маалыматтын даректүүлүгү конкреттүү адамга багытталышы;
- маалымат берүүдө кайтарым (обратное) байланыштын болушу;
- ченемдүүлүгү, керектүү, зарыл гана маалымат берүү;
- маалыматтын жеткиликтүүлүгү;
- ачык-айкындыгы.

Бул талаптар кыргыз тилинде баарлашууга, сүйлөшүүгө үйрөтүүдө дайыма эске алынып, сүйлөөчүдө мындай көндүмдөрдүн калыптанып, өнүгүшүнө окутуу процессинде дайыма көңүл буруу керек деп эсептейбиз [160, 230-б].

Коммуникацияны изилдеген орус окумуштуулары М.А.Василика, О.Л.Каменская, М.Ю.Коноваленко, В.А.Коноваленко, А.Бодалев, Ф.А.Кузин ж.б.коммуникациянын моделин түзүүдө америкалык окумуштуу Г.Лассуэлланын 1968-жылдардагы эмгектериндеги, моделине таянышып, аны толуктап, өркүндөтүп изилдешкен. Г. Лассуэлл коммуникациянын моделин түзүүнү төмөнкү суроолорго жооп берүү менен иштөөнү сунуш кылгын:

- ким?
- кандай ниет менен?
- кандай кырдаалда?
- кандай ресурстар менен?
- кандай стратегияны колдонуу менен?
- кандай аудиторияга таасир этет?
- кандай натыйжа менен?

1.1-Таблица - Кыргыз тилин окутууда коммуникативдик компетенттүүлүктү өркүндөтүүгө өбөлгө болуучу суроолорго жооп:

Ким?	Бул информацияны ким айтып жатканын аныктайт. Айтылып жаткан информация менен айтуучунун ортосундагы шайкештик (информацияны өзү толук өздөштүргөн, толук
------	---

	<p>билбеген түшүнбөй жаттап алган бирөөдөн уккан, билим деңгээли максат-мүдөөсү ж.б.) Суроо өтө маанилүү, анткени ага туура жооптун берилиши менен экинчи суроого туура жооп алууга шарт түзүлөт.</p>
Кандай ниет менен?	<p>Бул суроо коммуникациядагы түйүндүү (ключевой) суроо болуп эсептелет. Коммуникациянын чыныгы максатын аныктоо аркылуу гана ага шайкеш келген каражаттарды, аудиторияны тандап алууга болот. Сүйлөшүүнүн чыныгы, түпкү максатын билүү менен анын натыйжалуу болушун камсыз кылган коммуникациянын калган компоненттерин колдонууга мүнкүнчүлүк түзүлөт.</p>
Кандай кырдаалда?	<p>Коммуникация жагымдуу, жагымсыз, нейтралдуу, үстөмдүк жана башкага өтүп жатканын же өтө тургандыгын аныктап, коммуникативдик акт ошого жараша уюштурулуп жүрөт. Ошол эле учурда айтуучу менен угуучунун (аудиториянын) ортосунда кандай жасалма жана табигый тоскоолдуктар бар экендиги аныкталат. Такталган тоскоолдуктарды азайтууга, айтылган информациянын мүмкүн болушунча толук жетишиши камсыз болот.</p>
Кандай ресурстар менен?	<p>Мында информацияны билдирүүнүн мүмкүнчүлүк, ресурстары аныкталат.</p> <p>Бул ресурска айтуучунун өзү финансылык, информациялык каражаттар, ошондой эле</p>

	<p>коммуникациянын эффективдүү технологиялары, ык- жолдору, методдору кирет. Негизги фигура адам жана анын коммуникативдик компетенттүүлүгү болуп саналат.</p>
<p>Кандай стратегияны колдонуу менен?</p>	<p>Стратегия – бул перспективалуу максаттарды аныктоо гана эмес, ал максатка жетүүнүн алгылыктуу жана натыйжалуу жолдорун жана каражаттарын так аныктоо. Берилген суроого жооп берүү менен сүйлөшүүгө коюлган максатка жетүүнүн эффективдүү стратегиясы менен каражаттарын аныктап алууга болот. Коммуникациянын стратегиясы, барыдан мурда, максаттын мүнөзүнө, аудиториянын өзгөчөлүгүнө, ресурстарга байланыштуу аныкталат. Сүйлөшүүнүн стратегиясын аныктоодо төмөнкүдөй маселелерди чечип алуу зарыл:</p> <ul style="list-style-type: none"> -мүмкүн болушунча информациянын толук болушун камсыз кылуу; -ишенимдүү, ыкчам жана эффективдүү кайтарым байланышты камсыз кылуу; -зарыл каражаттардын аз же жетишсиз болушунан улам айрым учурда мыкты сүйлөшүүдөн баш тартууга туура келет.
<p>Кандай аудиторияга таасир этет?</p>	<p>Мында информация кандай аудиторияга арналгандыгы аныкталат. Өз билимине, адистигине ээ болгон, билген информацияга ылайык угуучуну (аудиторияны) тандап алуу чоң мааниге ээ. Анткени берилүүчү информация менен аны кабыл алуучу</p>

	(угуучу) бирдей деңгээлде болушу шарт. Өзүнө керектүү болгон аудиторияны туура тандап алуу жана ага ылайык билдирүүнүн тиешелүү каражаттарын жана ык-жолдорун колдонуу үчүн аларга тиешелүү илимий изилдөөлөрдүн маалыматтарын пайдалана билүү талабы коюлат.
Кандай натыйжа менен?	<p>Мында окутуучунун билдирүүсү менен колледждин студентинин кабыл алып, түшүнүсүнүн жыйынтыгы (натыйжасы) аныкталат.</p> <p>Эгерде алдыга коюлган максат белгиленген убакытта ишке ашса, анда коммуникация эффективдүү болду деп баланат.</p> <p>Коммуникациянын эффективдүүлүгү угуучунун кебиндеги өзгөрүүлөр, анын аракеттеринде жанылыктар коштолгону, билимдин толукталгандыгы жана угуучунун ага ынангандыгы менен шартталат, түшүндүрүлөт.</p>

Берилген моделдеги суроолор коммуникативдик компетенттүүлүктү өркүндөтүүгө карата коюлуучу талаптар катары каралууга тийиш. Анткени кыргыз тилин окутууда окутуучу ар бир колледждин студентинен аталган талаптарды өздөштүрүүнүн, өз кебинде колдонуусун талап кылып жана ага жетишүүгө карата иш-аракеттерди жүргүзүштү талап кылынат.

Коммуникация же барлашуунун табиятын иликтөөгө арналган илимий эмгектерде сүйлөшүүгө тоскоол болгон жагдай-шарттарга да кайрылышып, анын себептери менен андан арылуунун жолдорун да аныктоого аракеттер жасалып келе жатат. Эмгектерде бул проблема «коммуникациядагы барьерлер» деген

аталышта берилет. Сүйлөшүүгө тоскоол болгон негизги жагдай-шарттар катары төмөндөгүлөр белгиленет:

- баарлашуу жараяны жүрүп жаткан чөйрөдөгү ынгайсыздыктар (көңүлсүздүк, мажбурлагандык, өтө ыссык же суук, караңгы, кир, ызы-чуу, тартипсиздик жана башкалар);
- колледждин студенттеринин билдирүүгө кызыкпай, башка ойлор менен алагды болушу;
- башка бирөөлөрдүн ойлоруна болгон антипатия, кыйынсынуу;
- баарлашуучулардын тил билүү деңгээлдеринин ар түрдүүлүгү;
- айтуучу менен угуучунун кесиптик жактан шайкешсиздиги;
- айтуучунун кадыр-баркын таануу;
- тыбыштык – кептин жай же тез болушу, акцент менен сүйлөө, тыбыштарды туура эмес айтуу;
- семантикалык – сөз маанилерин чаташтыруу, туура эмес колдонуу;
- стилистикалык – кептин стилинин, баарлашуунун темасына, мазмунуна жана максатына дал келбеши;
- логикалык – ой жүгүртүүнүн жана ага ылайык сүйлөөнүн логикалык жактан туура эместиги жана башкалар[М К. Коноваленко 2014, 88-б].

Баарлашуу анын жүрүшү жана натыйжаларды адамдын темпераментине да байланыштуу боло тургандыгы илимде аныкталган. Бул боюнча илимий маалыматтарга таянуу менен темпераменттин ар биринин мүнөздүк өзгөчөлүктөрүнө токтолуп, алардын коммуникацияга болгон оң жана терс таасирлерин аныктоого аракет кылабыз. Анткени оозеки сүйлөшүүгө, жалпы эле коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандырып, өркүндөтүүдө ар бир инсандын өзгөчөлүгүн билүү өзгөчө мааниге ээ. Окутууга мындай мамиле кылууну инсанга багыттап окутуунун парадигмасы да талап кылат.

1.2-Таблица - Темпераменттин мүнөздөмөлөрү жана алардын коммуникацияга тийгизген таасири

Сангвинник	
Позитивдүү	Негативдүү
-абдан кыймылдуу; - жандуу; -кызыктуу иш болсо активдүү, -тезыңгайлашат; -бир түрдүүлүктү жактырат; -тил табыша алат; -шайыр ымдоо-жамдоону мыкты колдонот	-өзүн-өзү байытууга аз маани берет; -иш-аракеттерде кескин тырышчаак эмес; -талапкерлиги жетишсиз;
Коммуникацияда	
Позитивдүү	Негативдүү
-тез сүйлөйт; -бат тил табышат; -түшүнүктүү сүйлөйт; -ойду билдирүүдө катуу айтып коюудан тартынбайт; -ымдоо-жаңсоону өз оюн изилдөөгө, ынандырууга ыктуу колдонот; -сүйлөшүүнү жагымдуу маанайда жүргүзөт;	-өзүнө кызыксыз темада сүйлөбөйт жана башкаларды укпайт; -өз оюн бербейт; анча аракет кылбайт; -сүйлөшүүнү жагымдуу маанайда жүргүзөт;
Холерик	
Позитивдүү	Негативдүү
-күч-кубаттуу; -кырдаалды тез түшүнөт; -демилгелүү; -тил табыша алат; -чечкиндүү; -сүйлөгөнү ынанымдуу;	-тез туталанма; -мамилелерде кескин өзгөрөт; -журуш-турушунда туруктуулук аз;
Коммуникацияда	
Тез тил табыша алат ;	-Маанайга жараша ойлонбостон сүйлөйт;

-демилгелүү сүйлөйт; -өз оюн ачык айтат; -кырдаалда жараша сүйлөйт; -ынанымдуу, далилдүү жана кызыктуу сүйлөйт;	-сөз көтөрүмү аз ; -пикир келишпестиктер көп болот; -сөзгө дайыма эле тура бербейт;
--	---

Флегматик	
Позитивдүү	Негативдүү
-Мамилелерде туруктуу; -тил табышууга жакын; -таарынчаак эмес ; -оюн тез топтой албайт; -иш жөндөмдүүлүгү жогору; -катаал кырдаалдарга туруштук бере алат	-жай, аз кыймылдайт; -чечимди өтө жай кабыл алат; -өжөр;
Коммуникацияда	
-айтканынан кайтпайт; -сөзү менен иши дал келет; -сүйлөшүүдө жагымдуу жагдай түзө алат;	Айтканынан кайтпайт; -жай сүйлөйт; -аракет кылбайт; -сүйлөшүүдө демилге көтөрбөйт

Меланхолик	
Позитивдүү	Негативдүү
-абдан сезимтал; -ак көңүл; -тез түшүнөт ,баамчыл ; -кадимки шарттарда мыкты иштерман;	-тез таарынат; -уялчаак ; -активдүүлүк аз; -кыймылдары ишенимсиз, ыңгайсыз шарттарда жакшы иштей албайт;
Коммуникацияда	

-сөздү туз мааниде гана айтат; -кырдаалга жараша сүйлөйт ; -айтылганды дароо түшүнөт; -кадимки шарттарда жакшы сүйлөйт	-сөз көтөрүмү аз; -тартынып, көп сүйлөбөйт; -баарлашууга пассивдүү катышат; -ынгайсыз, шарт кырдаалдарда түнт, унчукпай коёт ;
---	---

Окутуунун жаңы ыкмаларында инсанга багыттап жана компетенттүүлүктөргө негиздеп окутуу парадигмалары биринчи орунга тил үйрөнүүчүнү коюп, аны ар тараптан жакшы билүү менен окутуунун талап кылган азыркы учурда сабак процессинде темпераментти эске алуу болуп калды. Коммуникациянын теориясында жана коммуникация процессинде угуучуну айтылып жаткан информацияга ынандыруучу аракеттерди көрүүнүн да мааниси чоң экендиги белгиленет. Анткени коммуникация информация берүү максаты менен бирге эле ага ынандыруу, ишендирүү максатын да көздөйт. Угуучунун ынандыруу негизинен психологиялык таасир этүү аркылуу ишке ашуучу көрүнүш. Бул боюнча белгилүү окумуштуу Б.Ф.Ломов мындай деп айткан: «Благодаря общению индивид получает возможность регулировать не только собственное поведение, но и поведение других людей, а вместе испытывать регуляционные воздействия с их стороны. Во взаимной подстройке действий реализуется именно регуляционно-коммуникативная функции» [Б.Ф.Ломов. Методологические и теоретические проблемы психологии. М.: Наука, 1984. С. 268-269].

Информация берүүдө, сүйлөшүүдө угуучуну ага ынандырыш үчүн зарыл болгон жагдай-шарттар, компоненттер, жалпы эле көңүл буруу тууралуу төмөнкүдөй кеңештер берилет:

- 1) Сүйлөшүүгө алдын-ала дыкат даярдануу;
- 2) Акыйкат жана объективдүү болуу;

- 3) Кептин ырааттуу, далилдүү жана логикалуу болушу;
- 4) Мүмкүн болушунча конкреттүү сүйлөө;
- 5) Негизги, түйүндүү ойду баса белгилөө;
- 6) Информацияны жеткиликтүү, элестүү берүү;
- 7) Жеке кызыкчылыктарды кошуу;
- 8) Угуучунун жеке кадыр-баркына шайкеш сүйлөө;
- 9) Өзгөчө маанилүү маалыматты кайталап берүү;
- 10) Угуучунун позициясын тактоо (Сиз макул болосузбу, сизге ишенем)
- 11) Угуучу менен мүмкүн болушунча талашпоо;
- 12) Мүмкүн болушунча «мен» деген сөздү аз, ал эми «сиз» деген сөздү көп колдонуу ж.б.

Коммуникация тууралуу изилдөөлөрдө инсандар аралык мамиле же инсандар аралык коммуникацияга да маани берилет. Бул боюнча В.Н.Мясищевдин төмөнкү пикирлерин билүү жана окутууда эске алууну зарыл деп билебиз. Общение является важным фактором развития личности выступает, как одна из особенно значимых побудительных причин внутренней активности субъекта, лежащая. В социальной стороны основе его [В.Н.Мясищев. Психология отношений. – Воронеж, 1995. с. 116].

Мындан улам, жалпы эле сүйлөшүү, баарлашуу адамдын инсан катары калыптанып, өнүгүүсүнүн маанилүү фактору экендигин жана студенттерди кыргыз тилинде натыйжалуу сүйлөшүүгө үйрөтүү менен анын инсан катары калыптанышына өбөлгө шарт түзүлө тургандыгы белгилүү болот.

1.2. Коммуникациянын психологияда изилдениши

Психология илими коммуникацияны «баарлашуу» (общение) деген аталышта карап, баарлашуунун психологиясын илимдер аралык мамилелер маселеси менен биримдикте карайт. Илимдин бул тармагында баарлашуунун бул мүнөздөмөсү, каражаттары, факторлору, баарлашууда таасир этүүнүн жолдору,

каражаттары, баарлашуунун курактык өзгөчөлүктөрү ж.б. тууралуу психологиялык өңүттөн изилдөөлөрдү жүргүзөт. Баарлашуунун психологиясы илиминин көрүнүктүү өкүлдөрү болуп В.М.Мясищев, А.А.Бодалев, А.Г.Ковалев, Б.Г.Аняньев, А.В.Волкова, Б.Ф.Ломов, А.А. Леонтьев, У П. Ильин жана башкалары эсептелет. Биз ишибизде психологдордун эмгектеринде зарылдыгына жараша кайрылабыз.

Баарлашуу маселесине психология илиминин өзүнчө тармагы болгон педагогикалык психология эмгегине да кайрылып, өз предметине, максат-милдетине жараша баарлашууну изилдейт. Окумуштуулар педагогикалык психология илиминин пайда болушун П.В.Каптеревдун 1877-жылы жарык көргөн «Педагогикалык психология» деген эмгегинен башталат деп эсептешет. Чындыгында эле П.В.Каптерев аталган эмгегинде Я.А.Коменскийдин, И.Гербарттын, А.Дисторвергдин жана башкалар педагогика илимдеринин негиздөөчүлөрдүн эмгектерин талдоо менен аларда психологиянын жетишсиздигин аныктап көрсөткөн. Педагогикалык психология боюнча В.В. Давыдовдун, Д.Б. Элькониндин. И.А.Зимняянын, М.С.Ткачеванын жана башкалардын эмгектери жарык көргөн.

Изилдөөбүздүн максатына ылайык аталган илим тармактарынын баарлашуу боюнча берген жыйынтыктарын өз-өзүнчө бөлбөй, биримдикте карайбыз. Мындагы негизги максат – студенттерди коммуниктивдик багытта окутуунун илимий-теориялык негиздерин аныктоого жана окутуу процессинде пайдаланууга сунуш кылуу. Белгилүү психолог-окумуштуулар А.И. Волкова менен Е.П.Ильиндин иликтөөлөрү боюнча психология илиминде «баарлашуу» түшүнүгү боюнча бирдиктүү, бардыгы кабыл алган аныктама жок. Көпчүлүк эмгектерде автору белгисиз болгон төмөнкү аныктаманы колдонула тургандыгын белгилешет. «Общение-это, сложный и многогранный процесс, который может выступать в одно и тоже время и как процесс взаимодействия индивидов, и как информационный процесс, и как отношение людей друг к

другу, и как процесс взаимовлияния друг на друга, и как процесс сопереживания и взаимного понимания друг друга» [Е.П.Ильин, 2014. -18-б].

Аныктамадан көрүнүп тургандай, баарлашуу – бир эле мезгилде бир нече кызматтарды аткарган, адам турмушунун, адам ишмердүүлүгүнүн ажырагыс компоненти болгон татаал көп жактуу, көп функционалдуу жандуу процесс. Бул процесстерди терең түшүнүү, талдоо үчүн психология барлашууну бир нече аспектиден карайт. Алардын негизгилерине токтололу:

Баарлашуу коммуникация катары каралат. «Барлашуу» жана «коммуникация» терминдери орус тилинде гана колдонулуп, башка тилдерде «баарлашуу» түшүнүгү колдонулбай, бардык учурда «коммуникация» колдонула тургандыгын белгилешет. Орус окумуштуулар «баарлашуу» - бул инсандардын ички руханий байланышы, карым-катышы деп ал «коммуникацияны» иштиктүү жана субъектилердин рационалдуу байланышы катары мүнөздөлөт. Е.П.Ильин: «Коммуникациянын бардык түрлөрү эле коммуникация боло албайт. Бирок баарлашуунун бардыгы коммуникациянын өзгөчө түрү болуп эсептелет. Баарлашуу – бул коммуникациянын адамга гана мүнөздүү болгон өзгөчө түрү»- деп белгилеген. Демек, баарлашуу коммуникацияга караганда алда канча кеңири түшүнүк. Ал эми коммуникация анын ичине кирет. Коммуникация аркылуу ар түрдүү системалар байланышат, ал аркылуу маалымат бир системадан экинчи системага өтөт ошондой эле коммуникацияга адамдардын машина (техника) менен иштеши да кирип кетет.

Баарлашуу ишмердүүлүк катары каралат. Бул боюнча окумуштуулар арасында бир нече пикирлер айтылат. Б. Ф. Ломов, А. А. Леонтьева, А. В. Мудрин жана башкалар баарлашууну «ишмердүүлүк», «ишмерлүүлүктүн өзгөчө түрү», «ишмердүүлүктүн формасы» катары карашат. Кандай болгон күндө баарлашуу адамдын бардык ишмердүүлүгүн коштоп жүргөн ишмердүүлүк деп түшүнүп, баарлашуунун ушул өңүттө окутууну туура көрөбүз. Адам коомдо гана жашап, коомдо гана өз ишмердүүлүгүн жүргүзөт. Кандай гана ишмердүүлүк болбосун ал

маалымат алмашууга, сүйлөшүүгө, карым-катнаш жасоо менен жүрөт, ишке ашат. Демек сүйлөшүү, баарлашуу белгилүү бир суроо-талаптарды аткарып, белгилүү зарылдыктан улам ишке ашат. Бул боюнча психология баарлашуунун муктаждыктарын ачык көрсөтөт. Алар:

- башка адам менен барлашуу, алакада болуу муктаждыгы;
- белгилүү бир социалдык коомго тиешелүү болушу;
- кайгы, кубанычын тең бөлүшүү;
- бирге иштешүү, кызматташуу зарылдыгы;
- билим, тажрыйбаларды дайыма алмашуу зарылдыгы;
- жаңы маалымат алуу, берүү зарылдыгы жана башкалар.

Кандай гана баарлашуу болбосун ал белгилүү бир маалыматты көздөйт. Максатсыз барлашуу болбойт. Максат ар түрдүү болушу мүмкүн. Мисал келтирсек:

- башка адамга жардам берүү, колдоо;
- жардам алуу, колдоо табуу;
- сүйлөшүүгө, эрмектешүүгө адам табуу;
- өзүн түшүнгөн, колдогон, баалаган адамды издөө;
- өзүн таанытуу, өзү тууралуу билдирүү;
- топко, көпчүлүккө кошулуу;

башка адамдын пикирин, көз карашын өзгөртүү жана башкалар. Баарлашуунун максаттарын аныктоо аркылуу баарлашуунун функцияларын тактап алууга мүмкүнчүлүк түзүлөт. Баарлашуу коомдо, негизинен, төмөнкүдөй функцияларды аткарат:

Информациялык-маалыматтык функция – маалыматты берүү же алуу билимдерди же тажрыйбаларды алуу.

Экспрессивдик функция – бири-биринин ой-санаасын, эмоционалдык абалын түшүнүү. Адамдын баарлашуусу көбүнчө өзүнүн эмоционалдык абалын билдирүү, ал боюнча пикир угуу, көңүлүн алуу максатына жүргүзүлөт.

Регулятивдик функция – сүйлөшүп жаткан адамдын жүрүш-турушун, ык- абалын, активдүүлүгүн, башка адамдар менен мамилесин ж.б. өзгөртүп, жөнгө салуу, туура түшүнүү милдетин аткарат.

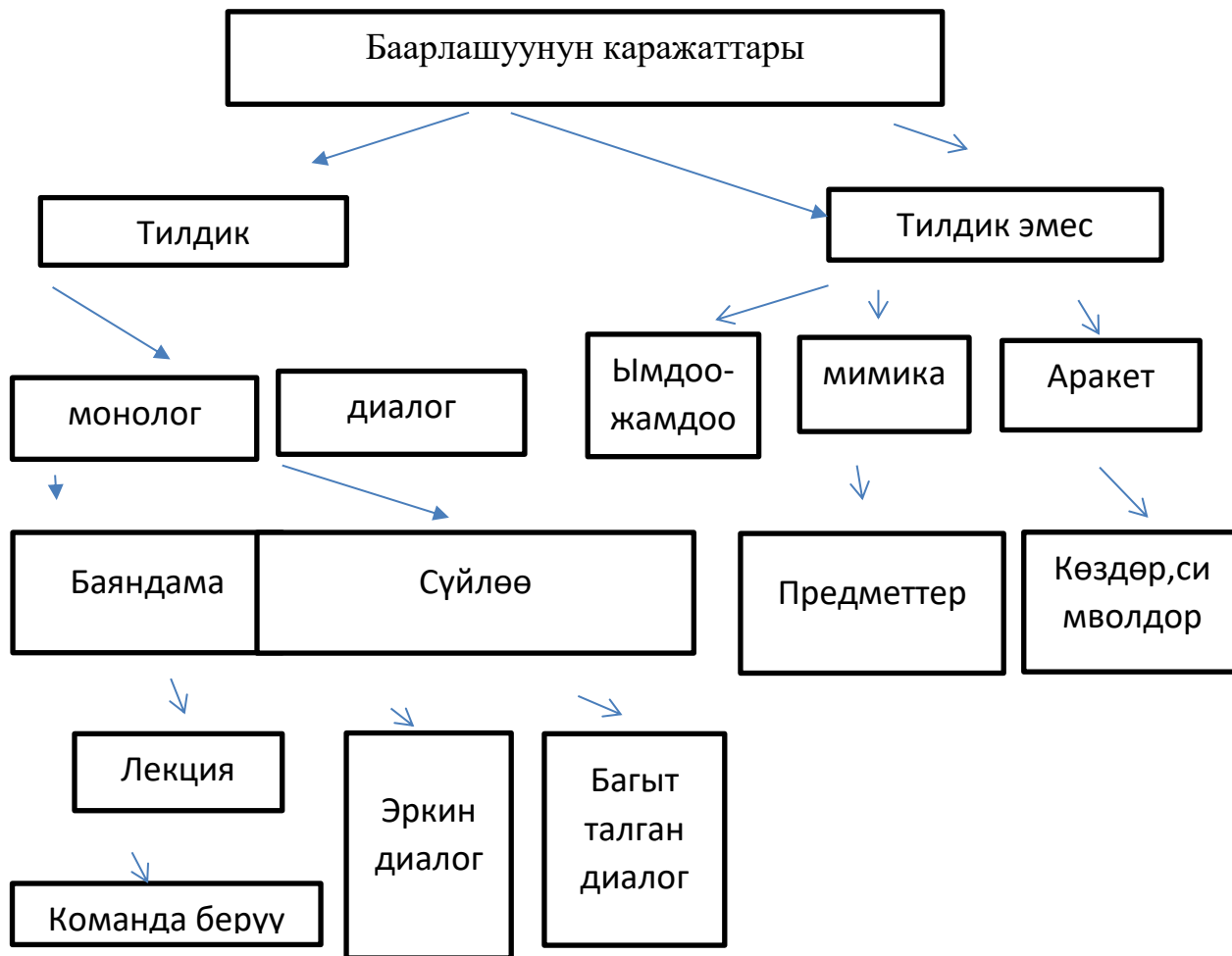
Социалдык көзөмөл функциясы – мактоо, кубаттоо, колдоо, баалоо эскертүү, түшүндүрүү ж.б. жолдор менен башкалардын жүрүм-турумун, ишмердүүлүгүн талаптагыдай нукка салуу. Же, тескерисинче, жек көрүү, чара көрүү ж.б. жолдор менен негативдүү көрүнүштү азайтуу.

Социалдаштыруу функциясы – белгилүү бир социалдык чөйрөдө жашаган же ал чөйрөгө жаңыдан келип кошулган адамды, ал чөйрөнүн шартына коллективине көнүктүрүү, ыңгайлаштыруу, чөйрөнүн кызыкчылыгына мамилелерге, кызматташууга калыптандыруу ж.б.

Психология баарлашуунун үч түрү: инсандар аралык, инсан менен группалык, группалар аралык деп белгилеп, ар бир түрүнүн өзгөчөлүктөрүн ачык көрсөтөт.

Лингвистика, коммуникациянын теориясы сыяктуу эле психология илими да баарлашуунун каражаттарын кептик жана кептик эмес деп экиге бөлүп карайт. Бул түшүнүктөр аталган илимдерде «тилдик» жана «тилдик эмес», «вербалдык» жана «вербалдык эмес» жана башка аталыштарда берилип жүрөт. Биз булардын ичинен кыргыз тил илиминде алда канча кеңири тараган «тилдик» жана «тилдик эмес» деген терминдерди колдонобуз. Анткени аталган түшүнүктөрдүн кыргызча маани-маңызы ушул атоого туура келет. Психология илиминде тилдик жана тилдик эмес каражаттарынын классификациясын белгилүү психолог Е.П.Ильин иштеп чыккан. Биздин изилдөөбүзгө түздөн-түз байланышы болгондуктан, ал классификацияны кабыл алып колдонобуз.

1.1-Схема

[Е.П.Ильин. 2014.-47 б]

Коммуникацияны, баарлашууну, окутуу-үйрөтүүнүн негизги максаты-баарлашуунун теориялык (лингвистикалык, психологиялык, педагогикалык) негиздерин үйрөтүү менен чектелбейт, аларды билүү, өздөштүрүү аркылуу баарлашуунун эффективдүүлүгүн, натыйжалуулугун арттыруу. Бул маселени чечүүдө да психология илиминин жыйынтыктарына таянуу талапка ылайык. Психологияда «баарлашуунун эффективдүүлүгүн арттыруучу факторлор» деген өзүнчө бөлүм каралат. Бул маселеге да Е.П.Ильин кайрылып баарлашуунун жакшыртуучу факторлордун системасын иштеп чыккан.

1.3-таблица-Баарлашууну жакшыртуучу факторлор

Эффективдүү баарлашуунун факторлору		
Тышкы	Окуучулардын психологиялык мүнөздөмөлөрү	Ички
Баарлашуунун жагдай Шарттары	Жөндөмдүүлүк	Мугалимдин психологиялык мүнөздөмөсү
Расмий	Социалдык абалы	Жөндөмүүлүк
Ынак сырдаш	Курактык жыныстык өзгөчөлүк	Баамдуулук

Эффективдүү баарлашуунун факторлору ички баарлашуунун жагдай-шартына студенттердин психологиялык мүнөздөмөлөрү, социалдык курактык психология илими баарлашууга таасир этүүчү тышкы факторлордун баарлашуунун жагдай-шартына, ички кырдаалына, коллективдин өзгөчөлүгүнө жана баарлашуучулардын сөз байлыгына өтө чоң маани берет. Ар бирине кыскача токтололу.

Баарлашуунун кырдаалы чечүүчү мааниге ээ болот. Эгерде баарлашуу өз-ара түшүнүү, жай-баракат кырдаалда жүрсө, анын натыйжасы да жакшы болот. Ал эми баарлашуу чыңалууда болуп, конфликттик, түшүнбөстүк, эрегешчилик кырдаалда болсо, баарлашуу көздөгөн максатына жетпей, бир чечимге келбей, өз ара мамиле андан ары курчуп, чыр-чатакка жол ачылат. Ошондуктан кандай темадагы баарлашуу болбосун, аны жай, жагымдуу жана чыр-чатаксыз маанайда өткөрүүгө аракеттенүү керек.

Баарлашууда жагдай-шарты да чечүүчү ролду ойнойт. Баарлашуучу жай, орун алдын-ала тандалып баарлашууга берилүүсү шарт. Ошондой баарлашууга

катышкандар алдын-ала анын максаты, милдети жана жетишүүчү чечимдери, натыйжалары тууралуу маалыматтары болушу керек. Баарлашуу өзү жүрүүчү коллективге да байланыштуу. Ошондой эле берилүүчү маалымат жана күтүлгөн натыйжалар тууралуу жеткиликтүү түрдө тил каражаттарын туура жана ыктуу колдоно билүү талабы да бар. Психология баарлашуунун өзүн «формалдуу» жана «формалдуу эмес» деп экиге бөлүп изилдейт. Ошол эле учурда «формалдуу» терминин (иштиктүү) (деловое) баарлашуу» деп да колдонот. Е.П.Ильиндин аныктама-түшүндүрмөлөрү төмөнкүдөй: «Деловое общения - вид общения, цель которого лежит за пределами процесса общения и которое подчинено решению определенной задачи (производственной, научной, коммерческой и т.д.) исходя из общих интересов и целей коммуникантов. Неформальное межличностное общение во-первых, неделовое. Во вторых, добродельное и, в третьих, доверительное общение, часто сводящееся к «разговору по душам» [Е.П.Ильин.- 2015, 9-б].

Төмөндө турмуш-тиричилик баарлашуусуна (неформальное общение) өзүнө гана мүнөздүү белгилерине көңүл бурсак:

- сүйлөшүү убактысы алдын-ала белгиленбейт;
 - сүйлөшүүнү бир эле мезгилде экөө тең жүргүзөт;
 - баарлашуу бир чечимге келгенге чейин же бирин-бири түшүнбөй калганга чейин жүрөт;
 - сүйлөшүүдө ким качан сүйлөйт, канча сүйлөйт деген маселе болбойт;
 - сүйлөшүүгө катышкандар сүйлөшүү үчүн ар кандай ыкмаларды колдонушат.
- Турмуш-тиричиликте баарлашуу ар түрдүү болушу мүмкүн. Мисалы кокусунан жана бир гана жолу (бир нерсени суроо), мезгил-мезгили менен болушу (тааныштар жолугуп калганда) дайыма, туруктуу (үй-бүлөдө, иште ж.б.)

Белгилүү психолог-окумуштуу И.А. Зимняя жалпы эле баарлашуунун табияты, изилдениш тарыхы, жыйынтыктары боюнча жана педагогикалык психологиялык өнүттөн талдоо жүргүзгөн, ал баарлашууну ишмердүүлүк катары

карайт. И.А. Зимняянын изилдөөсү боюнча: «С позиции деятельностного подхода общение – это сложный, многоплановый процесс установления развития контактов между людьми, порождаемый потребностями в совместной деятельности и включающий в себе обмен информацией, выработку единой стратегии взаимодействия, восприятие и понимание другого человека» [И.А. Зимняя, 2008. – 32, 41-б].

Мындан улам баарлашуу бул адамдардын турмуштук-социалдык муктаждыктарын, бири-бири менен мамиле түзүүнү, биргелешип иш-аракеттерди жүргүзүүнү камсыз кылган татаал жана көп кырдуу процесс экендигин билүүгө болот. И.А.Зимняя баарлашууну субъектилерин биргелешкен окуу процессинин формасы катары карап, билим берүү процессиндеги баарлашуунун өзүн ишмердүүлүк катары эмес, адамдардын өз ара, биргелешкен аракеттеринин өзүнчө форма деп аныктайт. Демек, жалпы эле баарлашуудан педагогикалык баарлашуунун негизги өзгөчөлүгү мындагы баарлашуунун максатына, мазмунуна жараша каралат, иликтенет.

1.3. Баарлашуунун педагогикалык жактан иштелиши.

Баарлашуу (коммуникация) тууралуу педагогикалык сөздүктөн мындай маалыматтарды алабыз. Баарлашуу – эки же андан көп адамдардын таанып билүү же таанып-билүү мүнөзүндөгү маалыматтарды алмашуусу. Баарлашуу колледждин студентинин психикалык жана социалдык жактан өнүгүүсүнүн маанилүү факторлорунун бири болуп саналат. Баарлашуу бирдиктүү ишмердүүлүктү тейлеп, анын макулдашуу, келишүү менен ишке ашуусун камсыз кылат. Баарлашууга болгон суроо-талап адам баласынын базалык суроо талаптарынан болуп саналат. Жаштар чоң кишилер менен байланышта болуу менен гана адамзаттын коомдук-тарыхый тажрыйбасын өздөштүрө алат. Ал аркылуу студент адам баласынын тубаса мүмкүнчүлүктөрүнө ээ боло алат. Жетишсиз баарлашуу же студент менен аз сүйлөшүү анын өнүгүшүн басаңдатып, акыл-эсинин байышына терс таасирин тийгизет. Колледждин

студентинин сүйлөөсүнүн өнүгүшү менен анын интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрү да өнүгөт. Ушул мезгилде студенттин жеке кызыгуулары, өз алдынча болууга умтулуулары сүйлөшүү аркылуу калыптана баштайт. Колледждеги өспүрүм курактагы студенттин баарлашуусу өзгөчө мааниге ээ болуп, өзү теңдүүлөр менен сүйлөшүүсү активдүү болуп, теңтуштарынын арасында өз ордун табууга болгон аракеттери да баарлашуу аркылуу ишке аша баштайт. Колледж курагындагы студентте маалымат берүү булактарын чөктөөгө болбойт. Колледжде билим берүүдө баарлашуу окутуунун уюштуруунун өзгөчө ыгы болуп, студентти таанып-билүүнүн каражаты катары кызмат кылат. Ар бир окутуучу педагогикалык баарлашуунун технологияларын мыкты билүүгө жана аны окутуу-үйрөтүү процессинде ыктуу жана натыйжалуу колдоно билүүсү зарыл. Педагогикалык баарлашуу - бул бир эле мезгилде таалим-тарбия ишин уюштуруунун ыгы, билим берүүнүн каражаты, студенттерди таанып-билүүнүн каражаты. Педагогикалык баарлашуу ишмердүүлүктүн өзгөчө формасы болуп саналат [34, 235-б].

Демек, педагогика илими баарлашуунун табиятын ачууда анын таалим-тарбия берүүдөгү орду, мааниси жана аткарган кызматтарына басым коёт. Ошол эле учурда окутуучунун сүйлөөсүнө, кеп маданиятына, студенттер менен болгон мамилесине артыкчылыктуу маани берет. Соңку жарык көргөн «Педагогика» боюнча окуу китептеринде баарлашууга берилген аныктамалардан мисал келтирели. «Педагогическое общение – профессиональное общение преподавателя с учащимися в целостном педагогическом процессе, развивающейся в двухнаправлениях: организация отношений с учащимися и управление общением в детском коллективе» [Г.М.Коджаспирова, 2010. – 656-б].

Педагогика баарлашуунун мазмундук түзүлүшүнө төмөнкүлөрдү киргизет:

- коммуникативдик жагы;
- баарлашуунун субъектилеринин маалымат алмашуусу;

- интерактивдик жагы;
- баарлашуучу тараптардын бирдей укукта сүйлөп билүүгө катышуусу;
- перспективдик жагы;
- баарлашуу учурунда түшүнүктү өздөштүрүү;
- баалоо жана колдоого көнүгүү.

Педагогикалык баарлашуунун маани-маңызы тууралуу педагогика психологияга караганда таалим-тарбия берүү өңүтүнөн карап, көптөгөн милдеттерди жүктөйт. «Педагогическое общение входит в структуры методов и приемов воспитания и обучения и является способом их реализации, выполняет информационную, самопрезентативную, интерактивную, эффективную и социально-перспективную функции» [Г.М.Коджаспирова, 2010. – 657-б].

Педагогика үчүн баарлашуу таалим-тарбия берүүдөгү кеп функцияларды аткарган процесс жана каражат болгондуктан, студенттерди туура сүйлөөгө, коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандырып, окутуучу ээ болуучу сапаттарга өзгөчө маани берилет. Ал сапаттардын негизгилери төмөнкүлөр:

- орто кесиптик билим берүү окуу жайынын студентинин (тил үйрөнүүчүнүн) психологиясын терең билүү (кызыгуусун, идеялын, муктаждыктарын, суроо-талаптарын, өздөштүрүүсүн)
- орто кесиптик билим берүү окуу жайынын студентинде сыйлоо, ишенүү, урматтоо сезимин жарата алуу (аттракция);
- студентти кандай болсо, ошондой кабыл алуу, түшүнүү;
- көңүл буруусу, байкагычтыгы, эс-тутуму, ой жүгүртүүсү, интуициясы, элестетүүсү ж.б. мыкты болуу;
- эмоционалдуулук, кошо кубануу, кошо тынчсыздануу, сезимдеринин күчтүү болушу;
- жүрүш-түрүшү, сүйлөөсү үлгүлүү жана кызыктуу болушу;
- өзүн таанып-билүүсү, өзүн баалоосу;

- педагогикалык рефлексия;
- коммуникативдик компетенттүүлүгү;
- жогорку кеп маданияты;
- педагогикалык интуициясы жана башкалар.

Педагогика педагогикалык баарлашууда психотерапиянын методдору менен каражаттарын да ыктуу колдонуунун маанисине көңүл бурат. «психотерапия - психическое воздействие (словом, поступками, обстановкой) на человека с целью его лечения, изменения его отношений к социальному окружению и собственной личности, коррекции и воспитания» [Г.М.Коджаспирова, 2010. –662-б].

Педагогикалык изилдөөлөргө ылайык студенттерди коммуникативдик багытта окутуп, алардын коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандырып, өркүндөтүүдө окутуучунун коммуникативдик мыкты сапаттары өзгөчө мааниге ээ. Окутуучунун коммуникативдик компетенттүүлүгү анын руханий жан дүйнөсүн, интеллектуалдык, жалпы маданиятын, өз предметин, студенттердин сүйгөн кесипкөйлүгүн, адамдык устаттык нарк-насилин, жагымдуу таасирин билдирет. Мындай сапаттарга ээ болгон окутуучу аларды ыктуу колдонуу менен студенттердин баарлашуусунун калыптанышына шарт түзүп, алардын кызыгууларын ойготуп, таанып билүүсүн арттырып, практикалык-коммуникативдик ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт. Бул туурасында М.Д.Айдарованын «Окутуучунун лингвистикалык, коммуникативдик жана методикалык компетенциялары, мамиле түзүүнүн педагогикалык стилдери, мотивациясы органикалык байланыштуулукта ишкердүүлүк менен жүзөгө ашырылат» -деген оюн мисал кылсак [М.Д.Айдарова, 2011. – 42-б].

Кыргыз тилин окутуунун предмети да, каражаты да кыргыз тили экендиги белгилүү. Кыргыз тили окутуучусу кыргыз тилин окутуунун мазмунун окутуунун каражаты менен айкалыштыра иш алып баруусу зарылдык. Бул жагдайга кыргыз тили окутуучусу бир топ жеңилдиктерди берип, мүмкүнчүлүгүн

арттырат. Анткени окутуучу өз сөзү менен кыргыз тилин практикада колдонуунун мыкты үлгүсүн көрсөтүү мүмкүнчүлүгүнө ээ. Ошондуктан окутуучу өз сөзү аркылуу гана студенттерди сабакка болгон кызыгуусун арттырып, өзү кадыр-баркка ээ болуп, сабак процесси жандуу, кызыктуу жапа натыйжалуу уюштуруп, өткөрүүгө жетишет. Окутуу-үйрөтүү процессиндеги окутуучунун сөзүнүн барк-баасы, мааниси тууралуу белгилүү педагогдор атайын токтолушкан. Мугалимдин сөзү – деп жазган улуу педагог В.А.Сухомлинский – окуучулардын ички дүйнөсүнө таасир этүүчү алмаштыргыч инструменти. Тарбиялоо искусствосу адам баласынын дилине кайрылууда, эң биринчи сүйлөө искусствосуна таянат. Демек, окутуучунун сөзү тек гана кургак маалыматты берүүчү эмес, ал үйрөтүү процессин жандуу кылып, өтүлүүчү материалдын кызыктуулугун, керектүүлүгүн практикада айгинелеп көрсөтүүчү күчтүү жана таасирдүү каражат болуп саналат. Окутуучунун эмоциясы, юмору, кызыктуу суроолорду бере билиши, ар бир студенттин жан дүйнөсүн сезип, ага ылайыктуу сөздү таба билиши, студенти менен кошо кубанып, кошо изденүүсү студенттин эркин, тартынбай сүйлөөсүнө өбөлгө болот. Окутуучунун коммуникативдик компетенттүүлүктүн мыкты үлгүлөрүн өз сөзүндө колдонуусу тек гана кыргыз тилинен билимдерди берүү максаты менен чектелбейт. Окутуучу өз сөзү аркылуу билим берүү менен бирге эле студентке кыргыз элинин улуттук асыл сапаттарын, кыргыз тилинин баалуулугун, образдуулугун, экспрессивдүүлүгүн ачык көрсөтүп, студенттин тилдик-руханий маданиятын калыптандырып, тилдик-эстетикалык табитин даңазалап, аларга болгон студенттин кызыгуусун да жаратат.

Окутуучунун сөзүнө залкар жазуучу Чыңгыз Айтматов да маани берип, ал тууралуу мындай деген: «Мугалим – өлкөнүн улуу күчү, анын рухий потенциалын биздин турмушубузда өтө көп нерселер аныктап турат. Билимдердин, маданияттын, патриотизмдин булагы балдардын аң-сезимине окутуучунун сөзү жана күн сайын көргөн камкордугунун натыйжасында

уялайт»-дейт. Орто кесиптик колледжинин кыргыз тили окутуучусунун коммуникативдик компетенттүүлүгү жалпы педагогикалык маданияттуулугунун ажырагыс бөлүгү, компетенти катары карайт. Ошондон улам окутуучунун сөзүнө билим берүүчүлүк, тарбиялык жана өнүктүрүүчүлүк миссияларды жүктөп, алардын аткарылышын талап кылат. Бул боюнча М.Д.Айдарованын пикири толук келтирели: «Мугалимдин сүйлөө ишмердүүлүгү этикалык, эстетикалык, логикалык жана адептүүлүк, педагогикалык, нормативдик, предметтик маалыматтуулугу менен айырмаланат, менталитеттик этномаданий тарбия берүү менен коштолууга тийиш. Чыгармачыл ой жүгүртүүсү, ар бир сөзү кеп наркын сактай билгенге багыт берип туруусу жана бардык убакта адабий тилдин үлгүсүн үйрөтүүсү менен студенттерди артынан ээрчите алуу кудуретинде ишке ашырылат» [М.Д.Айдарова, 2011. 45-б].

Педагогикада окутуучунун мыкты сүйлөй алуусун анын үнү менен бекем байланышта карайт. Окутуучу өтүлүп жаткан темадагы негизги ойду болуп, өзүнчө үн, интонация менен айтууга тийиш. Окутуучунун үнү жагымдуу, уккулуктуу, таза жана так болуп, ар бир тыбышты артикуляциялык жактан туура бөлүп, үнү менен студентти өзүнө тартып, тайпада эркин жана жагымдуу жагдай түзүүгө кызмат кылышы керек. Ошол эле учурда окутуучунун үнү чыйылдак же кырылдап турушу, үндүн өтө бийик же өтө төмөн болушу, студенттерге орой, олдоксон мамиле кылуу аудиторияда жагымсыз маанайды пайда кылып, студенттерди чектөөгө алып келип материалды кабыл алууга, өздөштүрүүгө кедерги болуп, окутуучу менен студент ортосунда белгилүү бир тоскоолдукту түзүп калат. Натыйжада студентте окуп жаткан предметке да, аны өтүп жаткан окутуучуга да кызыгуусу менен сыйлоосун төмөндөтүп таштайт. Бул көрүнүш боюнча профессор А.С.Раимкулованын пикирин келтирүүнү ылайык көрдүк. «Педагогикалык баарлашуу – бул окутуучу менен студенттин ортосунда сабак учурунда, андан тышкары убакытта болгон профессионалдык баарлашуу процесси. Окутуучу баарлашуунун мыйзам ченемдүүлүктөрүн туура

колдонбосо, анын иш процессинде коркунуч, өзүнө ишенбестик пайда болот, көңүлү, эске тутуусу, педагогикалык ишмердүүлүгү начарлап, сүйлөө речинин динамикасы бузулат, өз алдынча ойлоо, иш жүргүзүү мүмкүнчүлүгү пас боло баштайт жана конформдук жүрүм-турумга ээ болот. Колледждин студентинде болсо окутуучуга карата, предметке карата терс көз караштар пайда болот. Өтүлө турган предметтерге кызыгуусу жок боло баштайт. Мындай жагдай сөзсүз студенттин инсандык касиетине да өз таасирин берет» [А.С.Раимкулова, 2014. – 251-22-66].

Мындан улам кыргыз тили окутуучусу коммуникативдик сапаттары билим берүүдө, окутууда өзгөчө мааниге ээ экендиги, ал боюнча билим берүүнүн, тарбиялоонун натыйжасы аныктала тургандыгы белгилүү болот. Окутуучунун коммуникативдик компетенттүүлүккө ээ болушу, аларды сабак процессинде орундуу жана ыктуу колдоно билүүсү студенттерге төмөнкүдөй коммуникативдик сапаттарга ээ болуусуна өбөлгө түзүп, жандуу жана таасирдүү үлгү болот:

- студенттин баарлашуусунун негизги үлгүлөрүн жандуу жана практикалык өздөштүрүүсүнө өбөлгө болот;
- кыргыз адабий тилинин нормаларына ылайык сүйлөөгө көнүгөт;
- кыргыз тилине болгон кызыгуусу менен сыйлоосун арттырат;
- өз оюн, толук, жеткиликтүү жана ынандуу, берүүгө көнүгөт;
- сүйлөө менен ойлоонун, сүйлөө менен угуунун карым-катышын аңдап билет;
- коммуникативдик компетенттүүлүгүн арттырууга иштиктүү аракеттерди жасоого активдүүлүгү өсөт.

Педагогикалык баарлашуунун билим берүүдөгү, окутуудагы жалпы эле таалим-тарбия берүү процессинде маани-манызын, функциясын, аткарган ролун толук аңдап-билүү үчүн бул маселе боюнча психология илиминин изилдөөлөрүнө таянуу зарыл. Анткени баарлашуунун психологиялык

маселелерине кайрылбай туруп, аларга таянбастан, баарлашуунун табиятын толук ачып берүү мүмкүн эмес.

Психологияда баарлашуунун эффективдүү болушу үчүн, барыдан мурда, окутуучуда коммуникативдик, гностикалык жана экспрессивдик билгичтиктердин болушун зарыл деп эсептелет. Коммуникативдик билгичтиктерге окутуучунун студенттер менен тил табыша алышы, алар менен инсандык-эмоционалдык мамилелерди түзө алышы, аудиторияда ынтымакты камсыз кылып, коллективде жагымдуу психологиялык жагдайды жарата алышы жана башкалар керек.

Гностикалык билгичтикке – окутуучунун студенттерди толук таанып билүүсү, студенттердин сабакты өздөштүрүүсүнө шарт түзө алышы, студенттин ийгилиги менен кемчилигин өз учурунда байкап, аларга карата иш-аракеттерди жүргүзүүсү кирет. Ал эми экспрессивдик билгичтиктерине – окутуучунун өз эмоциясын, өз позициясын тил жана башка каражаттар менен толук жеткире алышы, өтүнүчтү, талапты, мактоону, эскертүүнү, кубаттоону жана башкаларды билдирүү жөндөмү кирет. Психологияда баарлашуу тууралуу сөз болгондо «педагогикалык такт» деген түшүнүккө да маани берилет. «Педагогикалык такт – бул чебер окутуучуга, интелегент-окутуучуга мүнөздүү болгон өзгөчө сапат» [Е.П.Ильин,2014.-310-б].

Педагогикалык такттын таалим-тарбия берүү үчүн бул боюнча белгилүү психолог Е.П.Ильиндин төмөнкү пикирин дайыма көңүлгө алуу зарыл. «Педагогический такт базируется на многих качествах, называемых в обиходе душевными, доброжелательности, чуткости, отзывчивости. Тактичный преподаватель может быстро и безошибочно разобраться в возникшей ситуации, понять трудности общения для того или иного учащегося, определить его состояния и с учетом этого найти единственно правильное решение, подобрать подходящую форму воздействия на учащегося, найти верные слова, интонацию,

чтобы не поставить учащегося в неловком положение» [Е.П.Ильин, 2014. – 316-б].

Мындай аныктама-түшүндүрмөдөн улам кыргыз тили окутуучусу ээ болуучу педагогикалык такт кандай касиет-сапаттардан турары аныкталат. Алар:

- окутуучунун студентке кайрылуусу табигый жана жөнөкөй болушу;
- студентке болгон ишеним;
- орду менен айтылган тамаша, шакаба;
- орундуу жана объективдүү талап койо билүү;
- мээримдүүлүк;
- сезүнүн таалим-тарбиялык таасирдүүлүгү;
- принципалдуулугу;
- студентке астейдил мамиле кылуу;
- тапшырмаларды туура бере билүү;
- өзүнүн артыкчылыктарына басым жасабоо;
- студенттерди уга жана түшүнө билүү;
- студенттердин эркин сүйлөөсүнө өбөлгө түзүү ж.б.

Е.П.Ильиндин пикирине таяна турган болсок: “Окутуучулардын педагогикалык баарлашуусу тууралуу маселелер”, “окутуучунун кеп маданияты” деген түшүнүк менен биримдикте каралып, биримдикте аныкталат. Кыргыз тили окутуучусуна жалпы эле кеп маданиятына байланыштуу сапаттарына кошумча кеп маданияты боюнча мындай кептик коммуникативдик компетенттүүлүккө ээ болушун психология илими төмөндөгүлөрдү баса белгилейт:

1. Айтымдарды (фразаларды) сабаттуу кура билүү;
2. Кадыресе турмушта колдонгон сөздөрдү сабаттуу айта алуу;
 - а). Сөздөгү басымды туура коюу;
 - б). Жергиликтүү диалектилик сөздөрдү колдонбоо;
3. Баяндоонун жөнөкөй жана түшүнүктүү болушу;

4. Сүйлөөнүн көркөмдүүлүгү:

а). Интонация жана тоналдуулук;

б). Кептин темпи менен тынымы;

в). Үндүн угулуу динамикасы;

г). Сөз байлыгы;

д). Кептин образдуулугу;

е). Дикциясы;

5. Атайын терминологияны туура колдонуу;

а). Фразеологизмдерди ашыкча колдонбоо;

б). Ашыкча сөздөрдүн болбошу;

в). Жаргон жана модага айланган сөздөрдү колдонбоо;

6. Аз сөздүүлүк.

7. Өзүнүн жана студенттердин кепин координациялоо [Е.П.Ильин, 2014. - 317-318-66.]

1.5-таблица. Студенттердин угуу жөндөмдүүлүгүнүн түрлөрү

Мүнөздөмөлөрү	Кунт коюп угуучулар	Көңүл кош угуучулар
Кунт коюу	-маанилүү маалыматка көңүл бурат; -психологиялык даярдыгын карайт; -маалыматты эмоциялык маанисин карабастан объективдүү угат; -кырдаалдарга жараша уга билет;	-эмне айтылып жатканын укпайт, эки жакты карап, эркин отуруп, башка ойлор менен алагды болот; -кептин эмоционалдуулугуна гана реакция кылат; -кандай маалымат болбосун кайдигер болуп, уккан түр көрсөтөт.

	-кабыл алат.	
Түшүнүү	-айтылгандарды туура түшүнүүгө аракет кылат; -маалыматтын максатына, негизги оюна көңүл бурат; -маалыматка кызыгуу менен орундуу суроолорду берет. -тилдик каражаттардан жана тилдик эмес белгилердин өтмө, көмүскө, маанилерин табууга аракет кылат.	-айтылгандарды угат, бирок аны түшүнө албайт же туура эмес түшүнөт; -маалыматтын мазмунуна, түзүлүшүнө көңүл бурбайт; -маалыматка кызыгуу болбойт; -берилген маалымат боюнча өтө аз ойлонот же такыр ойлонбойт; -тилдик эмес каражаттарга көңүл бурбайт.
Эске сактоо	-маалыматты эсинде сактайт; -түйүндүү маалыматтарды кайталап, эскерет; - өз оюнда маалыматты талдайт, андагы сөздөрдү, идеяларды кайталайт. -маалымат боюнча атайын белгилерди кагазга түшүрөт.	-маалыматты бат унутат; -оңой эле эстейм деп ойлойт; -кайсы бир маалыматты өзгөчө маанилүү экендиги өтө сейрек эстейт; -маалыматты унутпайм деген ойдо болот.
Баалоо	-маалыматты сын көз менен карап, угат;	-угуп түшүнгөнү менен маалыматты талдай, баалай алат;

	-берилген факты менен өз ой корутундусун ажырата алат; -ой корутундусун анализдей алат.	-факты менен ой корутундусунун айырмасын көрө албайт; -маалыматты кандай болсо, дал ошондой кабыл алат.
Эмпатикалык реакция	-колдоо же жубатуу боюнча сөз таап, айта алат. -маалыматка альтернативдүү түшүндүрмө бере алат.	-кубанууга же кайгырууга өтө кайдигер; -сүйлөшүүнүн темасын орунсуз эле өзгөртө берет.

Студенттин сүйлөөсүнө, баарлашуусуна коюлган бул талаптар ар бир окутуучу тарабынан эске алынып, таалим-тарбия берүүдө, сабак процессинде сакталышы кажет. Биз баарлашуунун процессинде угуунун мааниси тууралуу профессор Т. Маразыковдун пикирин да билүү кызыктуу жана керектүү деп эсептейбиз. «Уга билүү адамдардын акылдуулугун, кемеңгердигин, табигый жөндөмүн, талаптын ар тараптан курчутат, чыгармачылык демилгесин ойготот мыкты жана маданияттуу сүйлөөгө угуу аркылуу жетише болот. Ошондуктан сүйлөө маданиятында угууга өзгөчө көңүл бурулат». Окумуштуу андан ары угуунун өзүндө болуучу көрүнүштөрдү көрсөтөт. Алар:

- угуу – бул башка адамдын ой пикирин, көз карашын сыйлоо, урматтоо;
- угуу – бул адамдагы чон таалим-тарбиянын, анын өнүккөн ички маданиятынын көрүнүшү;
- угуу – бул өнүгүүнүн, бардык жактан өсүүнүн негизги жолу;
- угуу – бул үйрөнүү, өздөштүрүү;
- угуу – бул сый, барынан мурда, өзүн-өзү сыйлоо, башкаларды сыйлоо,

- угуу – бул акылдуулук;
- угуу – бул чыгармачылыктын, чыгармачыл ой жүгүртүүнүн башаты;
- угуу – бул кемеңгерликке жетүүнүн негизги жолу;
- угуу – бул сабырдуулук, чыдамдуулук;
- угуу – бул билим алууну изденүүнүн өзгөчө жолу;
- угуу – бул ийкемдүүдүлүк;
- угуу – бул интеллигенттүүлүк;
- угуу, уга билүү – адам үчүн чоң сыноо;
- угуу – бул үлгүнү кабыл алуу;
- угуу – бул саясат, маалымат алмашуудагы негизги тактиканын жана

стратегиянын бири» [Т.Маразыков 2014. – 61-62-б].

Демек угуу ишмердүүлүгү коммуникативдүүлүккө чыгуудагы эң негизги каражат десек болот.

Биринчи бап боюнча корутунду

Коммуникация», «маалымат алмашуу», «сүйлөшүү», «кеп», «сүйлөө процесси» жана башка аталыштар менен берилген, психология, лингвистика, педагогика жана башка илимдерде максаттарына ылайык иликтенип келе жаткан адамдардын ортосунда өз ара пикир алышуусун, сүйлөшүүсүн, карым-катнашын тейлеп келе жаткан процессти биз, соңку мезгилдерде кеңири колдонула баштаган «баарлашуу» сөз-термини аркылуу белгилөөнү сунуш кылабыз. Баарлашууга берилип келе жаткан аныктама түшүндүрмөлөрдө белгилүү бир жалпылык болгону менен ар бир илим өз максатына ылайык өзгөчөлүктөргө ээ болгон түшүндүрмөлөрдү берет. Лингвистикада: «Коммуникация-общение, обмен мыслями, сведениями, идеями и.т.д. специфическая форма взаимодействия людей в процессе их познавательно трудовой деятельности» - деп, баарлашууну адамдын таанып билүү, карым-катыш жасай билүүсүнүн спецификалык формасы катары карайт.

Ал эми психология илими лингвистиканын берген түшүндүрмөсүн тереңдетип, алда канча терең жана көп катмарлуу процесс катары баарлашууну мындай түшүндүрөт: «общение – это сложный и многогранный процесс, который выступает в одно и тоже время и как процесс взаимодействия индивидов, и как взаимовлияния друг на друга, и как процесс сопереживания и взаимного понимания друг друга». Тарбия берүүнүн негизги максаттарынын бири катары таанылып, коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандырып, жакшыртууну окутуунун мазмуну деп билет. Ошол эле учурда баарлашуунун теориялык негиздери катары психология менен лингвистика илимдеринин жыйынтыктарын алат.

Психология менен лингвистика илимдери коммуникацияны (баарлашууну) же изилдөөдө баарлашууну өркүндөтүү үчүн сүйлөөгө гана эмес угууга да өзгөчө маани берет. Психолог Е.П.Ильин угуу тууралуу токтолуп, анын татаал процесс экендигин белгилеп, угуу кабыл алуудан, ой жүгүртүүдөн жана түшүнүүдөн тураарын белгилеп, айтуучуну көңүл коюп укпай коюу баарлашуу процессин буза тургандыгын эскерткен. Бир катар окумуштуулардын бул маселе боюнча жазгандарын талдоо менен баарлашууну кунт коюп угуучулар жана көңүл кош угуучулар деп экиге бөлүп, аларга өз-өзүнчө мүнөздөмөлөрдү берген. Ал мүнөздөмөлөрдү биз өз ишибиздин максатына ылайык толуктап иштеп чыктык. Психология менен лингвистиканын угууга берген бул түшүндүрмө аныктамалары кылымдарды карыткан кыргыз тилинде сакталып кыргыз элинин угууга карата айтылган макалдарында да тастыкталат. Кыргыз элинде: «сүйлөгөндү сүйсөн, укканга үйрөн», «азамат эрдин жакшысы – азыраак сүйлөп, көп тыңшайт», угуучуларды «куйма кулак», «таш кулак», «акма кулак» деп аныктоолору да тастыктап турат. Угуу- бул билим алуунун, изденүүнүн өзгөчө жолу. Демек, студенттерде коммуникативдик компетенттүүлүктөрдү калыптандырып, өркүндөтүүдө алардын сүйлөөсүнө гана көңүл бурбастан,

угуусуна, уга билүүсүнө да кам көрүп, ага карата тиешелүү ык-жолдорду колдонуп, конкреттүү каражаттарды пайдалануу зарыл.

ЭКИНЧИ БАП. КЫРГЫЗ ТИЛИН КОЛЛЕДЖДЕРДЕ КОММУНИКАТИВДИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ НЕГИЗДЕП ОКУТУУ БОЮНЧА ИЗИЛДӨӨНҮН МАТЕРИАЛДАРЫ ЖАНА МЕТОДДОРУ

2.1. Илимий изилдөөнүн материалдары

Колледждерде окууну каалагандарды санынын өсүшү тиешелүү министрликтердин, айрыкча, Билим берүү жана илим министрлигинин азыркы кыргыз коомунун социалдык, адистик суроо-талаптарын, белгилүү бир адистерге болгон муктаждыктарын аныктап, тактап, аларга ылайык улам жаңы адистиктерди ачууга болгон алгылыктуу аракеттерине да байланыштуу болууда Кыргыз тилин колледждерде коммуникативдик негизде окутуу учурдун актуалдуу маселеси бойдон турууда. Айрыкча, өткөөл курактагы колледждин студенттеринин коммуникативдик ишмердүүлүгүнүн канааттандыраарлык деңгээлде эмес экендиги бул маселени тереңден ар тараптуу изилдөө зарылдыгын туудурат. Биздин изилдөө ишибизде кыргыз тилин окутуунун азыркы абалы жана көйгөйлөрү изилденди ошондой эле эксперименттик иштер жүргүзүлүп окутуу жана тарбиялоо иштеринде колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп орто кесиптик билим берүүнүн стандартына шайкеш келген окутуунун технологияларын колдонуунун зарылдыгы бекемделди.

Изилдөөнүн объектиси – колледждерде кыргыз тилин окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети – колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуу.

Изилдөөнүн негизги материалдары – «Билим берүү жөнүндө» кыргыз Республикасынын Мыйзамы, Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы, колледждердин окуу программалары, адистиктер боюнча стандарттары, типтүү программа жана негизги билим берүү программалары,

ошондой эле темага байланыштуу материалдар жана илимий эмгектер талдоого алынды.

Изилдөөнүн негизги материалдарын бир нече топко бөлүп кароого болот. Биринчиси, Кыргыз Республикасынын Президентинин жарлыктары. Буга КР Президенти С.Н.Жапаровдун «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы» (2021), «Улуттук нарк тууралуу» (2022) жарлыктарын атап көрсөтүүгө болот. Бул жарлыктардын идеологиялык жактан маанилүү нускасы – азыркы ааламдашуу доорунда, адамзат, анын ичинде Кыргыз Республикасынын жарандары, анын ичинде жаштарды улуттук нарк, элдик салттар менен тарбиялоонун зарылдыгын жана концептуалдык багыттарын айкындап бергендигинде. «Кыргыз Республикасынын Президентинин 2022-жылдын 20-майындагы №157 «Улуттук наркы жөнүндө» Жарлыгын ишке ашыруу боюнча 2022-2027 жылдарга улуттук наркты сактоо жана өнүктүрүү жөнүндө Улуттук программа тууралуу Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгынын долбооруна негиздеме-маалым кат» аттуу документте мындай деп айтылат: «Кыргыз Республикасы өзүнүн эгемендигин алгандан кийин демократиялык башкаруу формасын тандап алды. Бирок өлкө жана анын жарандары башка жактардан келген либералдык көз караштарга даяр эмес эле. Ушуга байланыштуу тыштан кирген таасирлер, кызыкчылыктардын кагылышы коомдун бөлүндүсүнө, түрдүү топторго, ошондой эле элдин салтына, дүйнө таанымына туура келбеген көрүнүштөрдүн массалык түрдө көбөйүшүнө дагы мүмкүнчүлүктөрдү ачып берген. Бардык реформалар саясий-экономикалык өсүштөргө гана арналып, элдин руханий өнүгүүсүнө тиешелүү көңүл бурулбай келген», «Кыргызстан калкынын санын өсүшү, муундардын алмашышы, сырткы таасирлердин көбөйүшү, санариптешүү айдыңынын күчөшү менен көптөгөн улуттук каада салттар, үрп-адаттар, нарк-насилдер унутулуп, ошол эле учурда бурмаланып кетип жатат. Мына ошол улуттук баалуулуктарды тескеген, бир нукка салган, алардын бүгүнкү учурдун талабына ылайык келтирген бир дагы мамлекеттик

орган болгон эмес. Бул Жарлыкка ылайык улуттук баалуулуктар иретке келтирилип, инвентаризацияланат жана аларды өнүктүрүүгө бир нече ыңгайлуу шарттар жүргүзүлөт» [75].

Бул жерде бир нече маанилүү нерселер айтылууда:

1. Тыштан кирген таасирлерге жалпы элдин даяр эместиги, б.а., ар кандай партиялардын, диний жана мамлекеттик эмес уюмдардын идеяларын сын көз менен филтьирлеп, иргеп кабыл алууга коомчулуктун даяр эместиги;
2. Улуттук салттардын, үрп-адаттардын, нарк-насилдердин унутулуп же бурмаланып баратышы;
3. Жогорудагы проблемаларды изилдеген, тескеген бир дагы мамлекеттик уюмдун жок экендиги. Мунун кесепетинен этностор аралык карама-каршылыктар чыңалып, мамлекеттик тилдин кадыр баркы төмөндөдү, көпчүлүк жаштар түпкүлүктүү улуттун кылымдар бою кадырланып, колдонулуп келген салттарын четке какты. Ушундай шартта жогорудагыдай жарлыктар биздин ишибизди тереңдетүүгө жол көрсөтүүчү материал болуп берди.

Экинчиси, Жогорку Кеңештин мыйзамдары. Бул албетте, «Кыргыз Республикасынын Билим берүү жөнүндө» (2003, 30-апрель), «Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тили жөнүндө» (1989, 23-сентябрь). Бул укуктук-ченемдик документтерди билим берүүдө окуучулардын, студенттердин кайсыл тилде окушуна мүмкүнчүлүк берүү, билим берүүнүн светтик мүнөзү жана мамлекеттик тилди үйрөнүүнүн зарылдыгы, турмуштук талабы, өлкөдөгү бардык улуттардын «Манас» эпосун өздөштүрүүсү айтылган.

Үчүнчүсү, министрлигинин Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим коллегиясы тарабынан бекитилген нормативдик документтер.

Алар окутуунун орто кесиптик билим берүүнүн адистикке тиешелүү мамлекеттик стандарты [98], колледждерде кыргыз тили предмети боюнча окуу программалары [99].

Орто кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик стандартында кыргыз тилин окутуунун негизги максаттары катары булар көрсөтүлөт:

- Студенттерди официалдуу жана официалдуу эмес чөйрөдө зарыл болгон тил каражаттарын өз алдынча пайдаланып сүйлөй алууга;
- Иштиктүү иш кагаздарын кыргызча даярдоону камсыз кылган билимге ээ кылуу менен мамлекеттик тил боюнча белгилүү деңгээлде кептик потенциалды жаратуу жана коммуникативдүүлүктү калыптандыруу;
- Өз умтулууларын башка адамдардын жана социалдык топтордун кызыкчылыктары менен байланыштырууга даярдоо;
- Өз көз карашын позициялардын ар түрдүүлүгүн таануунун жана башка адамдардын (диний, этникалык, кесиптик, инсандык) баалуулуктарын урматтоонун негизинде коргоп калууга;
- Көйгөйлөрдү чечүү үчүн керектүү маалыматтарды алуу жана аны оозеки жана жазуу жүзүндө берүү, диалог куруу мүмкүнчүлүгү;
- Баарлашууда эмоционалдык интеллектти колдонуу жана өркүндөтө билүү болуп саналган.

Стандартта белгиленгендей кыргыз тилин колледждерде окутууда ошол эле материалдарды окутуудагы жалпы максаттар жана милдеттер негизинен сакталат. Бирок орто кесиптик билим берүүдө мамлекеттик тилди тереңирээк үйрөтүүгө, кыргыз элинин салттарын, улуттук маданиятын ошондой эле кесибине байланыштырып окутууга өзгөчө басым жасалат.

2.1-таблица - Колдонулуп жаткан программада берилген 11-класс базасы үчүн кептик жана грамматикалык темаларды жана аларды окуп үйрөнүүгө коюлган талаптарды карап көрөлү:

№	Темалары	сааты
1	Кептик тема: Менин үй-бүлөм Тилдик тема: Сөз жасоо, сөздүн уңгу жана уланды мүчөсү	2
2	Кептик тема: Таанышуу тексти	2

	Тилдик тема: Зат атоочтор , анын категориялары	
3	Кептик тема: Менин курдаштарым Тилдик тема: Кыргыз орфографиясынын негизги эрежелери жана принциптери.	2
4	Кептик тема: Кыргыз элинин улуттук буюмдары. Тилдик тема: Кыргыз алфавити. Үндүү жана үнсүз тыбыштардын жазылышы. Йогтошкон тамгалардын жазылышы.	2
5	Кептик тема: Ян Амос Коменский Тилдик тема: Уңгу сөздөрдүн жана сөз мүчөлөрүнүн жазылышы.	2
6	Кептик тема: Саякаттоо. Тилдик тема: Татаал сөздөр. Кош сөздөр, жазылышы.	2
7	Кептик тема: Улуттук кийимдер Тилдик тема: Кошмок сөздөр, жазылышы.. Бириккен, кыскартылган сөздөрдүн жазылышы..	2
8	Кептик тема: Курманжан Датка. Тилдик тема: Энчилүү аттардын жазылышы.	2
9	Кептик тема: Саяпкерлик. Тилдик тема: Өздөштүрүлгөн сөздөрдүн жазылышы.	2
10	Кептик тема: Конок күтүү. Тилдик тема: Муун. Ташымал. Дефис менен жазуунун эрежелери.	2
11	Кептик тема: Улуттук оюндар Тилдик тема: Кыргыз орфоэпиясынын негизги эрежелери.	2
12	Кептик тема: Исак Бекбоев Тилдик тема: Басым. Интонация. Синтагма.	2
13	Көнүгүүлөр. Жазуу иши.	2
14	Кептик тема: Укмуштар дүйнөсү	2

	Тилдик тема: Кыргыз тилинин лексикасы, анын катмарлары. Сөз маанилери.	
15	Кептик тема: Мен сүйгөн кесип. Тилдик тема: Сөздүн тике жана өтмө мааниси. Адабий тил жана диалектилер.	2
16	Кептик тема: Улууга урмат Тилдик тема: Эскирген жана жаңы сөздөр, кепте колдонулушу.	2
17	Кептик тема: Кудалашуу салты. Тилдик тема: Омонимдер. Көп маанилүү сөздөрдүн жазылышы Антонимдер. Оксюморондор кепте колдонулушу. Синонимдер, кепте колдонулушу.	2
18	Кептик тема: Улуттук суусундуктар Тилдик тема: Фразеологизмдер, кепте колдонулушу	2
19	Кептик тема: Макал терим (түшүм) Тилдик тема: Макал-лакаптар, кепте колдонулушу. Учкул сөздөр, кепте колдонулушу.	2
20	Кептик тема: Асылзат айымдар . Тилдик тема: Татаал сүйлөм, түрлөрү жана тыныш белгилери.	2
	Жалпы	40саат

2.2-таблица - Ушундай эле 9-класс менен келген тайпаларга мектептин 10-11-классынын окуу программасы менен шайкеш алып барылышы:

№	Темалары	сааты
1	Сөздөрдүн көп маанилүүлүгү жана алардын пайда болуу жолдору.	2
2	Омонимдер, алардын пайда болуу жолдору.	2

3	Синонимдер, алардын түрлөрү.	2
4	Антонимдер, алардын түрлөрү	2
5	Табу жана эвфемизмдер.	2
6	Кыргыз адабий тили жана жергиликтүү диалектилери боюнча жалпы маалымат	2
7	Этиштин татаал формалары, алардын мүнөздүү белгилери.	2
8	Баш мүчөлөрдүн арасына сызыкчанын коюлушу. Татаал сүйлөмдүн синтаксиси.	2
9	Татаал сүйлөмдүн синтаксиси.	2
10	Татаал сүйлөмдүн тутумундагы жөнөкөй сүйлөмдүн арасына коюлуучу тыныш белгилер	2
11	Кептин түрлөрү. Кептин түрлөрү жана кептин стилдеринин карым-катнашы;	2
12	Ой жүгүртүү менен илимий стилдин карым катнашын аныктоо;	2
13	Публицистикалык стилдеги тексттен баяндоо жана ой жүгүртүү кебинин элементтерин таап, алардын публицистикалык стиль менен карым-катнашын аныктоо.	2
14	Кептин стилдери	2
15	Кептин стилдери боюнча билимин системалаштыруу жана жалпылаштыруу.	2
16	Расмий иш кагаздары	2
17	Программа. Устав. Илимий стилде аткарылуучу практикалык иштерге түшүнүк.	2

18	Реферат. Конспект. Цитата.	2
19	Публицистикалык стилде аткарылуучу практикалык иштер тууралуу түшүнүк.	2
20	Интервью. Репортаж.	2
	Жалпы	40саат

Жогоруда көрсөтүлгөн тематикалык пландар стандарттарда талап кылган компетенттүүлүккө шайкеш келүү менен окуу программасында көрсөтүлгөн темалардын негизинде тузулат. Ошондой эле окутуунун күтүлүүчү натыйжасына ээ болот.

Республикада орто кесиптик билим берүүчү окуу жайларынын (колледждердин) сандык жана сапаттык жактан өнүгүп-өсүшү, мындай окуу жайларында окууну каалагандардын саны жыл сайын көбөйүшү, алардын бардыгында кыргыз тилинин негизги предмет катары окутулушу, ошондой эле кыргыз тилинин колледждерде билим берүүнүн негизги каражаты катары колдонулушу аталган окуу жайларында кыргыз тилин окутуунун технологияларын иштеп чыгуунун зарылдыгын айкындап турат. Албетте, бул багыттагы илимий-методикалык изилдөө иштери такыр жүргүзүлө элек деп айтууга болбойт. Кыргыз тилин колледждерде окутуунун теориялык жана практикалык маселелерин иштеп чыгууга багытталган көрсөтмөлөр, методикалык окуу куралдары, тексттер жыйнактары, практикалык колдонмолор ж.б. иштелип чыгып, жарыялана баштады. Кандидаттык диссертациялык иштер жазылып, корголууда. Бирок мындай эмгектер аз, жетишсиз жана көптөгөн маселелер педагогикалык -дидактикалык өнүктөн өз изилдөөлөрүнө муктаж.

Ошентип, биздин диссертациялык изилдөөгө материал болуучу каражаттар болуп орто кесиптик билим берүүнүн адистиктеринин мамлекеттик стандарты,

окуу программалары, окуу китептери жана бул нормативдик документтерде окуп үйрөнүү үчүн сунуш кылынган окуу китептери, алардын адистиктерге байланыштуу кептик тексттери жана окутуу проблемасын чагылдырган методикалык эмгектер жана башкалар.

2.2. Илимий изилдөөнүн методдору

Изилдөөнүн максатына жана милдеттерине ылайык төмөнкү методдор пайдаланылды.

Илимий-теориялык методдору: колледждерде кыргыз тилин окутуунун тарыхын изилдөө, адабияттарды өздөштүрүү талдоо жана салыштыруу аркылуу коммуникативдик компетенциянын терминдеринин маңызы ачылды.

Талдоо жана жалпылоо: биздин бекем ишенимибизде, кыргыз тилин колледждерде окутуунун методикасы эки предмет катары окутуу жана каражат катары колдонуу багыттарында иштелиши керек. Кыргыз тилин предмет катары окутуунун методикасы илими төмөнкү маселелерди дагы тактап, конкреттештирүүсү зарыл.

Биринчи, кыргыз тилин колледждерде окутуунун максат-милдеттерине толуктоо, тактоо киргизүү. Бул маселе орто кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттарында, негизги билим берүү программаларында, типтүү программаларында, ар бир адистик боюнча өз-өзүнчө аныкталган. Бирок максат-милдеттер даярдалуучу адистикке байланыштуу конкреттүү болушу зарыл. Анткени окутуунун максат-милдеттеринин так жана конкреттүү аныкталышы теориялык маселелерди чечүүнү аныктап көрсөтүп, практикалык иш-аракеттерди жүргүзүүнү да туура багытка бурат. Биздин оюбузча, кыргыз тилин колледждерде окутуунун максаты студенттин эртеңки ээ боло турган адистигине жараша, ал кесипте өз ишмердүүлүгүн жүргүзүүнүн негизги каражаты катары аныкталышы шарт. Ага кошумча, кыргыз тили эне тили катары

таанып-билүүнүн, руханий-адеп-ахлактык өнүгүүнүн, маданияттын жана башка улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды терең өздөштүрүүнүн да куралы, каражаты катары үйрөтүлүшү керек.

Экинчи, кыргыз тилин колледждерде окутуунун мазмунуна тактоолорду киргизүү. Окутуунун мазмуну коюлган максатка ылайык аныкталаары белгилүү. Бирок көпчүлүк нормативдик документтерде кыргыз тилин окутуунун максаты жалпылаштырылып берилгенине байланыштуу мазмуну программаларында орто мектептин жогорку класстарынын программасынан көчүрүп алуу басымдуулук кылат. Дагы эле теориялык-грамматикалык материалдар, жаттоого багытталган маалыматтар көп болуп, практикалык маселелерге, кеп ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүүгө карата коюлган талаптар жетишсиз. Соңку учурда кайсы гана предметти окутуунун мазмуну болбосун аны аныктоо компетенцияларга негиздеп жүргүзүү кеңири практикалынып келет. Демек, бул маселенин азыркы суроо-талаптарга ылайык так аныкталышынын теориялык жана практикалык мааниси чоң деп белгилөөгө болот. Орто кесиптик билим берүүчү окуу жайларында кыргыз тилин окутуунун методикасында тилди окутууну аныктоодо соңку мезгилдерде артыкчылыктуу маани бериле баштаган кесиптик лексика маселесине олуттуу мамиле мазмунун жасоо зарылдыгы бар. Азыркы учурда тилди окутуудагы кесиптик лексика «кесиптик кыргыз тили» аталышында да бериле баштады. Бул жөн жерден пайда болгон жок. Колледжде кайсы гана кесипке, айрыкча, гуманитардык-педагогикалык кесипке даярдоодо тил байланыш-катыштын гана куралы эмес, ал кесиптик ишмердүүлүктү ийгиликтүү жүргүзүүнүн каражаты жана булагы катары да окутуу талабы коюлууда. Кесиптик лексика же кесиптик тил деген түшүнүк кайсы гана тилде окутулбасын, колдонулбасын, ал барыдан мурда, ошол кесипке байланыштуу үйрөтүлүшү керек деген маанини билдирет. Тилдин бирдиктери, тил мыйзамдары, тилдин грамматикасы, кеп жана текст бүтүндөй кесипке байланыштуу сөз, түшүнүктөр менен биримдикте үйрөтүлүш керек. Айрым программаларда кесипке жараша

лексикалык минимумдарды аныктап алууга алгылыктуу аракеттер жасалып келет. Алардын орточо эсеби 1200дон 1500ге чейин жетет. Мындай иш-аракеттерди күчөтүп, ар бир адистик боюнча минимумду аныктап, колдонууга, жетекчиликке алууга сунуш кылуу- учурдун талабы. «Кыргыз тест мамлекеттик мекемеси иштеп чыккан мамлекеттик тилдин деңгээлине коюлган талаптар» (2017) да ушуну талап кылат. Аталган талаптарда ар бир деңгээл боюнча лексикалык минимумдардын орточо саны да көрсөтүлгөн. Мындай иштер улантылып, кыргыз тили боюнча да лексикалык минимумдарды иштеп чыгууда жетекчиликке алынышы жакшы натыйжа көрсөтөт. Бул тажрыйба колледждердеги кыргыз тилинин лексикалык минимумдарды иштеп чыгууда да жетекчиликке алынышы жакшы натыйжа берет. Ушул жерде дагы бир канча тактала элек маселеге токтоло кетели. Орто кесиптик окуу жайларында кыргыз тили боюнча лексикалык минимум сөздүктөрдү иштеп чыгуу колго алынып, айрымдары өзүнчө сөздүк катары жарыялагандары да бар. Бирок мындай маанилүү ишти кыргыз тилин окуткан окутуучу жеке өзү алып, адистиктер боюнча (мисалы психология, укук таануу, менеджер жана башкалар) жарык көргөн сөздүктөрдүн негизинде иштеп чыгуу кеңири практикаланып келет. Биздин оюбузча, бул анча так болбой, кесипке байланыштуу активдүү колдонулган сөз-терминдер толук камтылбай же түшүндүрмөлөрү так жана жеткиликтүү болбой калгандары байкалат. Ошондуктан ар бир адистик боюнча сабак өткөн окутуучуларды бардыгы бул ишке тартылып, өз предметтери боюнча негизги жана активдүү колдонулган сөздөрдү, терминдерди топтоп, аларга адис катары кеңири түшүнүктөрү бериши талап кылынышы керек. Минимум сөздүктү түзүүгө катышкан ар бир окутуучунун өз адистиги боюнча сөздүккө киргизген сөз-түшүнүктөрү өздөрүнүн окутуу үйрөтүү иштерине да жардам берет. Натыйжада, кайсы предмет, ким тарабына окутулбасын, алардын бардыгы бир максатка, адисти даярдоого багытталган болот. Муну менен азыркы методика

илими талап кылган предметтер аралык байланыш предметтердин интеграциялап окутуу маселелери да кыйла чечилмек.

050704 – мектепке чейинки билим берүү адистиги боюнча иштелип чыккан орто кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик стандартында бүтүрүүчү ээ болуучу кесиптик компетенциялар 10 пунктка бөлүнүп берилген. Аларды окутуунун жана тарбиялоонун методикасын, балдардын укуктарын билүүдөн тартып, мектепке чейинки курактагы балдардын психологиясын, балдардын анатомиясын, физиологиясын, санитардык-гигиеналык шарт-талаптарды, бала менен мамиле түзүү, ата-энелер менен иштешүү, музыкант, психолог, медайым ж.б кызматкерлер менен алака-мамиле түзүү жөндөмдөрүнө ээ болушу талап кылынат. Кесиптик лексиканы (кесиптик тилди) иштеп чыгууда, жогоруда көрсөтүлгөндөй, бир адистик боюнча бүтүрүүчү ээ болууга тийиш болгон компетенциялардын негизги түшүнүктөрү, терминдери, сөздөрү сөздүктө камтылууга тийиш. Мындай татаал жана кооптуу ишти жалгыз кыргыз тили окутуучусуна жүктөп коюу туурабы?..

Ар бир колледждер даярдаган бардык адистиктер боюнча кесиптик тил (кесиптик лексика) боюнча минимум сөздүктү жалпы жамаат менен даярдап, ага жетекчиликти кыргыз тили окутуучусу жүргүзүп, даяр болгон сөздүк окуу-методикалык комиссияда талкууланып, жактырылып, керектүү нускада басып каралып, билим берүү процессинде колдонулушу талап кылынат. Колледждерде милдеттүү компонент, милдеттүү окутуунун каражаты катары эсепке алынышы зарыл.

Колледждер үчүн иштелип чыккан кыргыз тилинин жумушчу окуу программаларында орто мектептерде кыргыз тилин окутуу программаларында азыраак тандоо менен көчүрүү, тил илиминин кыйла татаал жана практикалык мааниси дароо ачылбаган темалары (мисалы: этиштин өзгөчө формалары, татаал сүйлөмдөрдүн бөлүнүшү, фразеологизмдердин бөлүнүштөрү ж.б.) да ошол боюнча кирип кеткени байкалат. Дээрлик бардык программаларда сабакты

кыргыз тилинин фонетикасынан баштоо сунуш кылынат. Биздин оюбузча, колледждерде кыргыз тилин өзүнчө предмет катары окутуу дароо фонетиканы окутуудан эмес, кыргыз тили студент эртеңки күндө ээ болуучу адистиги менен, болочок ишмердүүлүгүндөгү кыргыз тилинин орду жана мааниси тууралуу маалыматтарды берүүдөн башталышы талапка ылайык. Анткени колледжде окуган кыргыз тили сабагы эртеңки жашоо-турмушта, келечектеги кесибине тиешеси жоктой таасир калтырат. Студент колледжге өз каалоосу менен кызыккан кесибине ээ болуп, эртеңки күндө ал боюнча адис болуу максатын көздөп келген. Эгерде кыргыз тилин окутууга орто мектептегидей мамиле жасалса, студенттин бул предметке болгон кызыгуусу төмөндөйт. Кыргыз тилин колледждерде окутуунун мазмуну толук аныкталып, ар бир адистик боюнча кесиптик лексикасы түзүлүп, колдонулууга сунуш кылуу менен маселе толук чечилбейт. Кесиптик - лексикалык минимум сөздүккө киргизилген сөз-түшүнүктөр, терминдер боюнча студенттердин илимий түшүнүктөрүн калыптандыруу боюнча атайын иш-аракеттердин топтому, технологиялар иштелип чыгышы шарт. Бул ишке да тиешелүү адис-окутуучулар тартылып, ар бири өз предметине, өтүлүүчү темасына ылайык методикаларды аныктап алышы шарт. Студенттердин илимий түшүнүктөрүн калыптандырып, бекемдөөгө кыргыз тили сабагы негизги, чечүүчү орунду ээлеши керек. Эгерде белгилүү бир илимий түшүнүктү предметти калыптандыруу боюнча тиешелүү маалымат интеграцияланып же предмет аралык байланыш бекем сакталса, түшүнүктү өздөштүрүү студенттер үчүн кызыктуу жана жеңил болот деп эсептейбиз.

Үчүнчү, кыргыз тилин колледждерде окутуунун технологияларын иштеп чыгуу. Бул багытта иш-аракеттерди, илимий-методикалык изилдөөлөрдү жүргүзүү азыркы учурда ары актуалдуу, ары татаал, ошол эле учурда ишке ашыруу зарыл болгон маселе. Маселенин татаалдыгы педагогика илиминде, анын ичинде, тилди окутуунун методикасында эгемендүүлүккө ээ болгондон тартып кеңири колдонула баштаган терминин педагогикалык-дидактикалык

табияты, маани-маңызы, окутуудагы орду менен ролунун али толук тактала электигинен башталат. Албетте, педагогикалык технологиялар боюнча ондогон эмгектер жарык көрүп, диссертациялык иштер корголууда. Бирок маселе толук чечилбей, «методика менен технологиянын» жалпылыгы, өзгөчөлүктөрү толук ачылбай, педагогикалык коомчулукта бул маселе дагы да талкууланып, изилденип келет.

Маселенин канчалык деңгээлдеги изилденгенин, кайсы проблемалар толук чечиле электигин 2014-жылы Ростов-на Дону шаарында басылып чыккан: «Педагогические технологии: вопросы теории и практики внедрения. Справочник для студентов» аттуу эмгектен жана башка булактардан билүүгө болот. Биздин оюбузча, профессор Эсенбек Мамбетакуновдун педагогикалык технологияларга арналган эмгектерди терең талдап чыгып, бул термин боюнча берген аныктама - түшүндүрмөсү алгылыктуу жана жеткиликтүү. Окумуштуу педагогдун жыйынтыгы боюнча: «Билим берүүнү технологиялаштыруу – бул жалпы эле билим берүүнүн жана билим алуунун сапаттуу жыйынтыгына жетүүнү кепилдөөгө багытталган илимий-практикалык тенденция, эгер технологияны адам таануу илиминин, адамдын инсандык касиеттерин калыптандырууну илимдин бир бөлүгү катары каралат» - дейт [65,80-б].

Эгер бул маалыматка таянсак, анда технологиянын ордун төмөнкүчө элестетсек болот:

- педагогикалык теория;
- педагогикалык технология;
- педагогикалык практика.

Мындан педагогикалык технологияны, педагогикалык теория менен практиканы байланыштыруучу звено катары кароо идеясы келип чыгат. Профессор Э.Мамбетакуновдун педагогикалык технологияга берген түшүндүрмөсү менен казак окумуштуусу З.Бейсембаеванын берген аныктамасы үндөшүп, бирин-бири толуктап турат. [66, 203-б].

Анда - З.Бейсембаева: «Методика илими теориянын кошумчасы, аны ишке ашыруунун амалы болсо, окутуунун технологиясы-дидактикалык максатка жетүүнүн жолун көрсөткөн»-дейт [60, 232-б].

Биз колледждерде кыргыз тилин окутуунун технологияларын иштеп чыгууда аталган жана башка педагог окумуштуулардын пикирлерин, тыянак-корутундуларын эске алууну алгылыктуу деп билебиз. Эгерде педагогикалык технологиянын дидактикалык маани-маңызын, окутуудагы орду менен ролун жөнөкөйлөштүрүп түшүнүүгө аракет кылсак, анда «**ТЕХНОЛОГИЯНЫ**» белгиленген максатка жетип, күтүлгөн натыйжаны алууга кепилдик берген илимий практикалык иш-аракеттердин талапка ылайыгы деп ойлойбуз. Колледждер үчүн кыргыз тилин окутуунун технологияларын иштеп чыгуу тилди окутууга коюлуп жаткан соңку суроо-талаптарга ылайык аткарылышы зарылдык болуп саналат. Колледждер орто мектеп менен жогорку окуу жайынын ортосунан орун алгандыктан, окутуунун технологиялары да колледждердин өзгөчөлүктөрүнө, студенттердин жаш курагына жана болочок кесиби менен биримдикте иштелип чыгышы керек. Кыргыз тилин колледждерде окутуунун технологияларынын аткарылышын билим берүүгө коюлуп жаткан соңку суроо талаптарга ылайык аткарылышы зарылдык болуп саналат. Биздин оюбузча, кыргыз тилин колледждерде окутуунун технологиялары төмөнкү багыттарда аткарылышын билим берүүгө коюлуп жаткан азыркы талаптар шарттап турат:

- компетентүүлүккө негиздеп окутуу;
- инсанга жана кесипке багыттап окутуу;
- окуу процессин проблемалык негизде уюштуруу;
- окуу предметтерин интеграциялап окутуу;
- окуу процессин интерактивдүүлүктө окутуу;
- тексттерди окутуунун каражаты катары активдүү колдонуу;
- билимдерди баалоонун соңку системасын колдонуу жана башкалар.

Практикалык тажрыйбаларды талдоо жана жалпылаштыруу методу: кеп ишмердүүлүктүн түрлөрү менен иштөө аркылуу жана коммуникативдик компетенцияга негиздеп окутуунун технологиялары менен, студенттердин ой-жүгүртүүсү, кеп адебинин жогорулашы, баарлашуу көндүмдөрүнүн алгылыктуу жактары белгиленип, ал иштин мазмунунда кенен көрсөтүлдү.

Сурамжылоо жана аңгемелешүү методу: колледждердин студенттеринин жана окутуучуларынын арасында кыргыз тилин окутуунун кызыктуулугун арттыруу, окутуу иштеринде кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрү менен иш-аракеттер жүргүзүлдү. Компьютердик технологиянын интернет тиркемелери менен студенттердин кыргыз тили сабагына болгон кызыгуусун арттыруу жагы аныкталды.

Илимий-педагогикалык изилдөө иштерин жүргүзүүнүн маанилүү бөлүгү болуп педагогикалык эксперименттик иштер саналат. Эксперименттик иштер аркылуу илимий тыянактар такталып, аларды пайдалануунун натыйжалуулугу аныкталат.

Эксперимент жүргүзүү үчүн төмөнкүдөй максаттар коюлду:

1. Коммуникативдик компетентүүлүккө негиздеп окутуунун технологияларын иштеп чыгуу жана аны андан ары өркүндөтүүнүн мүмкүнчүлүктөрүн ачып берүү.
2. Колледждерде студенттердин коммуникативдик компетентүүлүгүн калыптандыруунун жолдорун тактоо.
3. Коммуникативдик компетентүүлүктү калыптандыруу максатындагы иш-аракеттерге талдоо жүргүзүү.

Изилдөөдө аталып жаткан иштердин негизинде эксперименттик иш-аракеттер үч этаптан жүргүзүлдү. Алгач ар бир этаптын максаты жана милдеттери аныкталды. Ар бир этаптын максатына ылайык илимий-методикалык эмгектер, методика багытындагы бир нече китептер өздөштүрүлдү жана билим берүү багытындагы ченемдик укуктук актылар менен тааныштырылды. Мындан сырткары байкоо жүргүзүү, сурамжылоо, баарлашуу,

тесттик суроолор, сабактарга катышуу, коммуникативдик компетентүүлүккө негизделген сабактардын үлгүлөрүн иштеп чыгуу, студенттердин сүйлөөсүн, угуп түшүнүүсүн жана окуп жазуусун талдоо, окутуучулар менен семинар тренингдерди өткөзүү жана башкалар болду. Студенттердин билим деңгээлин тереңдетүү максатында техникалык көрсөтмө каражаттарды, санарип технологияларды колдонууну ошондой эле интернет ресурстарын да кеңири пайдалануу учурда актуалдуу экендигине көңүл бурулду.

2.3.Педагогикалык эксперименттик иштердин жүрүшү жана жыйынтыктары

Эксперименттик иштерге Ош областындагы Батыралы Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык университетинин кесиптик колледжи, М.М.Адышов атындагы Ош Технологиялык университетинин гуманитардык-технологиялык колледжи, Баткен областындагы М.М.Таиров атындагы Кызыл-Кыя гуманитардык-педагогикалык институтунун орто кесиптик билим берүү бөлүмү жана Б.Осмонов атындагы ЖАМУнун Жалал-Абад колледждеринде талкууланды.

Негизинен эксперименттик иш төмөндөгүдөй этаптардан турду.

1. Эксперименттик иштин аныктоочу этабы.
2. Эксперименттик иштин изденүүчү этабы.
3. Эксперименттик иштин текшерүүчү этабы.
4. Экспериментке чейинки талдоонун жыйынтыктары.
5. Эксперименттен кийинки текшерүүнүн жыйынтыктары.

2.3-таблица - Эксперименттик иштин аныктоочу этабы

Максаты	-теориялык жана практикалык абалын өздөштүрүү; -жалпылаштыруу; -илимий тыянактарды чыгаруу.
----------------	---

Милдети	-педагогикалык эксперименттик иштерди жүргүзүүнүн методдорун, ык-жолдорун, аныктоо жана өркүндөтүү.
Изилдөөнүн Методдору	-SWOT-талдоо; -жалпылаштыруу; -колледж студенттери менен баарлашуу; -сурамжылоо; -сабактарга катышуу; -студенттердин сүйлөө кебин, жазуусун жана угуп түшүнүүсүнө талдоо жүргүзүү.
Натыйжалары	-колледждерде кыргыз тилин окутууда сабактын максатына ылайык коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиялары аныкталды; -кыргыз тили окутуучуларынын коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуудагы студенттерге тийгизген алгылыктуу таасирлер белгиленди.

2.4-таблица - Эксперименттик иштин изденүүчү этабы

Максаты	-кыргыз тилин колледждерде коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологияларынын иш пландарын андан ары өркүндөтүп, толуктоолорду жана сунуштарды киргизүү
Милдети	-колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутууда кыргыз тили окутуучуларына кандай теориялык жана практикалык жардамдар керек экендигин аныктоо;

	-студенттердин материалды өзөштүрүүгө карата суроо-талаптарын аныктоо
Изилдөөнүн Методдору	-SWOT-талдоо; -жалпылаштыруу; -колледж студенттери менен баарлашуу; -сурамжылоо; -коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуу үчүн иштелип чыккан фрагментүү сабактарды өтүү; -студенттердин сүйлөө кебин, жазуусун жана угуп түшүнүүсүнө талдоо жүргүзүү ж.б.
Натыйжалары	- окутуучуга берилүүчү жардамдар аныкталды; -студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүгүн өнүктүрүүдө, алардын-суроо талаптары аныкталды.

Бул этапта студенттер менен кеңири баарлашуу, алардын кыргыз тилин кантип окутса кызыктуу болот деген суроонун айланасында талкуу уюштурулуп, студенттер өз пикирлерин ортого салышты. Көпчүлүк студенттердин пикири боюнча кыргыз тили сабагы грамматикалык эрежелерге көп басым жасалгандыктан, өтө жадатма сабакка айланганын бир ооздон айтып өтүштү. Студенттер кыргыз тили сабагында угуп түшүнүү жана жазуу көндүмдөрүн өркүндөтүүсү жана логикалык ой-жүгүртүүсүн ошондой эле сүйлөө кебин өркүндөткүсү келээри белгилүү болду. Алардын суроо-талаптарына ылайык кеп ишмердүүлүктүн түрлөрү боюнча интерактивдүү ыкмалар менен тапшырмалар даярдалып, сабактарда колдонулду.

2.5- таблица - Эксперименттик иштин текшерүүчү этабы.

Милдети	-колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутууда иш-пландар андан
----------------	---

	ары өркүндөтүп, толуктоолорду жана сунуштарды киргизүү.
Изилдөөнүн методдору	-коммуникативдик компетенттүүлүккө негизделип иштелип чыккан технологияларга талдоо жүргүзүү менен сабактарды өтүү; -илимий методикалык макалаларды жазуу, жарыялоо; -окутуучуларга теориялык жана практикалык жардам берүү максатында семинар тренингдерди өткөрүү.
Натыйжалары	-кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутууга байланыштуу материалдарды тандалып алынды; -кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутууда сабактардын фрагменттери, аудио жаздыруу, сабактын максатына ылайык видео үзүндүлөр, интернет мүмкүнчүлүктөрү бүгүнкү муундагы студенттер үчүн жакшы натыйжа берери аныкталды; -ар бир студенттин мүмкүнчүлүгүн, талантын баалап, сабактын максатына ыңгайлаштырып, улуттук баалуулуктарды тереңден түшүндүрүү үчүн мыкты жемишин берери көрсөтүлдү.

Эксперименттик иштин текшерүү этабы төмөнкүдөй жүргүзүлдү:

- студенттер менен баарлашуу, сурамжылоо жүргүзүү;
- окутуучулар менен баарлашуу, алардын муктаждыктарын аныктоо;
- сабактарга катышуу, сунуш кылынган сабактардын үлгүлөрү менен сабак өтүү жана салыштырып талдоо;

экспериментке катышкан колледждин 9 база жана 11база 1-курс студенттеринин ичинен билим деңгээлдерин кеп ишмердүүлүк боюнча текшерүүнүн

жыйынтыктары алынды. Биринчи этапта КӨЭУнун кесиптик колледжи, БатМУнун М.М. Таиров атындагы Кызыл-Кыя гуманитардык-педагогикалык институтун билим берүү бөлүмү, ОшТУнун гуманитардык-технологиялык колледжи жана ЖАМУнун Жалал-Абад колледжинде окуган студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүнүн деңгээлин аныктоого багытталган эксперименталдык байкоо иштери жүргүзүлдү. Буга баары биригип - 206 студент катышып, алар менен аңгемелешүү жүргүзүлүп, жазуу иштерин (баяндама, дил баян жат жазуу) жаздырганда алардын дээрлик көпчүлүгү кырдаалга жараша өз оюн так жеткире албагандыгы, сүйлөмдү туура куралбагандыгы, сөз байлыгынын жардылыгы, оозеки оз оюн толук айта албагандыгы байкалды.

2020-2023-жылдар аралыгында илимий ишибизге байланыштуу психологиялык, педагогикалык, лингвистикалык, эмгектер өздөштүрүлүп эксперименттик этаптары, максаты, милдети, колдонуу методдору күтүлгөн натыйжалар аныкталды. Коллеждерде окуган студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өнүктүктүрүүнүн теориялык жана практикалык маселелери иликтөөгө алынды.

Андан сырткары бир нече илимий-практикалык конференцияларга катышылды.

Колледжде кыргыз тилин окуган студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүгүнүн өнүгүү абалын аныктоого багытталган байкоо, аңгемелешүү жана башкалары иргелип, иштери ирети менен аткарылды. Аңгемелешүүдөн колледж студентинин коммуникативдик компетенттүүлүгүнүн калыптанышына жана өнүгүшүнө тоскоол болгон жагдайларды аныктоо үчүн окутуучуларга жана студенттерге анкета суроолору берилип, төмөнкүдөй такталды:

2.6-таблица - Окутуучулар менен студенттердин жооптору

төмөнкүдөй жыйынтык берди:

№	Студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүгүнүн калыптанышына жана өнүгүшүнө тоскоол болгон жагдайлар	Окутуучунун жалпы Саны-52	%	Студенттин жалпы саны 206	%
1	Коомдо муктаждык жок	5	9,6%	20	9,7%
2	Билим берүү бөлүмдөрү көңүл бурбайт	6	11,5%	22	10,6%
3	Колледжге келгенге чейинки алган билимдеринин төмөндүгү	15	28,8%	41	19,9%
4	Методикалык колдонмолордун жетишсиздиги	9	17,3%	31	15,2%
5	Окутуучулардын тажрыйбасыздыгы	4	7,6%	32	15,5%
6	Студенттин кызыкпагандыгы	8	15,3%	39	18,9%
7	Окуу программаларынын сапаты	5	9,6%	21	10,1%

Окутуучулар студенттердин деңгээлинин төмөндүгүн, кызыкпагандыгын белгилешип, коммуникативдик компетенттүүлүгүн өнүктүрүүгө карата методикалык эмгектердин аз экендигин билдиришкен. Ал эми студенттер коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандыруу жана өнүктүрүүгө карата

сабакта аз көңүл бурулганын, кызыктуу технологиялар колдонулбаганын, сабак кызыктуу өтүлбөгөнүн белгилешкен.

Колледждердин студенттеринин коммуникативдик компетенттүүлүк деңгээлин аныктоодо сабактарга катышууда, окутуучулардын тажрыйбаларын талдоодо, тайпалар менен аңгемелешүүдө төмөнкүдөй мүчүлүштөр аныкталды:

- сөз байлыгынын жардылыгы;
- өз оюн билдирүүдө кыйынчылыктар;
- эркин сүйлөөгө көнүкпөгөндүк;
- орфографиялык сабаттуулуктун жетишсиздиги;
- пунктуациялык каталарга жол берүү;
- ойдун мазмунуна жараша текстин тибин (баяндоо, ой жүгүртүү, сүрөттөө) аныктай албоо;
- тексттеги негизги ойду аныктай албоо;
- мазмунду белгилүү бир ойго багындыра албоо;
- ойлогон ойду жеткиликтүү ырааттуу бере албоо;
- ойду так системалаштыра албоо;
- ойду өнүктүрө албоо;
- маалыматтын мүнөзүнө жараша стилди так аныктай албоо;
- сүйлөм куруудан кыйналуу;
- жазуу кебинде катарларга жол берүү;
- дил баян жазууда жеке ойдун аздыгы;
- оозеки кепте интонация, тыным, дикциянын сакталбагандыгы;
- ал эми жазмада пунктуациялык эрежелерди туура коё албагандыгы.

Колледждердин студенттеринин коммуникативдик компетенттүүлүк деңгээлин так аныктоо үчүн алардын пикирин ачык билүү максатында төмөнкү анкеталык суроолор берилди:

2.7- таблица - Студенттерге даярдалган анкеталар

	Студенттер үчүн анкеталык суроолор	Жообу
1	Сүйлөмдү туура түзө аласызбы?	Ооба\Жок
2	Жазуу эрежелерин өздөштүрөсүзбү?	
3	Тексттеги туура, кыйынчылыксыз түзө аласызбы?	
4	Абзацты туура коё аласызбы?	
5	Текстти баштоодон кыйналам	
6	Оюмду жыйнай албай кыйналам	
7	Тема берилсе да, эмнелерди жазууну так аныктай албайм	
8	Сөздөрдү туура аныктай албайм	
9	Тыныш белгилерди сабаттуу коё албай кыйналам	
10	Текстти жыйынтыктай албайм	
11	Текст жазгым келбейт	
12	Көргөн тасма же окуп чыккан тексттин негизинде дил баян, эссе жаза алам	
13	Көргөн тасма же окуп чыккан тексттин негизинде дил баян, эссе жаза алам	
14	Адистигиме жараша иш кагаздарын жаза алам	
15	Мыкты баарлашууга катыша алам	
16	Кырдаалга жараша өз пикиримди кыйынчылыксыз эркин жеткире алам	
17	Тилдик каражаттарды мыкты пайдалана алам	
18	Үндү интонацияны пайдаланам	
19	Айтуучунун маалыматынан негизги ойду аныктап, өз пикиримди эркин билдирем	
20	Өз кебимде жөнөкөй сөздөрдү көп колдоном	

21	Угуучуга фактуалдуу суроолорду так бере аласызбы?	
22	Өзүңүз фактуалдуу суроолорго так жооп бере аласызбы?	
23	Ой жүгүртүүнү өнүктүрүүчү чыгармачылыктуу суроолорду бере аласызбы?	

Жыйынтыгында, ар бир экинчи студенттин өз оюн эркин билдирүү, башкалар менен сабаттуу баарлаша алуу, текст түзүү деңгээли төмөн экендиги белгилүү болду. Бирок бардык студенттерде такшалган адис болуу, башкалар менен эркин, маданияттуу баарлаша алуу, ойду так жеткире алуу, чечендик өнөрдү өздөштүрүү, сабаттуу жазуу, азыркы замандын чыгармачыл, билимдүү кесипкөй инсан катары турмушта өз ордун табуу жана башка ушул сыяктуу тилектери бар экендиги ачык болду.

Кыргыз тилин окутуудагы бул мүчүлүштүктүн себептерин төмөнкүчө мүнөздөөгө болот:

- студент менен окутуучунун ортосундагы мамиленин эркин, өз ара сыйлашуунун жетишсиздиги;
- билимди зордоп берүү же мажбурлап окутуу жүргүзүлгөндүгү;
- кыргыз тилинин грамматикасына басым жасалып, баарлашууга аз көңүл бурулгандыгы;
- колледждердин студенттеринин өзүнүн жеке оюн айтууга көңүл бурулбагандыгы;
- интерактивдүү ык-жолдордун жетишсиздиги ж.б.

Иштин экинчи этабында кыргыз тилин окуган колледждин студентинин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруучу, өнүктүрүүчү методикалык шарттар, технологиялар иштелип чыкты. Эксперименттик тайпалар үчүн сабактын иштелмелери, анкета жана суроо-жооптор такталды, мониторинг жүргүзүүнүн ыкмалары аныкталып, иштин жүрүшүнө карай максаттуу өзгөрүүлөр жана толуктоолор болду.

Эксперименттик иштин экинчи этабында КӨЭУнун, БатМУнун жана ОшТУнун ошондой эле ЖАМУнун колледждеринин студенттеринен кыргыз тили сабагында окутуучу тарабынан сүйлөө-жазма кептин калыптанышына жана өнүгүшүнө жасаган иш-аракетин аныктоочу анкеталар алынды. Колледждердин студенттеринин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу, өнүктүрүү боюнча иштелүүчү теориялык жана практикалык иш-тууралуу тактоо, аныктоо иштери жүргүзүлүп, алгылыктуу жана натыйжалуу деген окутуунун формалары, ык-жолдору жана каражаттары аныкталды.

Издөөнүн максатына ылайык студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандырууда жана өнүктүрүүдө текст негизги каражат экендигине, окутуу процессинде текстти туура тандап, усулду ийкемдүү, максаттуу колдонуу, алардын сүйлөөсүнүн өсүшүнө жана башкалар менен баарлашуусунун ыкчам, максаттуу өздөштүрүүсүнө өбөлгө боло тургандыгын көрдүк. Педагогикалык эксперименттин текшерүүчү үчүнчү этабы студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруудагы жана өнүктүрүүдөгү интерактивдүү технологиялардын тексттин ордун, ролун, таасирдүүлүгүн аныктоого багытталды.

Педагогикалык экспериментти жүргүзүүдө төмөнкүдөй үч максат алдыга коюлуп, эксперимент өткөрүлдү:

1. Сунуш кылынган инновациялык ык-жолдорду колдонуу менен сабак өтүүдө колледждердин студенттеринин коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандырууга таасири;
2. Үлгү боюнча өтүлгөн сабактын коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүү көрсөткүчтөрүн тактоо;
3. Эксперименталдык жана текшерүү тайпаларынын сабактарын салыштыруу аркылуу колледждин студенттеринин коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүү деңгээлин «байкоо» жана «текшерүү» ыкмалар

менен салыштыруу болду жана жыйынтык чыгарууда төмөнкү көрсөткүчтөргө жеттик:

2.8-таблица - Мында текстти колдонуу (а) жана сабакта сүйлөө (б) убактысын аныктоонун көрсөткүчү

№	Текстти колдонуу (а) жана сабакта сүйлөө (б) убактысы	Студенттин саны-206	%
1	10-15мүнөт	27	13,1%
2	15-20мүнөт	29	14%
3	20-25мүнөт	28	13,5%
4	25-30мүнөт	27	13,1%
5	30-40мүнөт	36	17,4%
6	Убакытты эске албайм	28	13,5%
7	Тестти кээде гана колдоном	31	15%

2.9-таблица - Иштелип чыккан методиканы колдонууда студенттин коммуникативдик компетенттүүлүгү канчалык деңгээлде өнүгөөрүн аныктоо

(мында тайпалар текшерүү жана эксперименталдык болуп бөлүнө элек, баары – 206 студент)

№	Коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандыруу деңгээли	Студенттердин	Жогорку деңгээли	Ортоңку деңгээл	Төмөнкү деңгээл
1	КӨЭУ кесиптик колледжи	54	19%	37%	44%

2	БатМУнун атындагы гуманитардык институтунун орто кесиптик колледжи	М.М.Таиров Кызыл-Кыя	50	24%	42%	34%
3	ОшТУнун технологиялык колледжи	гуманитардык-	50	24%	38%	38%
4	ЖАМУнун Жалал-Абад Колледжи		52	25%	38%	37%
	Жалпы:		206	22,3%	39%	38,3%

Студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн баалоо үчүн чен-өлчөмдөрү (критерийлери) ар кандай аспектилерди камтып, алардын баардык маанилүү компоненттери эске алынды. Студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүгү студенттин сүйлөшүү, жазуу, угуу жана түшүнүү жөндөмдөрүнө көңүл бурулду. Төмөндө, студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүгүн баалоонун негизги чен - өлчөмдөрү келтирилген:

2.8-таблица-Коммуникативдик компетенттүүлүктү баалоонун көрсөткүчтөрү

№	Денгээлдер	Чен-өлчөмдөрү (критерийлери)

1	<p>Жогорку (7-10 балл)</p>	<p>Коммуникативдик деңгээлди баалоо үчүн студенттин сүйлөшүү, угуу, жазуу жана визуалдык маалыматтарды кабыл алуу мүмкүнчүлүктөрүнүн жогору болушу;</p> <p>Сүйлөөчүлөрдүн грамматикалык, лексикалык жана фонетикалык нормаларды канчалык туура колдонушу; тилдин туура жана маңыздуу колдонулушу, сөздөрдүн туура тандалышы;</p> <p>Ар түрдүү коммуникативдик кырдаалда студенттин өзүн алып жүрүүсү,</p> <p>Башкалардын сезимдерин түшүнүү жана туура жооп берүүсү;</p> <p>Ар түрдүү маданий жана социалдык контексттерде тил жана коммуникацияны туура колдонуусу</p>
2	<p>Ортоңку (4-7 балл)</p>	<p>Коммуникативдик деңгээлди баалоо үчүн студенттин сүйлөшүү, угуу, жазуу жана визуалдык маалыматтарды кабыл алуу мүмкүнчүлүктөрүнүн бир аз жогору болбошу;</p> <p>Тилдин туура жана маңыздуу колдонулушунан бир аз аксашы, сөздөрдүн туура тандоодо бир адашуусу;</p> <p>Ар түрдүү коммуникативдик кырдаалда студенттин өзүн алып жүрүүсүнүн бир аз чар жайыттыгы,</p> <p>Башкалардын сезимдерин түшүнүү жана туура жооп берүүсүнүн анчейин жакшы эместиги;</p>

		Ар түрдүү маданий жана социалдык контексттерде тил жана коммуникацияны туура колдонуудан бир аз аксашы.
3	Төмөнкү (4 баллдан төмөн)	<p>Коммуникативдик деңгээлди баалоо үчүн студенттин сүйлөшүү, угуу, жазуу жана визуалдык маалыматтарды кабыл алуу мүмкүнчүлүктөрүнүн жоктугу;</p> <p>Тилдин туура жана маңыздуу колдоно албашы жана сөздөрдүн туура тандай албашы;</p> <p>Ар түрдүү коммуникативдик кырдаалда студенттин өзүн алып жүрө албашы,</p> <p>Башкалардын сезимдерин түшүнүп жана туура жооп бере албашы;</p> <p>Ар түрдүү маданий жана социалдык контексттерде тил жана коммуникацияны колдоно албашы.</p>

2.9-Таблица-Ал эми төмөндө студенттерди сабакты коммуникативдик багытта окутуунун алгылыктуу натыйжалары берилген

№	Кесиптик текст менен иштөөдө студенттер ээ болуучу жөндөмдүүлүктөр	Студенттин саны-206	%
1	Ой жүгүртүүсү өнүгөт	43	20,8%
2	Адистигине кызыгуусу артат	40	19,4%
3	Өз оюн ырааттуу бергенге көнөт	41	20%
4	Инсандыкка тарбияланат	42	20,3%
5	Жазма кеби калыптанат	40	21,3%

2.9-Таблица- Ал эми мында кыргыз тили сабагында студенттердин текстти кайсы компетенттүүлүктү өнүктүрүүгө колдоноорун аныктоодо төмөндөгүдөй жыйынтык берди:

№	Текстти кайсы компетенттүүлүктү өнүктүрүү үчүн колдонулат?	Студенттин саны-206	%
1	Тилдик	65	31,5%
2	Коммуникативдик	86	41,7%
3	Маданий	55	26,6%

2.10-таблица - Студенттердин сүйлөө кебин өнүктүрүү үчүн методдордун түрүн колдонуусун аныктоо көрсөткүчү:

№	Студенттердин сүйлөө кебин өнүктүрүү үчүн тексттин кайсы түрү колдонулат?	Студенттин саны-206	%
1	Даяр текстти	66	32%
2	Өзгөртүп толуктайм	87	42,2%
3	Студенттин кайра иштөөсүнө ылайык кеңейтүү, кыскартуу, улантуу	53	25,7%

Эксперименттик иштердин аныктоочу этабында студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу жана өнүктүрүүдө текст менен иштөөнүн ийкемдүү жана натыйжалуу жолдорун аныктоо негизги милдет болуп саналды. Буга коюлган аракеттердин милдеттерин максатка жараша ишке ашырууда жана сыноодо 206 студент, 52 окутуучу катышты.

Кыргыз тили сабагында колледждердин студенттеринин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу жана өнүктүрүү максатын ишке ашырууда эксперименттик тайпаларга биз иштеп чыгарган, сунуш кылган

сабактын үлгү иштелмелери боюнча, ал эми байкоочу тайпаларда салттуу сабактар өтүлдү. Тажрыйба жана байкоо жүргүзүү үчүн өздөштүрүүсү бирдей тайпалардын деңгээлдерин аныктабай, тандабай алдык. Ошондой эле, тажрыйба жүргүзүүчү окутуучулар атайын критерий менен тандалган жок.

Эксперименттик тайпаларга сунуш кылынган кесиптик текст түзүүгө, баарлашууга машыктыруучу ыкма **үч баскычта** ишке ашты. Кыргыз тили сабагы жандуу сүйлөшүүнүн, ой бөлүшүп, маалымат алмашуунун сабагы болушу зарылдыгын баса белгилеген окумуштуу Ж. Чымановдун пикирин алгылыктуу деп эсептеп, биринчи баскычта **«Конкреттүү кырдаалды талдоо» ыкмасын** пайдаланууну туура таптык. Студенттерди баарлашууга жана эркин сүйлөшүүгө, өз оюн айтууга көнүктүрүү максатында окуу жайда өткөрүлгөн бир нече иш-чаралары тууралуу суроо-жооп, аңгемелешүүлөр жүрдү.

Экинчи баскычта “Аргумент” ыкмасы жана “Чынжыр” ыкмалары пайдаланылды. Мында студентти өз оюн так далилдүү сүйлөөгө көнүктүрө алдык. Сабактын коюлган максаттарын бири-бирине байланыштырууда жана күтүлүүчү натыйжага жетүүгө пайдаландык. Бул ыкманы пайдалануу менен эксперименталдык иштерди жүргүзүүдө студентти коммуникативдүүлүккө чыгарууда жогорку натыйжа берди.

Ал эми үчүнчү баскычта “Бүтүн-бөлүк” ыкмасы болду. Ар бир студент аңгемелешүүдөгү «Түшүм» тууралуу маалыматтарды пайдаланып, айкын өткөн чакты катыштырып эссе жазышты. Жазылган эсселер дубалга илинип, студенттер кыдырып окуп кимге кайсы жазуу жаккандыгы жөнүндө талкуулашты.

Жыйынтыгында, сабактын темасы студенттин чыныгы турмушу менен тыгыз байланышты, тайпадагы ар бир студенттин сабакка активдүү катышуусуна кырдаал түзүлдү, окутуучу менен студенттин ортосунда мамиле эркин болду, сабак процессинде предметке кызыгуу пайда болуп, студенттин пикири, каалоосу, кызыгуусу көңүлдүн борборунда болду, ошондой эле

аудиторияда жагымдуу маанай пайда болду. Студент укканга, сүйлөгөнгө, жазганга, окуганга, ойлонууга машыкты жана ойлоосу өнүктүү. Студент өз оюн (оозеки-жазма) ишенимдүү эркин билдиргенге көнүгө баштады.

Ал эми байкоочу тайпаларда ушул эле темадагы өтүлгөн кыргыз тилинин практикалык курсу сабактары кадимки сабактардан айырмаланган жок. Байкоочу тайпалардан-106, ал эми эксперименталдык тайпалардан -100 жазуу иши (жалпы саны 206 эссе) алынды.

Андан соң байкоо жүргүзүүчү жана эксперименталдык тайпаларды кырдаалга карата өз пикирин эркин, туура билдире алуу, сүйлөө системасын так бөлүштүрүү, текстти талапка ылайык түзүү жана алган билимин турмушта колдоно алуу жөндөмдүүлүгүн текшерүү үчүн бирдей темада, бирок эки башка методика менен салыштыруу сабактары өтүлдү. Эффективдүүлүк үчүн эксперименталдык тайпалардын сабактарына техникалык каражаттар, көрмө тасма үзүндүлөрү, слайдлар, сахналык көрүнүш үчүн кийимдер. буюмдар ж.б. колдонулду, зарылдык болгон учурларда өзүбүз да сабак өттүк.

Сабактын эң маанилүү, өзөктүү бөлүгү болгон өздөштүрүү бышыктоо этабында **«Сабак-театр» ыкмасы** пайдаланылды. Максат – бата менен каргыштын адам турмушундагы маанисин түшүнүүгө, тилдик каражаттарды кепте колдонууга, кырдаалды туура баамдоого, аны талдоого, ага карата өз пикирин туура ишенимдүү билдирүүгө көнүгүү, сабаттуу сүйлөшүү аркылуу түрдүү кырдаалдан, баарлашууга машыктыруу. Тайпада 4-5 студент «Каргыш албай, бата ал» аталыштагы сахналык көрүнүштү (макалын пайдаланып текст түзүлөт) алдын ала даярдап, сабакта аны белгиленген убакыт ичинде коюп берилди.

Экинчи ирет коюлганда отурган студенттердин каалаганы «токтот» деген сөздү айтып, өз кебинде тилдик каражаттарды ыктуу колдонуп каармандын ролун өзү аткарып, жагдайдан чыгуу аракетин сүйлөшүү аркылуу кеп ашырат. Колледждин студенттеринин коммуникативдик компетенттүүлүгүн

калыптандыруу жана өнүктүрүүдө жаңы сөздөргө маани берилет. Бул үчүн даяр тексттеги жана студенттин кебиндеги жаны сөздөр аныкталып, түшүндүрмөсү, котормосу, контексттеги ролу тууралуу максаттуу иш-аракеттер жүргүзүлөт. Аягында натыйжалуу жыйынтыктоо үчүн кыска эссе жазылып, талкуу уюштурулат. Мындагы эң негизги тапшырма – лексикалык минимумга көңүл буруу сөз байлыгын өстүрүү, максаттуу сүйлөшүү аркылуу окуяны оң жагына буруу, татаал, проблемалуу кырдаалдан чыгуу.

Тажрыйба жүргүзгөн тайпалардын сабактарында сунуш кылынган ийкемдүү ыкмаларды пайдалануу менен колледждин студенттери эрежелерди курулай жаттабай, теория менен практиканы байланыштырып, коммуникативдик компетенттүүлүгү өсүп жогорулады. Ошондой эле, бири-бири менен пикир алмашып, так чечим чыгарууга аны далилдөөгө машыкты, конкреттүү кырдаалды көз алдына келтире алды, өзүн жана өзгөнү баалап жана аткарылган иштин натыйжасын тандай алды. Эң негизгиси, сүйлөшүүгө үйрөтүүчү, баарлашууну камсыз кылуучу, пикир алмашуунун алкагында жүргүзүлгөн максаттуу, жандуу сабак өтүлдү. Салттуу билим берүү системасында студенттер жаңы тема менен аудиторияда б.а. сабакта таанышып, көнүгүүлөр иштелип, үйгө тапшырма берилип, кийинки сабакта жыйынтыкталып келген. Жаны тема үйдөн башталып, сабакта жыйынтыкталат. Ошондуктан, окутуу убакытты өздөштүрүүчү, бышыктоочу көнүгүүлөргө болуусу жана сабактын башынан аягына чейин темага гана тиешелүү ык-амалдарды максаттуу тандап, жандуу сабак аркылуу ишке ашырылуусун көзөмөлгө алуусу мааниге ээ.

Иш кагаздарын кызыктуу, таасирдүү, практикалуу өтүү үчүн студенттен чыгармачылык, изденүүчүлүк талап кылынат. Ал турмуштук ар кандай кырдаалдардан теманын актуалдуулугун сууруп алып концептуалдуу көнүгүүлөрдү түзүп, студенттердин предметке болгон кызыгуусун арттыруу менен сабактын максатына жеткирүү зарыл. Жогоруда тажрыйбалаңган

ыкмалардан сырткары бир канча сабактардын үлгүлөрү текст менен иштөөнүн усулдары эксперименттелди.

Мында турмуштун түрдүү кырдаалдарында алган билимдерин өз алдынча пайдалануу, сүйлөө жана сүйлөшө алуу жөндөмдүүлүктөрүн б.а. коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандыруу, өнүктүрүү максатында тиешелүү иш кагаздарын мамлекеттик тилде туура, так жүргүзүүгө машыктыруу негизги максат болуп саналды. Ал эми байкоочу тайпаларга кадимки салттуу ыкма сабак өтүлүп, жыйынтыгы чыгарылды.

Жалпы жыйынтыгында экспериментке катышкан колледждердин 9-класс базасы жана 11-класс базасындагы 1-курс студенттеринин ичинен билим деңгээлдерин кеп ишмердүүлүк боюнча текшерүүнүн жыйынтыктары чыгарылды жана иштин жүрүшүндө:

- жазуу, угуу, окуп түшүнүү боюнча студенттер иштешет;
- андан атуулдук, тарбиялык адептүүлүк таасирлерди алышат;
- мындан студенттердин сабаттуулугу артат.

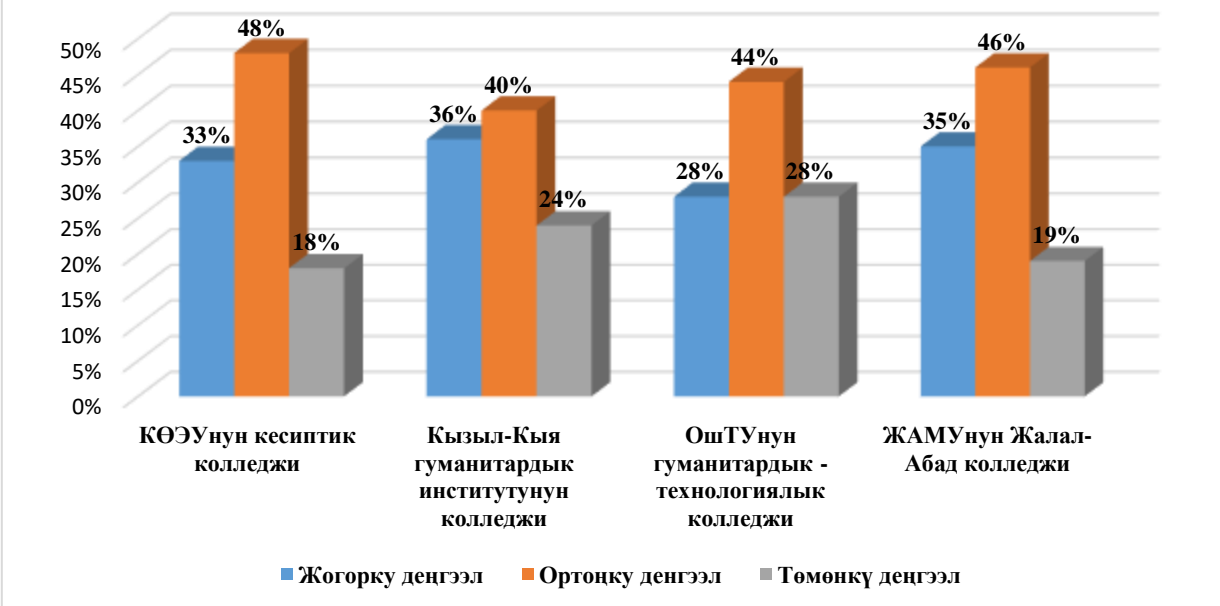
Ал эми эксперименттик иштин жүрүшүндө окуу программасы боюнча иштелип чыккан сабактар өтүлүп, коммуникативдик компетенттүүлүккө негизделген тиешелүү материалдары берилип жана студенттер менен биргеликте талданып, талкуулангандан кийин текшерүүнүн жыйынтыктары төмөнкү таблицада берилди.

2.12-таблица - Эксперименттен кийинки текшерүүнүн жыйынтыктары

№	Экспериментке катышкан колледждер	Студенттердин саны	Жогорку деңгээл	Ортоңку деңгээл	Төмөнкү деңгээл
1	КӨЭУ	Эксперименттик тайпа	33%	48%	18%

	Кесиптик колледжи	27 студент			
		Байкоочу тайпа 27 студент	30%	48%	22%
2	Кызыл-Кыя гуманитардык институтунун колледжи	Эксперименттик тайпа 25 студент	36%	40%	24%
		Байкоочу тайпа 25 студент	24%	44%	20%
3	ОшТУнун гуманитардык- технологиялык колледжи	Эксперименттик тайпа 25 студент	28%	44%	28%
		Байкоочу тайпа 25 студент	24%	44%	32%
4	ЖАМУнун Жалал-Абад колледжи	Эксперименттик тайпа 26 студент	35%	46%	19%
		Байкоочу тайпа 26 студент	31%	38%	31%
	Жалпы	Эксперименттик тайпалар 103 студент	33,9%	44,6%	21,3%
		Байкоочу тайпа 103 студент	27,1%	46,6%	26,2%

Эксперименттик иштин жыйынтыктары боюнча өсүү көрсөткүчү

Жогорудагы таблицадан көрүнгөндөй, жалпы төрт колледжди алганда жогорку деңгээл тажрыйба тобунда (тт) – 33,9%, орто деңгээл – 44,6%, төмөнкү деңгээл – 21,3 %ды түздү. Ал эми байкоо тобунда (бт) жогорку деңгээл – 27,1%, орто деңгээл – 46,6%, төмөнкү деңгээл – 26,2%ды түздү. Мындагы айырма тажрыйба тобунда жогорку деңгээлдегилер байкоо тобундагыларга салыштырмалуу 6,8 %га көп да, төмөнкү деңгээлдер 4,9%га аз.

Колледждердеги кыргыз тили сабактарында биз сунуштаган коммуниктивдик компетенцияга негизделген технологияларды колдонуу аркылуу студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандырууга жана өнүктүрүүгө коюлган пайыз жогорулады, демек окуу-тарбия процессине изилдөөнүн практикалык сунуштарын жайылтууга негиз бар деген жыйынтык чыгарууга болот.

Кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологияларын өнүктүрүүдө, сабак процессинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн заманбап коммуникативдик компетенттүүлүккө негизделген

усулдарды колдонуу, кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн пландуу пайдалануу, аларды санариптик технологиялар менен айкалыштыруунун мааниси зор экендигин илимий ишибиздин эксперименталдык бөлүгү далилдеди. Ошондой эле студенттердин баарлашуу көндүмдөрүн калыптандырып, өркүндөтүүгө карата иштиктүү методикалык-практикалык сунуштар берилди.

Экинчи бап боюнча корутунду

Эксперименттик иштерге байкоо жүргүзгөндө байкалгандай, колледж студенттерине сабактагы мындай кептик компетенттүүлүктү калыптандыруучу «проблемалык кырдаалга» тартуу аракети эгер алардын жеке пикир, өздүк кызыкчылыктары менен коштолбосо, сабактын жүрүшүндө анча кызыгууну жаратпайт. Анын себеби, алгач студенттер талкууга коюлган маселеге карай өз көз карашын билдирүүгө аракеттенишип, талаш-тартыш менен чындыкты издешсе гана кептик ишмердикке активдүү катышса, башка учурда окуу китебинде берилген аныктамаларды айтып гана баа алуу маанилүү экендигин жакшы билишет. Тактап айтканда, коммуникативдүү окутуу студенттердин чыгармачылык ишмердүүлүгүнө стимул түзүп, айрым учурда студенттердин акыл эмгеги менен иштөөсүнө эмоционалдуу жагдайды пайда кылып, психикасын активдештирет. Ошол эле учурда студенттердин өз алдынча аракеттенүүсүндө, бардык нерсеге өзүнүн пикири болушу керектигин калыптандыруу менен студенттер үчүн талыкпаган чыгармачыл изденүү зарыл экендигин көрсөтүү аркылуу кептик ишмердигин калыптандыра алат. Бирок мында колледж окутуучусу окуу китебиндеги «даяр» аныктамаларга эмес, студенттердин өз көз карашына таянуу аркылуу жыйынтык чыгарууга негизделиши маанилүү болуп саналат.

Сабакта ээ болуучу ишмердүүлүгүнөн алганда, коммуникативдүү окутуу студенттердин көндүмдөрүнө айрыкча басым койгону менен айырмаланат. Көндүм студенттин ишмердүүлүгүн гана албастан, ал кандайдыр бир билимди таанып-билүүнүн жана окуу чараларында кайрадан аныктап үйрөнүүнүн негизи

да болуп саналат. Ошондой эле окутуучунун берген сабагынын мазмуну да мына ушул көндүм аркылуу айкындалат, башкача айтканда студенттин аракети, билимге ээ болгон натыйжасы, жетишкен ийгилиги, жаңыдан берилип жаткан окутуу иштеринин синтези да толугу менен мына ушул көндүмдөр аркылуу бааланып, ал көндүмдөр окутуучунун инновациялык ишмердүүлүгүнө төмөнкү багыттар боюнча студенттер менен биргелешип чыгармачыл иштөөсү аркылуу ишке ашырылса гана натыйжалуу болуп саналат.

Колледждердеги кыргыз тили сабактарында биз сунуштаган коммуниктивдик компетенттүүлүккө негизделген технологияларды колдонуу аркылуу студенттердин коммуниктивдик компетенттүүлүгүн калыптандырууга жана өнүктүрүүгө коюлган пайыз жогорулайт, демек окуу-тарбия процессине изилдөөнүн практикалык сунуштарын жайылтууга негиз бар деген жыйынтык чыгарууга болот.

Себеби колледждерде кыргыз тилин коммуниктивдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологияларын өнүктүрүүдө, сабак жараянынын натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн заманбап коммуниктивдик усулдарды колдонуу, кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн пландуу пайдалануу, аларды санариптик технологиялар менен айкалыштыруунун мааниси зор. Колледждин студенттерине кыргыз тилин коммуниктивдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун эң негизги дидактикалык талабы жана шарты катары «жакшы» сүйлөгөнгө сүйлөм жаатын гана үйрөнүүгө болот деген негизге таянуу зарыл

ҮЧҮНЧҮ БАП. КЫРГЫЗ ТИЛИН КОММУНИКАТИВДИК КОМПЕТЕНЦИЯГА НЕГИЗДЕП ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

3.1. Коммуникативдик компетенттүүлүктүн методикалык негиздери

Кыргыз тили боюнча өтүлүүчү ар бир сабак коммуникативдик практикалык көндүмдөрдү калыптандырууга багытталышы шарт. Сабакта студенттер сүйлөй билүүнүн, улууну урматтап, кичүүнү ызаттоонун маектешүүнүн, баарлашуунун, бири-бирин баалап, сыйлашуунун этикетине, лексикалык, грамматикалык материалдарды пайдалануу менен оозеки, жазуу түрүндөгү байланыштуу кебинин, кеп маданиятынын ыкмаларына, башкаларды уга билүү менен, өзүнүн ой-пикир, көз карашын далилдеп, коргой алуунун көндүмдөрүнө ээ болууга милдеттүү [65].

Студенттер коммуникативдик жөндөмдүүлүктөрдү калыптандыруу үчүн барынан мурда сүйлөмдөр грамматикалык жана лексикалык жактан туура түзүлүшү жана сүйлөшүп жаткан экинчи жакка түшүнүктүү болушу үчүн грамматикалык, лексикалык билимдерге ээ болушу керек [65].

Тил илиминин, лингвистиканын пайда болушу бир нече кылымдарды камтып, ал философия илими менен байланышта каралган. Ал тил илиминде тилдик бирдиктер (тыбыш, сөз, сөз айкашы, сүйлөм) жана ал бирдиктерди башкарган эреже, мыйзамдар тууралуу иликтөөлөр жана талдоолор басымдуулук кылган. Илимдин өнүгүшү менен тил илиминде да өзгөрүүлөр, өнүгүүлөр болуп, тил бирдиктери гана изилдөөлөргө алынбастан, алар аркылуу берилүүчү маалыматтардын өзгөчөлүктөрү таасирлери тууралуу да ойлор айтыла баштаган. Тил илиминин өнүгүшүндө стиль жана стилистикага байланыштуу маселелердин каралышы илимдин андан ары өнүгүшүн шарттаган. Натыйжада тил, кеп, текст тил илиминин негизги объектиси менен предмети катары карала баштаган.

Биздин пикирибиз боюнча: «20-кылымдын 70-90-жылдарында бир канча дескриптивдүү (тил билүүнүн тепкичтерин сүрөттөө, көргөзүү) тилдердин коммуникативдик компетенциясынын моделдери болгон. Тагыраак айтканда

Д.Хаймстын «Биринчилерден болуп, тил билүү – бул грамматика жана лексика менен гана чектелип калбайт, ал андан ары социалдык шартта пайдалануу дегендик деп түшүндүрөт» - деген пикирин туура деп ойлойбуз[65, 204-210 бб].

Биз коммуникативдик компетенцияны бир нече көз караштарга таянып, төмөндөгүдөй бөлштүрүүнү туура таптык:

- лингвистикалык;
- социалдык лингвистикалык;
- дискурсивдүү;
- стратегиялык

1975-жылы Ян Ванн Эк тарабынан коммуникативдүү компетенцияны түшүндүрмөсү Европа кеңешинде спецификациясы киргизилген. Ал коммуникативдүү компетенция төмөнкү компоненттерден же субкомпетенциядан түзүлөт деген:

-лингвистикалык компетенция;

-социолингвистикалык компетенция;

-дискурсивдик компетенцияланган билимин түшүнүү жана кандайдыр бир мааниге багытталган коммуникация максатында логикалык жактан өзүнүн пикирин айтуу [65, 204-210 бб].

Ошону менен бирге эле сүйлөшүүнүн түпкү максатын, айтуучунун каалаганын жана социалдык чөйрө, шартка ылайык тил каражаттарын ыктуу пайдалануу сыяктуу маселелерди да камтыйт.

Ал эми «коммуникативдик компетенция» терминин орустун лингводидактикасына илимий жактан киргизген жана ошол эле убакта практикалаган М.Н.Вятютнев болгон. М.Н.Вятютнев компетенцияны эки түргө бөлүп караган:

- тилдик;
- коммуникативдик;

Коммуникативдик компетенция боюнча дагы бир лингводидактик П.Дуаие төмөнкүдөй компетенцияларды сунуштаган:

- сүйлөө компетенциясы;
- жазуудагы компетенция;
- окуудагы компетенция [65, 204-210 бб.].

Сүйлөө компетенциясы-бул сүйлөшүүнүн максатына, жагдай-шартына жана угуучунун кабыл алуу, түшүнүү мүмкүнчүлүктөрүнө жараша тил бирдиктерин колдонуу.

Жазуу компетенциясы- бул өз оюн, пикирин белгилүү бир тилде колдонулган жазуунун негизинде жаза билүү. Ошол эле учурда ал тилде колдонулган орфографиялык, пунктуациялык эрежелерди так сактай алуу. Ал эми окуудагы компетенция окуган текстти (маалыматты), чыгарманы толук түшүнүү, андагы негизги ойду, идеяны аныктай алуу жөндөмү болуп саналат.

Өз убагында окумуштуулар Е.И.Пасов менен Н.Е.Кузовлевалар тарабынан грамматикалык көндүм жана жөндөмдөрдүн негизинде түзүлгөн сабактар боюнча өз ойлорун ортого салышып, ал боюнча беш тепкичти сунушташкан.

Демек, кандайдыр бир жаңы грамматикалык форманы жолуктургандан кийин колледждин студенти аны кабыл алат. Колледждин кыргыз тили окутуучусу тарабынан студентке бул грамматикалык форманы колдонууга талап болсо, ал аны эстеп калууга аракет кылат, студенттин грамматикалык көрүнүшүнө карата биринчи аракети бул – кабыл алуу болуп саналат десек болот [65].

Бирок бул жерден суроо жаралат: студентте эстеп калуу талабы кантип пайда болот, андан кийин ошол грамматикалык форманы кепте колдонууда жетиштирүүгө болобу..?

Мындан төмөнкүдөй эреже келип чыгат:

Окуучу тил каражаттарын кандай максатта колдонууну билсе, аң-сезими менен толук түшүнсө, аны кебинде колдонот. «Кептин прагматикасы» мына

ушундан чыгат деген пикирлер ынанымдуу. Грамматикалык эрежелерди жана формаларды эң мыкты билип, бирок колдонууну билбей калуу мүмкүн [65].

«Компетенция», «коммуникативдик» терминдери тил илиминде да, психология менен педагогикада да өз максаттарына ылайык кенири колдонулуп, талдоого алынат.

Биз өз изилдөөбүздүн максатына ылайык, «коммуникативдик» сөз-терминин педагогикалык өңүттөн карайбыз. Соңку мезгилдерде эне тилди окутуунун мазмунун компетенттүүлүккө негиздеп аныктоо жана аныкталган компетенцияларды окутуу процессинде ишке ашыруу талаптары практикада кенири колдонула баштады. Чындыгында, тилди эне тили, экинчи тил жана чет тили катары окутууну компетенцияларга негиздеп окутуу тилди окутуудагы өзгөчө мааниге ээ болгон инновациялык жаңылоо болуп саналат.

Эреже катары тилди орто мектептерде компетенттүүлүккө негиздеп окутууда негизги үч компетенция:

- Кептик;
- Тилдик;
- Маданий компетенциялар колдонгон.

Кептик компетенция адабияттарда коммуникативдик компетенция деп да аталып, синоним сөздөр катары колдонулуп келет. Коммуникативдик компетенция өз ичине сүйлөшүүнүн максаты менен милдетин, темалары менен кырдаалдарын, ниет максаттарын, кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн, формаларын ж.б. маселелерди камтыйт. Аталган маселелер тилди окутууда окутуунун натыйжасы катары аныкталып, аны ишке ашыруу талабы коюлуп келет.

Окумуштуулардын изилдөөлөрүнө ылайык коммуникативдик компетенциялуулуктун структурасын изилдөөгө карата ыкмалардын ар түрдүүлүгүн жалпылаштырылгандан соң, төмөнкүдөй бөлүнүштөр алынат:

- 1). Лингвистикалык лексика, фонетика, орфография, грамматикалык эрежелердин, сөздүк бирдиктердин жана фонологиянын тутумдук окуусу.
- 2). Дискурсивдүү (оозеки жана жазма тексттерди кураштыруу) окуу тексттердин ар кандай түрлөрүн түшүнүүнүн негизинде оозеки жана жазуу түрүндөгү функционалдык стилдерди логикалык бир бүтүндүктү куруу жөндөмдүүлүгү, айтып берүү тибине карата лингвистикалык каражаттарды тандоо болуп эсептелет.
- 3). Прагматикалык (коммуникативдик максатка ийгиликтүү жетишүү).
- 4). Стратегиялык (коммуникациянын кыйынчылыктарын жеңүү).
- 5). Социо-маданий (социомаданий ченемдерге шайкеш келүү) тил алып жүрүүчүнүн маданий өзгөчөлүктөрүн, алардын каада-салттарын, жүрүм-түрүмүн жана адеп-ченемдерин билиши зарыл. Студенттер тарабынан өз-ара мамилелердин мүнөздүү системасы катары кабыл алуучу кырдаалдардын негизинде жүргүзүлөт. Ошондуктан тил компетенциясына окутууда кырдаал принцибин эске алуу керек. Кырдаалдардын негизинде өзгөчө кызыгуу окутуунун бардык системаларында алардын жалпы орду менен гана эмес, аларга коммуникативдик компетенцияны түзүүдө берилген роль менен да түшүндүрүлөт. Окуучу үйрөнүп жаткан тилинде өзүн тааныштыра билип, дискуссияга катышып, презентация даярдап, өзүнүн активдүүлүгүн максатын жана маанилүүлүгүн түшүнүш керек [65, 206].

Коммуникативдик компетенциясын түзүү үчүн керектүү шарттар:

- Сөздүн үзгүлтүксүз оозеки сүйлөө практикасы;
- Бардык көнүгүүлөрдө тигил же бул деңгээлде оозеки сүйлөөнүн болушу;
- Коммуникативдик баалуу материалдарды колдонуу;
- Студенттердин оозеки сүйлөө, ой жүгүртүү жигердүүлүгүн дайыма активдештирип туруу;
- Сабактын речтик мүнөзү [60].

Тилди окутууда төмөнкү инсандык сапаттарын эске алуу зарыл:

- шык жөндөмүн;
- өзүнө-өзү билим берүү жөндөмдөрүн;
- кызыкчылыктар чөйрөсүн;
- дүйнө таанымын;
- эмоционалдык-сезүү чөйрөсүн;
- инсандык жамааттагы статусун;
- коммуникативдик мотивациянын бар экендигин ж.б.

Кандай болбосун, оозеки сүйлөө ишмердүүлүгүнүн баштапкы учурун мотив деп түшүнүү керек, ал ишмердикке түрткү берет жана багыттайт. Коммуникативдик мотивация кыргыз тилин окутууда чоң мааниге ээ.

Кыргыз тилин колледждерде окутууда окуучулардын коммуникативдик компетентүүлүктөрүн өркүндөтүү үчүн үйрөнүлүп жаткан тилдин лексикалык байлыгын мүмкүн болушунча көбүрөөк өздөштүрүүсүнө басым коюлушу керек. Окуучу (студент) тил байлыктарын сүйлөшүүнүн темасына, максатына ылайык колдонуп, өз оюн, өз пикирин так, логикалык ырааттуулукта жеткиликтүү түшүндүрө алуусуна өзгөчө көңүл бурулат.

Сүйлөшүү– бул кимдир бирөөнүн сөзүн түшүнүү гана эмес, ал өзүнө негизги кептик түшүнүктөрдү камтыйт: стилдер, кептин түрлөрү, суроонун түзүлүшү, жай айтып берүү, ой жүгүртүү, текстти талдай алуу. Ошентип, кыргыз тилин окутууда коммуникативдик компетенцияны студенттин тилдик мүмкүнчүлүгүн ар тараптан өнүктүрөт, ошондой эле окутуу ишмердигин гармониялуу кылып, студенттеги индивидке өнүгүүнү, алардын таанып-билүү активдүүлүгүн, чыгармачыл ой жүгүртүүсүн стандарттан тышкары турган коммуникативдик милдеттерди өз алдынча чече алуусун камсыз кыла алат.

Коммуникативдик багыт алуу принциби окутуу каражаттарын аныктайт, алардын жардамы аркылуу сүйлөшүүгө стимул берген үн жана басып

чыгарылган материалдын (схемалар, таблицалар, сүрөттөр) үйрөнүүчү тилдин коммуникативдик функциясын билүүгө болот.

Бул принципти ишке ашыруунун маанилүү шарты сүйлөшүү аркылуу окутуу болуп саналат, анда мотивдүүлүк, максатка багытталгандык, маалымдуулук, кырдаалдык, функционалдуулук, сүйлөшүүгө киргендердин өз ара аракеттенүүсүнүн өнөктөштүк мүнөзү жана бул үчүн колдонулуучу речтик каражаттардын системасы сыяктуу параметрлер чагылдырылат. Бул болсо оозеки сүйлөшүүнү жакшы жолго коёт, социалдык детерминацияланган кырдаалдарда колдонууну камсыздайт. Аталган принципти ишке ашыруу үчүн ролдорго бөлүштүрүп окутуу, долбоорлор ж.б, колдонулат. Студенттерде коммуникативдик шык-жөндөмдөрдү калыптандыруу үчүн биринчи кезекте сүйлөмдөр грамматикалык жана лексикалык жактан туура түзүлүшү, өнөктөшүнө (маектешине) түшүнүктүү болушу үчүн сөзсүз грамматикалык, лексикалык билимдерге ээ болуусу абзел [65].

Коммуникативдик компетенттүүлүк студенттер тарабынан өз ара мамилелердин мүнөздүү системасы катары кабыл алынуучу кырдаалдардын негизинде жүргүзүлөт, ошондуктан тил компетенттүүлүгүнө окутууда кырдаал принцибин эске алуу керек. Кырдаалдын негизинде өзгөчө кызыгуу окутуунун бардык системаларында алардын жалпы орду менен гана эмес, аларга коммуникативдик компетенттүүлүктү түзүүдө берилген роль менен да түшүндүрүлөт.

**Коммуникативдик компетенцияны калыптандырууда тексттин
аткарган кызматтары:**

- тексттеги ойду өз алдынча тактай алууга;
- негизги ой боюнча жеке пикирин айтууга;
- негизги ой боюнча жеке пикирин коргоого;
- текстти талдай алууга көнүгүү;

- текстти өзгөртүп, кайра түзүүгө көнүгүү;
- өз алдынча текст түзө билүүгө үйрөтүү ж.б.

Туура тандалган таяныч студентке лексиканы өздөштүрүүдө, жалпысынан бөтөн тил катары окутууда лексико-грамматикалык структураларды тез жана туура тандаганга жардам берет. Албетте, таянычтарды, структураларды, схемаларды, таблицаларды иштеп чыгуу окутуучудан кошумча убакытты талап кылат. Тактап айтканда, бул чоң жана оор эмгек. Бирок Л. Толстой айткандай «Окутуучуга окутуу канчалык оңой болсо, студентке окуу ошончолук кыйын болот, окутуучу окутуу канчалык кыйын болсо, студентке окуу ошончолук оңой болот» - деген. Демек, тилдик компетенция – коммуникативдик компетенциянын негизги компоненти болуп саналат десек болот.

Биздин пикирибизде: «Негизинен, тил компетенциясы жок коммуникативдик компетенция түзүлүшү мүмкүн эмес. Коммуникативдик компетенция компетенциялардын негизгилеринин бири болуп саналат жана аны түптөө окуу процессинин бардык предметтик тармактары менен камсыз болушу керек. Кыргыз тилинде маалымат алуу менен студент аны өз турмушунда кеңири колдоно алат. Себеби кыргыз тили сабагы студенттердин өз эне тилинде туура сүйлөөсүнө, өз оюн башкаларга ачык, так жеткире билүүсүнө, баарлашуу чеберчилигине, оозеки кеп ишмердүүлүгүнө, диалог, монолог, маектешүү, пикирлешүү, өз алдынча жазуу жүзүндө баяндама, дил баян, эссе жаза алуусуна алып келет. Кептин ар кыл стилдери жана түрлөрү боюнча практикалык иштерди аткара алуусу, кырдаал шартка ылайык логикалуу, аргументтештирип, далилдүү сүйлөй билүүсүнө, иш кагаздарынын үлгүлөрүн даярдай алуусуна, тактап айтканда, кыргыз тили сабагынан алган билгичтик, көндүмдөрүн өзүнүн турмушунда кенен пайдалануу менен, муктаждыктарын канааттандыра алуусуна алып келет» - деп ойлойбуз [61, 204-210-бб].

Бүгүнкү социалдык динамикага умтулган жаңы заман салттык менталдуулуктан башка да, жаңы менталитетке ээ болууну талап кылып отурат.

Мезгилдин агымынан артта калбоо үчүн билим берүү жаатында билимдүүлүк, кесиптик компетенттүүлүк, ишмердүүлүк, социалдык мобилдүүлүк, укук сыйлоо, мыйзам сыйлоо, демократиялык принциптерге берилгендик сыяктуу жана башкалар. Негизинен, жаңы инновациялык сапаттарды күтүшү зарыл болуп турат. Ушул өнүгтөн караганда, дүйнөлүк прогрессивдүү маданияттын өрнөктөрүн, эл аралык этиканы өздөштүрүү, башка улуттардын дөөлөттөрүнө түшүнүү менен мамиле жасай билүү касиетине ээ болуу улуттук өнүгүүбүздүн шарттарынын бири экендигин туюнтуу, аны мамлекеттик тил сабагында да жайылтуу, маалымат берүү зарыл нерсе [61, 210-б].

3.2. Кыргыз тилин коммуникативдик багытта окутуунун психологиялык негиздери

Кыргыз тилин коммуникативдик багытта окутууда анын психологиялык негиздерин аныктап алуунун теориялык жана практикалык мааниси бар. Бул жагын эске алып, орус педагогу К.Д.Ушинский «Психологиялык илим педагогиканы үйрөнүү үчүн маанилүү кызыгууну туудурат, себеби ал бизди психологиялык байкоолор менен көпчүлүк акылдуу жана тажрыйбалуу педагогдорду жана эң башкысы биздин көңүлүбүзгө байкоо алынбай калынуучу предметке биздин жеке оюубузду көңүл буруубузду туура багыттайт» - деп көрсөтөт [64, 80-81бб.].

Сабакта окутуучу студенттердин жакшы көңүл буруусуна жетишүү, окуу иштерин ийгиликтүү чечүүнүн бирден-бир зарыл шарты болуп эсептелет. Бул жөнүндө көрүнүктүү психолог П.Ф.Каптерев: «Кандайдыр бир объектиге ынтаасын кое албаган адамды окутуу түбү түшкөн челекке суу куйган менен барабар»- деп айткан [64, 80-б].

Чындыгында эле, колледж курактагы студенттер өтүлүп жаткан сабакка тиешелүү даражада көңүл бурбаса, анда колледжде сабак берген окутуучу каалагандай натыйжага жетишүүгө мүмкүн эмес. Демек, колледждин студенти

турмушта көрбөгөн, билбеген, укпаган нерсени, тактап айтканда предметти окуп-үйрөнүү жараянында таанып билмейинче кабыл албайт. Көрүнүктүү психолог И.А.Зимняя айткандай: «Балдардын психологиялык өнүгүүсү сырткы чөйрөнү кабыл алуу жолу менен жүрөт. Баланын өсүп чоңоюшунун жүрүшүндө кабыл алуу процессинин ырааттуу калыптанышында эң жакшы мисал болуп, анын сөздү кабыл алуусу саналат» [64, 81-б].

Бала уккан жаңы сөздү кабыл алуу менен, сөзүн күнүмдүк турмушта өз алдынча пайдалана алат жана аны сүйлөшүү практикасынын активдүүлүгүнө жараша андан ары уланта билет.

Биздин пикирибизде: «Жалпы психологиялык категорияларга таянуу менен, кыргыз тилин окутуунун психологиялык негиздерин изилдөөгө шарт түзүлмөкчү. Ал аркылуу окуп жаткан колледждин студентине кыргыз тилин окутууда, кеп өстүрүүнүн психологиялык жалпылыктарын эске алуу менен жөндөмөлөрдү салыштырып үйрөтүүнүн негиздери айкындалат. Психологияда, айрыкча, 9-класс база менен келген студенттерде 11-класс база менен келген студенттерге салыштырмалуу кызыгуулары көбүрөөк болот, ар нерсени түшүнүп билгилери келет, түшүнбөгөндөрүн же кызыккандарын улуулардан сурап билүүгө ынтызар болушат. Оюндагысын тартынбай сүйлөп, эс-тутуму күчтүүрөөк болот. Айрыкча, өздөрүнүн жасаган иш-аракеттерине баа берип, бирөөлөргө буюмдарын көрсөтүшүп мактануу эмоциясына ээ, кыялкеч келишет. Бул жерде сабактын ар кандай формада уюштурулушу, студенттерге туура багыт берилиши, студенттердин тилин табуу, ар бир студентке жетишип көңүл бөлүү, студенттердин тил үйрөнүү ийгиликтерине, ишмердүүлүгүнө формативдик баалоо жүргүзүү алдыдагы ийгиликтерге жеткизет» - деп тыянак чыгарганбыз. [64].

Студенттер өздөрүнүн ишкердүүлүгүн оюн түрүндө көбүрөөк аткаргандыгын практикада билебиз. Оюн-колледждин студентин аң-сезимин, ойлоосун, башкача айтканда, акыл эмгегин гана өстүрбөстөн, дене түзүлүшүн да

өстүрүүнүн каражаты. Демек, студенттердин жаш өзгөчөлүгүнө карата, өзгөчө 9-класс база менен келген студенттерге сабакты иштиктүү, дидактикалык түрдүн оюн формасында уюштуруп, аларды оюн түрүндөгү иш-аракеттерге көбүрөөк катыштырсак жыйынтыгы түшүмдүү болору белгилүү.

Студенттин өсүп-өнүгүүсү окуу-тарбия жараянында ишке ашырылуучу көрүнүш. Студент предметтеги жаңы сөздү же нерсени, буюмду сезим жаратуучу ишмердиктер менен (угуу, көрүү) кабыл алып, өзүнүн аң-сезиминин деңгээлине жараша баа берет. Орус, грек, немис, кыргыз жана башка элдердин баарында «оюн» деген сөз адамга кубаныч, шаттык тартуулоочу кыймыл-аракетти билдирет. Бирок ал жалаң эле кубаныч тартуулабайт. Ал да адамдын өсүшүнө, кийинки турмушуна таасирин тийгизе турган зор күч. Сюзанна Миллердин айтуусу боюнча: «Шыктуу, жөндөмдүү балдар акыл-эси артта калган балдарга караганда көбүрөөк ойношот. Оюн-балдардын машыккандыгын, билгичтигин өстүрүү үчүн машыгуу аянтчасы» - деген пикирин айтат [61, 204-210-бб].

Сюзанна Миллер айткан аянтчаны кыргыз тилин окутууда кыргыз тилинде сүйлөшүү, машыктыруу аянтчасына айландырышыбыз керек. Колледждин студенттерине кыргыз тилин окутууда, жогоруда аты аталган психолог айткандай, чет тилин окуу предметинин өзгөчөлүгү төмөндөгүдөй жеке психологиялык принциптерге таянат:

1. Окутуунун коммуникативдүүлүгү:

Мында окутуу-үйрөтүү иш-аракеттери айтып берүүгө, түшүндүрүүгө караганда жандуу сүйлөшүү, талкуулоо, ой бөлүшүү сыяктуу сүйлөшүүгө, баарлашууга басым жасалат.

2. Пикир алышуунун предмети:

Студенттин кызыкчылыгына, жекече турмуштук көйгөйлөрүнө байланыштуу жүргүзүлүшү, темалардын ошого ылайык тандалып алынышы, пикир

алышууда турмуштук ар кандай кырдаалдарда колледждин студентинин кызыкчылыгын канааттандыруу жагы каралуу керек.

Демек, биздин пикирибизде: «Айтылуучу ой студенттерди сабакка кызыктыруу максатында сүйлөшүү чөйрөсүн түзүп, анын тематикаларын туура тандап алышын эске алып отурат. Окутуучу окуу процессинде ар бир студентти көңүлдөн сырткары калтырбоосу керек, бул – студенттин окууга болгон кызыгуусун ырааттуу арттырат. Окутуучунун койгон баасы да студент үчүн чоң мааниге ээ. Жакшы баа алуу үчүн студент биринчи кезекте көп аракет кылат. Көпчүлүк студенттер тил билүү деңгээли (кыргыз тилин) бирдейлиги, алар улам жаңы сабакта бирдей өлчөмдөгү жаңы түшүнүктөрдү алып турушу, баарына бирдей талап коюшу тайпада жагымдуу (бардык учурда болбосо дагы) психологиялык маанайды түзүп берет. Студенттерге сабак учурунда, көбүнчө, грамматикалык, лексикалык материалдарды жана жөндөмөлөрдү жаттатып, татаал узун тексттерди мисалы, жөндөмөлөр боюнча минимумдан тышкары берип, студенттердин кызыгуусун, эмоциясын иренжитип көңүлүн калтырбоо керек. Себеби мындай учурда, биринчиден, студенттер аларды убактылуу окушат дагы, тез эле эс-тутумунан чыгарып салышат, экинчиден, өзүнүн кызыгуусун жоготот. Андан көрө, студенттерге эң жөнөкөй кеп үлгүлөрүн жана көйгөйлүү, кырдаалдуу ташпырмаларды берип, сүйлөшүү чөйрөсүн түзүп, пикир алышууга тартсак, сабактын практикалык максатына жетишкендик болот»-деген ойго келебиз[61].

Студенттерди окутуу жана тарбиялоо процессинде өсүп-өнүгүү өзүн-өзү тарбиялоо өз алдынча аракеттенүүсү, өз алдынча ой жүгүртүүсү жана башкалар аркылуу жана окутуучунун психологиясынын бир методу болгон байкоо жүргүзүү аркылуу анын студенттерге туура багыт берүүсү ишке ашырылышы зарыл. Таалим- тарбия берүүнүн негизин студентменен окутуучунун өз ара аракеттерине байланыштуу болоорун Л.С.Выготский мындайча белгилеген:

«Тарбиялоо процессинин негизине студенттин жеке ишмердүүлүгү коюлушу керек жана тарбиячынын бүткүл искусствосу бул ишмердүүлүктү жөнгө салууга жана ага багыттоого жумшалууга тийиш. Психологиялык көз караштан алып караганда, окутуучу тарбиялоо чөйрөсүн уюштуруучу, анын тарбиялануучулар менен болгон өз ара байланышын жөнгө салуучу жана текшерүүчү болуп эсептелет. Социалдык чөйрө бул тарбиялоо процессинин чыныгы рычагы, ал эми окутуучунун бүткүл ролу ошол рычагдарды башкарууга багытталат» - деген оюн айтат [64, 80-б].

Психологдун дагы бир сөзүнө көңүл бөлсөк, ал мындай дейт: «Студентти кандайдыр бир иш-аракетке чакыруудан мурда, окутуучу ага аны кызыктыруу керек, анын бул иш-аракетке даяр болуу үчүн бардык күчү менен өзү аракет жасап, окутуучуга болгону, анын иш-аракетин жетектөө жана багыттоо жагы гана калгандай болушу үчүн алдын ала кам көрүшү керек. Тарбиялык багыт берүүнүн психологиялык башкы максаты – студентте, анын максатка ылайыктуу жана алдын ала белгиленген, жүрүм-турумдарынын, ишмердүүлүктөрүнүн жаңы нормаларын иштеп чыгуу, башкача айтканда, баланын өнүгүүсүн пландуу түрдө уюштуруу да абдан маанилүү» [64].

Демек, Л.С.Выготскийдин жогорудагы ойлору боюнча жаңыча демократиялуу билим берүүдө башкы фигура болуп жекече ишмердүүлүктүн субъектиси болгон баланын өзү эсептелет. Окутуучу баланын андан ары өнүгүүсү үчүн социалдык чөйрөнүн мүмкүнчүлүктөрүн кеңири пайдалануу менен бирге анын иш-аракеттерин жетектей жана багыттай алат.

Эне тилди окутуу менен тарбиялоо процессин, б.а. окутуунун билим берүүчүлүк жана тарбиялык максаттарын биримдикте жана натыйжалуу жүргүзүү үчүн жалпы дидактикалык принциптердин логикалык негизин түзгөн табигыйлык принцибинин талаптарын инсанга багыттап окутуу парадигмасы менен айкалышта алып баруунун зарылдыгы бар. Анткени соңку мезгилдерде

билим берүү процессинде анын ичинде, конкреттүү предметтерди окутууда окуучунун жекече табигый өзгөчөлүктөрүн, шык-жөндөмүн, кызыгууларын эске алуунун өзгөчө мааниси, тууралуу көп айтылып, жазыла баштады.

Кыргыз тилин окутууда белгилүү окумуштуу Л.С. Выготскийдин оюна да назар салышыбызга туура келет. Окутуучу студент менен жана алардын чөйрөсү өз алдынча же окутуучу менен бирдикте иштөөгө болгон каалоолору жана даярдыктары менен туруктуу кызматташтыкта болгондо гана аларды максатка ылайык үйрөтө алат. Ошондой эле студенттердин аң-сезимдүү иш-аракеттеринин жыйындысы көңүл буруудан келип чыгат. Психикалык кубулуштардын ичинен көңүл бурууга өзгөчө «кунт коюу» таандык. Окутуучу жаңы өтүлүп жаткан сабакты өтө кунт коюп түшүндүрүү керек.

Демек, «Кунт коюу» психологиялык процесстерден бөлүнүп, өзүнчө жашай албайт, дайым алар менен бирге жүрөт. Биз жакшылап кабыл алуу үчүн же ой жүгүртүү үчүн адегенде ошол объектиге көңүл бурууга тийишпиз, ансыз биздин кабыл алуубуз менен ой жүгүртүүбүздөн эч нерсе чыкпайт»-деген пикирине токтолсок болот [64, 81-б].

Кыргыз тилин үйрөтүүдө студенттердин байланыштуу кебин өстүрүү өтө жооптуу милдеттерден болуп эсептелет. Студенттердин байланыштуу кебин өстүрүү маселелерин чечүү системалуу түрдө ишке ашышы керек, себеби байланыштуу кепти өстүрүү узакка созулган татаал процесс.

Педагогикалык психология окуучу, студентти билим алуу процессинин субъектиси катары карайт. Ошондуктан кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутууда окуучунун өз алдынчалыгын, анын кызыгуусун, өздөштүрүүсүн биринчи орунга коюу талабы аткарылышы зарыл.

Окуучу кандай гана суроо, тапшырмаболбосун ойлонуп, оюн жыйынтыктап айтууга көнүгүүсүнө жетишүү башкы максаттардан болот. Мейли оозеки жооп береби же тапшырманы жазуу түрүндө аткарабы окуучу кептин баяндоо, сүрөттөө жана ой жүгүртүү түрлөрүн орундуу пайдалана билүүсүнө

көңүл бурулат. Коммуникацияда, сүйлөшүүдө тек гана маалыматтар берилбейт, аны менен бирге айтуучунун маалыматка болгон мамилеси, түшүнүгү, эмоциясы да кошо берилет. Сабак процессинде окуучулар менен оозеки баарлашуунун кептик тематикаларын алдын ала тактап, аныктап алуу зарыл. Кептик тематикалар окуучулардын сабакта, жашоо-турмушта, иш-аракеттеринде крек болгон, кызыккан маселелерге, проблемаларга байланыштуу аныкталышы шарт. Окуучу сүйлөшүүнүн адам турмушундагы, ишмердүүлүктөгү, коллективдүү жашоодогу маанисин, ролун толук түшүнүүсү негизги максат болуп саналат.

Биздин пикирибизде: «Психология илиминине таянсак, адамдардын сүйлөшүп, пикир алышуусу, ойлоо, талдоо, салыштыруу, ой жүгүртүү, эс тутум жана башка ишмердүүлүктөрү бири-бири менен да тыгыз байланыштуу. Ошондуктан, сүйлөшүү адамдардын аракеттенүүсүнүн бир формасы болуу менен, ал төрт жагдайда, атап айтканда угуу, сүйлөө, окуу, жазуу сыяктуу кептик ишмердүүлүктөрдүн түрлөрү катары көрүнөт» -деп айта алабыз[65, 81-б].

Биз, андан сырткары төмөндөгүдөй да пикирге келгенбиз: «Сүйлөө эч кандай түпкү себепсиз жүрбөйт, башкача айтканда, адам кандайдыр бир зарылдык болбосо бирөө менен сүйлөшпөйт, оюндагысын айтпайт жана эч ким менен пикир алышпайт. Студент тилди үйрөнүүдө, угуу ишмердүүлүгүнөн мурда көрүү сезими, ал аркылуу эс тутуму өркүндөйт. Угуу ишмердүүлүгү менен бирдикте студент предметтеги, буюмду көрмөйүнчө тезирээк кабыл албайт. Демек, кыргыз тили сабагы биринчи кезекте көрсөтмөлүү болууга тийиш. Мисалы: Сүрөттөө кандайдыр бир нерсенин бир жакка таандык экенин, (илик) анын кайсы бир жакка багытталгандыгын, (барыш) эмнеде экендигин, (табыш) бир жакта тургандыгын, (жатыш) кайсы бир жактан чыккандыгынын, (чыгыш) түстүү, сүрөт-иллюстрациялар аркылуу үйрөтүү студенттин эмоциясына эң жакшы таасир калтырат» - десек туура болот [65, 80-б].

Кыргыз тилин окуп, өздөштүрүп жаткан окуучу кептин оозеки жана жазуу формаларынын жалпылыгын жана ар бирине мүнөздүү болгон өзгөчөлүктөрүн

толук таанып-билип, кеп ишмердүүлүгүндө аларды аткарууга көнүгүшү талап кылынат. Оозеки кепте вербалдык каражаттар менен вербалдык эмес каражаттар бирдей колдонулуп, бирок вербалдык эмес каражаттар көпчүлүк учурда чечүүчү мааниге ээ болот. Жазуу кебинде вербалдык эмес каражаттардын колдонулушу чектелүү болуп алар атайын сөздөр, сөз айкаштары аркалуу берилет. Бул тууралуу орто кесиптик окуу жайынын студентти билиши шарт. Жазууда грамматикалык эрежелер, сөздүн лексикалык мааниси, туура жазуу, тыныш белгилерин туура коюу сыяктуу талаптар толук сакталышы зарыл.

Окуучулардын коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүдө сүйлөшүүдөгү максатты, ниетти, каалоону аныктап, аларды туюндуруунун тилдик каражаттарын тандап алуу маселелери да болот. Окуучу, студент жакшы сүйлөөгө сүйлөп жатып гана көнүгүтө, жакшы ойлонсо гана жакшы сүйлөөгө жетишээрине толук ынанышы керек.

Бул боюнча: «Адам баласы өмүр бою кеп үйрөнүп гана тим болбостон, аны коом өсүп-өнүккөн сайын байытып келет. Бала кичине кезинде кептин жөнөкөй элементи аркылуу башкалар менен пикир алышып келсе, бара-бара өзүнүн ички оюн билдирүүсү кеңеет, сөздүн ар кандай маанилери байыйт. Жаңы өзгөчөлүгүнө жараша студент тилдин татаал бирдиктерин колдоно баштайт. Ошондой эле ал сөздөрдү тилдик каражаттарды, көбүнчө стихиялык түрдө башкалар менен пикир алышууда кабылдайт» - десек туура болчудай [65, 81-б].

Андан сырткары: «Кыргыз тилин окутууда тил менен кептин да ички карым-катыштарын, ар кандай айырмачылыктарын эстен чыгарбоо зарыл. Ал эми колледждеги кыргыз тили окутуучусу сабакта өтүлүп жаткан окуу материалдарынын кеби студент үчүн кайсы учурда, кандай жагдайда эмне үчүн керектүү болоорун алдын-ала сезбесе, аны өзү окуткан студентке жеткире албаса, сабактын ийкемдүү усулдарын пайдаланбаса, анда таанып билүү иш-аракеттери текке кетет, жыйынтыгында сабак максатына жетпейт» -деп да айтсак болот [65].

Кыргыз тилин колледждерде окутууда окутуучу дайыма эске ала турган бир көйгөй бар. Ал тилди окутуунун салттуу методдорунун орто мектептерде али да кеңири колдонулуп келе жаткандыгы менен байланыштуу. Орто мектептерде андан улам кесиптик колледждерде кыргыз тилин окутуунун мазмунунун басымдуу бөлүгүн тилдин теориясы, грамматикасы ээлеп келет. Мектеп мугалими сыяктуу эле колледждин окутуучусу айтат, түшүндүрөт, сурайт, тапшырма берет, ал эми колледждин студенти мектеп окуучусу сыяктуу эле угат, жооп берет, аткарат. Колледжде кыргыз тилин окутууда ушул көрүнүштөн, салттуулуктан кутулуу керек.

Колледждин кыргыз тили окутуучусу бардыгын айтып, түшүндүрүп, жалаң тилдик теориялык материалдарды окуучуларга берүүчү адам эмес. Ал баарыдан мурда окуучулардын кыргыз тилин, кыргыз тилиндеги кеп ишмердүүлүгүн мыкты билүүнүн турмуштук зарылдыгын ар бир окуучуга жеткизүүчү субъект. Окутуучу тилге байланыштуу бардык маселелерди жекече, бир тараптуу айтып, берүүсү түшүндүрүүсүнө караганда маселени коюусу, проблеманы аныктоосу жана аларды окуучулар менен биримдикте чечүүсү талап кылынат. Окуучу кыргыз тилин окуп-үйрөнүп жатып кыргыз тарыхын, кыргыз маданиятын, каада-салт, үрп-адаттарын, дүйнө таанымын, алар аркылуу окуучунун өзүн-өзү таануусуна, өз маселесин өзү чечүүгө жетишүүсү өзгөчө мааниге ээ. Кыргыз тилин окутуудагы негизги күтүлгөн натыйжа – окуучунун инсандыгын калыптандырууга каражат жана шарт түзүү.

Дагы бир маанилүү түрү болуп, сөздү жеткиликтүү, көркөмдөп окуп үйрөнүүсүнө жетиштүү эсептелинет, бул болсо колледждин студенттинин кебин дагы тереңдетүүсүнө, алардын маданиятын жогорулатуусуна, көркөм уккулуктуу сүйлөөгө жетишүүсүнө мүмкүнчүлүк болот.

Кеп үйрөтүүдө жогоруда сөз болгон кептин түрлөрү маанилүү ролду ойнойт. Булар сөздөрдүн, сүйлөмдөрдүн үстүндө иштөө дегендикке жатат, аталган кептин түрлөрү бирдей өнүгөт, ошол эле учурда алар бири-бирине көз

каранды болот, сөздөр, сүйлөмдөр байланыштуу кеп үчүн кеңири, толук, ачык ийгиликтерди жаратат. Студентти байланыштуу кепке жатыктырууда түрдүү көнүгүүлөр, тактап айтканда, аңгемелерди, дил баяндарды жана башка ушул сыяктууларды жаздыруу, кепке үйрөтүүчү татаал көнүгүүлөр системасын аткаруу башкы баскычта турат, ага сөздүктөр, көнүгүүлөр, текст, орфографиялык материалдар жардамга келет.

Системалуулук кептик көнүгүүлөргө болгон башкы талап болуп саналат. Жаңы өтүлгөн бардык көнүгүүлөр мурдагы өтүлгөн материалдар менен тыгыз байланышта болуу менен бирге, жаңы ойлорду кошумчалап турат, бул кошумчалар бир аздан болсо да колледждин студентинин кебин өстүрүүгө шарт болот. Кептик көнүгүүлөр менен иштөөдө ар биринин белгиленген конкреттүү максатын, анын көрсөткүчтөрүн алдын-ала карап чыгуу абзел. Бул жагы өтүлгөн тема менен жаңы теманын ортосунда болгон байланышты тактоого жол ачат. Студенттер жөндөмөлөрдү үйрөнүп, өз практикасында колдонууда жөндөмөлөрдүн аткарган кызматына жана берилген суроолоруна жараша ар түрдүүлүгү эң чоң роль ойнойт. Системалуулук принцибинин талаптарынын бири окутуу процессинде монологдук көнүгүүлөрдүн бардык түрлөрү: текст боюнча түшүнгөнүн айтып берүү, тексттин мазмунун кыскартып айтып берүү, өз байкоолору боюнча аңгеме, сюжеттик кырдаалдык сүрөттөрдүн улантып берилүүсү боюнча же окуган аңгемесинин мазмуну боюнча сүйлөп берүү ийгиликтерге жасалган кадам болуп эсептелет [64, 80-81-бб].

Мазмундуулук – бул кепти өстүрүүдөгү эң негизги иш. Колледждерге 9-класстын жана 11-класстын базасы менен студенттер келет. Алардын курагы эки же үч жаш менен гана айырмаланат. Колледждердеги кыргыз тили окутуучусу сабак учурунда студенттерге али көрө элек, же уга элек нерселер, окуялар жөнүндө аңгеме айтып берүүсүн талап кылса, студенттер өздөрүнүн байкоолоруна таянып, уккулуктуу аңгеме түзүп берүүсү да мүмкүн экенин практикалык сыноолорубуздан байкадык. Негизги белгилей кетчү жагдай,

колледждеги кыргыз тили окутуучусу дайыма эле студенттерге даяр эмгекти бербестен, белгисиз же өтүлө элек ар кандай кубулуштар жөнүндө айтып берүүсүн өтүнүп, студенттердин өз алдынча ойлонуусуна түрткү берилип, эс тутумун кеңейтүүгө шарт түзүлмөк. Жөндөмөлөрдүн жөндөлүшү, байкоо жүргүзүүлөр, ой жүгүртүүлөр, уккан-көргөндөрүн баяндоо, бизди курчап турган айлана-чөйрө жөнүндө аңгемелешүү, дилбаян жазуу- толук кандуу эмгек болуп берет. Ал эми колледждеги кыргыз тили окутуучусу учурунда студенттердин чогулткан иштерин системалаштырууга көмөктөшөт. Ошондорй эле алардын билгенин мазмундуу айтып берүүгө, жазууга үйрөтөт жана шыктандырат [65, 80-81-бб].

Колледждерде кыргыз тилин окутууда сабактан тышкаркы иштерге да маани берип, тилге байланыштуу ар кандай иш-чараларды максаттуу жүргүзүүнүн ролу чоң. Акын-жазуучулар, белгилүү инсандар менен жолугушууларды уюштуруу, конкурс-сынактарды, көркөм чыгарамалар боюнча талкууларды өткөрүү, мыкты дилбаяндар сынагын жүргүзүү, текстти көркөм окуу, монолог айтуу ж.б. иштер студенттин кеп ишмердүүлүгүн өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт.

3.3. Колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун интерактивдүү методдору

Кыргыз тилин окутуу процессинде коммуникативдүү окутууну колледждердин кыргыз тили окутуучусу өздөрүнүн инновациялык ишмердүүлүгү катары ХХ кылымдын 90-жылдарынын экинчи жарымынан тартып колдоно баштаган. Кыргыз тили окутуучулары окутуунун бул багытын студенттерге кыргыз тилинин грамматикасын үйрөтүү иштеринде, тилдик талдоо жүргүзүү аспектилерин студенттерге билдирүү иш чараларында (жуп, топ менен иштөө аракети аркылуу) кеңири пайдаланышкан. Бирок анда коммуникативдүү окутуунун максаты

аныкталбаган жана аны проблемалык окутуунун алкагында карашкан. Тактап айтканда, окутуучуларга студенттер менен иш алып барууда коммуникативдүүлүктү жаңы теманы үйрөтүүнүн жол-жоболорун издөөгө шарт түзүүчү сүйлөшүүнүн формасы катары мамиле кылышкан. Аны менен бирге, ар бир студенттин кабылдоо мүмкүнчүлүгүн үйрөнүүгө, сабакта студенттердин жалпы жана жеке кызыкчылыктарын ойготууга, ар кимисинин өзгөчөлүктөрүнө карай студенттердин субъектилик табиятын таанып билүүгө, иштин жүрүшүндө, сабактын уюштурулушунда психологиялык абалды, психо-дидактикалык кырдаалды талдоого жана педагог катары изилдөөгө, кеңири пландагы эксперименттик иштерди жүргүзүүгө көмөкчү форма катары эсептешкен [64, 80-81-бб].

Колледждерге жүргүзүлгөн байкоо иштери көрсөткөндөй, коммуникативдүү окутууга канааттандыраарлык маани берилбегендиктен, бардык жерде студенттердин кеп ишмердиги боюнча компетенттүүлүгү жетишсиз экендиги ачыкка чыкты. Колледждердин 9-класс базасындагы ошондой эле 11-класс базасындагы байкоочу тайпалардагы студенттер сабактагы кептик ишмердүүлүгүн талдай келгенде көпчүлүк студенттер белгилүү бир тема боюнча өз ойлорун жеткиликүү айта албагандыгын, айрым учурда ал тургай диалогдук кепти уюштура албагандыгын, суроону да туура же так берүү мүмкүнчүлүгү жетишпегендигин, анын натыйжасында кырдаалдык-тематикалык багытга кептин түрлөрүн, ага ылайык келүүчү стилдерди жеткиликтүү колдоно албагандыгын көрсөтүштү.

Биринчиден, окутуучулар студенттердин кептик ишмердигинде кетип жаткан мындай мүчүлүштүктөргө сабакта анча маани бербей, а түгүл орой же туура эмес айтып жаңылыштык кетирсе да, оңдоп койбостон, сабакты уланта бере тургандыгын байкадык. Мындай көрүнүшкө кыргыз тили окутуучусу дээрлик көпчүлүгү маани бербей, анын натыйжасында сөздүн көркөм-элестүүлүгү, маанисине шайкеш келүүчү образдуулугу жоголуп, одоно

айтылып калган учурлар арбын кездешти. Көпчүлүк окутуучулар студенттердин кебинде өзгөчө жуп жана топ болуп сабакка катышып жаткан маалда суроо берүүдө жана ага жооп берүүдө сүйлөмдө сөздү маанисине жараша туура колдонуусунда кетирилген каталарга көңүл бурушпайт.

Экинчиден, сабакта студенттердин кептик компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча максат коюлбагандыктан, монологдук кепте бири-бири менен болгон диалогдо сөздөрдү туура эмес пайдалануу, кээ бир жерлерде сөздүн маанисин жеткиликтүү түшүнбөй туруп колдонуу, суроо же жооп берүүдө оюн так бере албай аягын «жутуп» коюу, текст түзүүдө негизги ой кайсы экенин ажырата албай, чар-жайыт сүйлөө сыяктуу каталар кетсе, окутуучулар ага көңүл бурбагандыгын да көрдүк. Ошондой эле окутуучунун сүйлөө кебинен да айрым каталар кетип, студенттерге теманы түшүндүрүүдө жадатма жана кемтик тил менен чектелгендиктен, сабактын бул багытта алдына койгон максаты жок экендиги ачыкка чыкты. Окутуучулардын дээрлик көпчүлүгү сабакта колдонуп жаткан кебине терең маани бербей тургандыгы аныкталды.

Үчүнчүдөн, бардык сабактарда окутуучу менен студенттин ортосундагы пикирлешүүсүндө кептин табиятына тиешелүү ойду жеткиликтүү айтуу, кырааты менен так сүйлөө, айтылып жаткан сүйлөмдүн маанисин байкап түшүнүү, сүйлөмдө же текстке берилген көз караштарды салыштырып баалоо, каймана же кыйыр мааниде айтылган ойдуу табуу, сүйлөм же текст ичиндеги негизги маани кайда кетип бара жатканын, сүйлөшүүдөгү сөздүн тике, өтмө жана какшык маанисин ажырата байкоо сыяктуу кептик компетенттүүлүктү калыптандыруучу коммуникативдүү окутуу аткарылбай жатканы ачыкка чыкты.

Демек, азыркы мезгилде окутуунун инновациялык мазмунун түзгөн колледждин студенттеринин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу үчүн бардык предметтер боюнча өзгөчө, анын ичинде кыргыз

тили сабагынын 9-класс базасы менен келген 1-2-курсттар, ошондой эле 11-класс базасы менен келген 1-курсттардагы студенттерге билим берүүнүн мына ушул маселелерин кароо зарылдыгы турат.

Мындай максат толук жүзөгө ашуу үчүн кыргыз тили сабагында колдонулуучу бардык окутуу формаларын мазмундук жактан инновациялап, анда пайдаланылган ар бир методду, сабакты уюштуруучу жана максатына жеткирүүчү ык-жолдорду коммуникативдүү окутуунун негизинде компетенттүүлүктү акырындап өнүктүрүү зарыл деп эсептейбиз [65].

Педагогдун кыргыз тили сабактарында проблеманы коюушу коммуникативдүү окутууга негизделсе гана сабактын кандай формада экендигине карабастан, методдордун жана ык-жолдордун инновациялык мазмуну даана көрүнөт. Коммуникативдүүлүк көпчүлүк учурда сабактын жүрүшүндө төмөнкү кырдаалдарда кеңири пайдаланса маанилүү болот:

-жаңы теманы түшүнүп билүүсүнө, өздөштүрүлүүгө берилген окуу материалына карата кызыкчылыгын ойготууга;

-көтөрүлгөн маселеге карата пайда болгон «проблемалык» кырдаалды түзө алгандыгына карай колледждин студенттинин кептик ишмердүүлүгүн активдештирүүдө арбын пайдаланылат жана сабакты уюштурууга карата баалуу болуп саналат.

Практикалык иштер көрсөткөндөй, коммуникативдүү окутууга негизделген үлгүдөгү сабактар, методдор кептик ишмердүүлүктү гана арттырбастан, студенттер арасында активдүү аракетти жаратуу менен бирге жаңы окуу материалын тез өздөштүрүүгө жардам берет, башкача айтканда, окутуучу түзгөн «проблемалык кырдаалга» карата студенттердин өз алдынча изденүүсү аркылуу жооп таба алгандыгы, жекече тыянак пикирге келе алгандыгы менен мындай ык-жолдор сабактын «жандуу» өтүшүнө оптималдуу кызмат кылып бере алат.

Коммуникативдүү окутууга негизделген методдордун жаңычылдыгы төмөнкүлөр менен түшүндүрүлөт:

- а) Белгилүү бир окуу материалына карата студенттердин жекече таанып-билүү кызыкчылыгын ойготуу;
- б) Аныктамага жетүү үчүн кырдаалды «аныктоого» зарыл болгон тапшырмаларды аткарууда студенттерди кызыктыруу жана ар бир студенттин жеке баамы аркылуу келип чыккан индивидуалдуу жыйынтыктарды жалпылоо менен жаңы билимдерге умтулуу жана башкалар.

Колледждин студенттерине кыргыз тилин окутууда негизги эки жагдайга артыкчылыктуу маани берүү талабы коюлууда.

Биринчиден, кыргыз тили сабагы бир жактуу эмес, окутуучу менен студенттин биргелешкен бир максатты көздөгөн, эки тараптын (окуучу, студент) бирдиктүү иш-аракеттерине туруп, анда эки тараптын тең бирдей активдүү, жандуу, эмацианалдуу пикир алышуусуна жетишүү. Мында теориялык маалыматтар жөнүндө эмес, жашоо-тиричилик, жашоо-турмуш, социалдык, жеке инсандык кызыгууларды жараткан темалар, маселелер тууралуу сөз болушу шарт. Ар бир маселе, ар бир тема боюнча студенттин жеке түшүнүгү, жеке мамилеси, көз-карашы жана корутундусу болушуна өзгөчө маани берилет. Студент сабакта өз оюн, көз-карашын тартынбай айтып, аны далилдөөгө жана коргоого, көнүгүүгө жетишет. Кыргыз тили сабагы эркин, өз пикирин ачык айтууга, талашып-тартышууга жол берген кызыктуу жана пайдалуу болгондо гана каалаган натыйжаны алууга болот.

Азыр колледждерде коммуникативдүү окутуунун методдору интерактивдүү окутуунун ык-усулдары катары окуу процесси менен жуурулушуп кеткендиктен, сабактын азыркы жыйынтыгы окуу китебиндеги теориялык маалыматты пайдалануудан алыс кетип калуусу мүмкүн экендигин көрсөттү, башкача айтканда, студенттердин көпчүлүгүндө чыгармачыл изденүү – өз пикирин коргоо, жеке ойлорунда калуу сыяктуу студенттин активдүүлүгүн

ойготуп туруучу иш-чаралар кептик компетенттүүлүктүн толук аракетке келүүчү шартын пайда кылгандыктан, окутуучу студенттердин ойлору теориялык билимге келип жетүүсү үчүн практика менен теориянын айкашуусуна толук көзөмөл жүргүзүп турушу зарыл экендигин колледждердеги практикалык иштер далилдеди.

Эксперименттик иштерге байкоо жүргүзгөндө байкалгандай, колледждердин студенттерине сабактагы мындай кептик компетенттүүлүктү калыптандыруучу «проблемалык кырдаалга» тартуу аракети эгер алардын жеке пикир, өздүк кызыкчылыктары менен коштолбосо, сабактын жүрүшүндө анча кызыгууну жаратпайт. Анын себеби алгач студенттер талкууга коюлган маселеге карай өз көз карашын билдирүүгө аракеттенишип, талаш-тартыш менен чындыкты издешсе гана кептик ишмердикке активдүү катышса, башка учурда окуу китебинде берилген аныктамаларды айтып гана баа алуу маанилүү экендигин жакшы билишет. Тактап айтканда, коммуникативдүү окутуу студенттердин чыгармачылык ишмердүүлүгүнө стимул түзүп, айрым учурда студенттердин акыл эмгеги менен иштөөсүнө эмоционалдуу жагдайды пайда кылып, психикасын активдештирет. Ошол эле учурда студенттердин өз алдынча аракеттенүүсүндө, бардык нерсеге өзүнүн пикири болушу керектигин калыптандыруу менен студенттер үчүн талыкпаган чыгармачыл изденүү зарыл экендигин көрсөтүү аркылуу кептик ишмердигин калыптандыра алат. Бирок мында колледждин окутуучусу окуу китебиндеги «даяр» аныктамаларга эмес, студенттердин өз көз карашына таянуу аркылуу жыйынтык чыгарууга негизделиши маанилүү болот.

Сабакта ээ болуучу ишмердүүлүгүнөн алганда, коммуникативдүү окутуу студенттердин көндүмдөрүнө, айрыкча, басым койгону менен айырмаланат. Көндүм студенттин ишмердүүлүгүн гана албастан, ал кандайдыр бир билимди таанып-билүүнүн жана окуу чараларында кайрадан аныктап үйрөнүүнүн негизи да болуп саналат [68, 252-б].

Ошондой эле окутуучунун берген сабагынын мазмуну да мына ушул көндүм аркылуу айкындалат, башкача айтканда, студенттин аракети, билимге ээ болгон натыйжасы, жетишкен ийгилиги, жаңыдан берилип жаткан окутуу иштеринин синтези да толугу менен мына ушул көндүмдөр аркылуу бааланып, ал көндүмдөр окутуучунун инновациялык ишмердүүлүгүнө төмөнкү багыттар боюнча студенттер менен биргелешип чыгармачыл иштөөсү аркылуу ишке ашырылса гана натыйжалуу болуп саналат:

- 1) **Пландаштыруу** (талап кылынган натыйжага жетүү жөндөмдүүлүгүн пландаштыруу);
- 2) **Моделдештирүү** (натыйжага жетүү үчүн сабактын жүрүшүн моделдештирүү);
- 3) **Көзөмөлдөө** (студенттердин бардык аракеттерин окутуучунун көзөмөлдөшү);
- 4) **Диагностика** (талап кылынган натыйжага жетүүнүн же жетпей калуунун себептерин талдоону);
- 5) **Прогноздоо** (студенттин жана окутуучунун аракетинде рационалдуу вариантты талдоо жана алгылыктуу жактарын бөлүп көрсөтүүнү);
- 6) **Корректировкалоо** (сабактын жүрүшүндө натыйжага ээ болуу үчүн мурдагы планга айрым өзгөртүү киргизүүнү); ж.б.

С.Сарылбекова: «Азыркы мезгилде дүйнөлүк билим берүү системасынан алынып, маанилүү орундардын бирин ээлеп, кеңири жайылган коммуникативдүү окутуу, интерактивдүү окутуу деген аталыш менен окуу жараянында ишке ашырылып жатат. Интерактивдүү окутуу латын тилиндеги «интер» жана «актив» деген эки сөзүнөн алынып, сөзмө-сөз алганда «аралыкка таасир этүү» маанисин туюндурганы менен азыркы учурда «коммуникативдүү окутуунун» маанилешти катары колдонулуп жүрөт»-деген пикирин айтат [68, 252-269 бб].

Бул багыттын өзгөчөлүгү коомчулуктан алыстап, социалдык чөйрөгө «кошула албай» жаткан студентти өз чөйрөсүнө, коомдун белгилүү бир тобуна «аралашууга» көнүктүрүү, колледждердеги сабак аркылуу «биргелешип аракеттенүү» жол-жоболорун калыптандыруу болуп саналат. Тактап айтканда, интерактивдүү окутуу азыркы мезгилде студенттердин таанып-билүүчүлүк жөндөмдүүлүгүн, өз билимин өнүктүрүүнү, турмушка керектүү билимди издөөнү, өзүн-өзү аңдаштыруунун, ички жана тышкы керектөөнүн зарылдыгын аныктай билүүнү, инсан катары калыптануусун пайда кылууну жана өнүктүрүүчү иш-чараларын, ага ылайык максатта уюштурулган сабакты толугу менен ичине алат [68, 269-б].

Колледждин окутуучунун негизги милдеттери болуп төмөнкүлөр эсептелет:

- сабакта теманы;
- талкууга алынуучу маселени;
- ага керектүү суроолорду;
- чечилүүгө тийиш болгон маселени;
- берилген жооптордун зарылдыгына жараша доскага жазуу;
- электрондук панелди иштетүү;
- керектүү көз караштарды аудиториядагы студенттерге же топторго жеткирип туруу;

Студенттерге түшүндүрүү менен айрым көз караштарына төмөндөгүдөй комментарий берет:

- тапшырмаларды аткаруу убактысын, студенттердин иштоо тартибин, бардыгы аткарууга милдеттүү болгон эрежелер менен студенттерди тааныштырат;
- студенттер тарабынан аткарылган иштердин айтып берүү (презентация) тартибинде иштин жүрүшүн көзөмөлдөйт;

- студенттер менен дидактикалык жана психологиялык жактан тыгыз байланыш түзөт [68].

Ал эми интерактивдүү окутуу багыттарында колледждин окутуучусунун инновациялык ишмердүүлүгү сабакта дидактикалык жана психологиялык маселелерди чечүүдө мына ушул иш-чараларды аткаруу менен коштолгон кырдаалдарда ачык көрүнөт. Сыртынан караганда окутуучу насаатчы, студенттердин ички ишине киришпеген байкоочу катары сезилгени менен окутуунун дидактикасын толугу менен башкарып, окуу процессинде жетекчиликке алып турууга милдеттүү экендигин тана албайбыз жана ар бир окутуучу сабактын өзөгүн түзө турган кандай касиетке көз каранды экендигин билүүгө тийиш экендигин баса белгилесек болот. Ал сабактын жүрүшүндө төмөнкү усулдар менен түшүндүрүлөт:

- а). Окутуучу ар бир студентке жана топко маселе чечүүгө зарыл болгон маалыматтарды чогултуп, идеяларды иргеп, зарылдыгына жараша тактоого жардамдашууга тийиш;
- б). Ар бир студенттин пикирин угуп, анын ойлорундагы темага тиешелүүсүн жана негиздүүлөрүн табууга көмөктөшүүгө милдеттүү;
- в). Студенттердин билимдерин өз ара бири-бири менен бөлүшүп, иш үстүндө кызматташ болууга, ички кызыкчылыгынан чыгып бир пикирге келишине багыт берип туруу;
- г). Сабакта теория менен практиканы айкалыштырып, талкуу аралыгында, окуунун жүрүшүндө туура жыйынтыктоого жана бүтүм чыгарууга ар бир студентке көмөктөшүү;
- д). Кандай шартта болбосун студенттердин инсандык сапаттарынын өнүгүшүндө багыт берүү жана ушул сапаттардын жеңил калыптануусу жана ага зарыл болгон касиеттерди, билимди өздөштүрүүнү камсыз кылуучу ыкмаларды таба билүү.

Бул туурасында практикалык иштерде анын башка усулдардан кандай касиеттери менен айырмаланып тураарын жана кандай натыйжаларга ээ болоорун окутуучу О. Саалаев: «Окутуунун интерактивдүү усулдары» - аттуу китебинде туура белгилейт [68].

Негизинен кыргыз тилин окутуу иштеринде интерактивдүү окутуу өлкөгө келип кирген ар түрдүү долбоорлор аркылуу, ага катышкан окутуучулардын практикалык иш-аракеттери, методист-окумуштуулардын сабак учурунда пайдаланган ар түрдүү эксперименттик иш-тажрыйбалары менен келип киргендигин эстен чыгарууга болбойт. Маселен, Кыргызстанга келип, колдонула баштаган эл аралык долбоорлордун негизги багыттары тикелей интерактивдүү окутуу усулдарына таянгандыктан, кыргыз тили сабагын азыркы мезгилдин талаптарына ылайык инновациялоо иштери толугу менен мына ушул окутуу ыкмаларын колдонууга байланыштуу түшүндүрүлүп келе жаткандыгын тана албайбыз [68].

Педагогика илиминде, анын ичинде, кыргыз тилин окутуунун методикасында билим берүү процессинде интерактивдүү методдорду колдонуунун мааниси, максаты жана алгылыктуу жактары тууралуу методикалык эмгектер жазылууда. Чындыгында сабакта интерактивдүүлүктүн болушу окутууга коюлуп жаткан талаптардын логикалык-психологиялык негизи, кыймылдаткыч күчү катары каралышы азыркы дидактикалык шарт, талап болуп саналат.

Окутуунун интерактивдүү методдору сабак процессине катышып жаткан окутуучу менен студентти бирдей укукка ээ, бирдей максатты көздөгөн тараптардын бирдиктүү иш-аракеттеринин өкүм сүрүшүн талап кылат. Мында окутуучу - билим берүүчү, ал эми студент - билим алуучу эмес, сабакта белгиленген тема жана максат боюнча биргеликте эриш-аркак иш жүргүзүү, студент өз аракети, иштери менен теманы өз алдынча өздөштүрүүсү биринчи

орунга чыгат. Окутуучу максатты аныктайт, маселени коёт, багыт берет, кошумчалайт, жыйынтык чыгарат.

Демек интерактивдүүлүк – бул даяр билимдерди окутуунун жана окуу китебинин жардамында алуу эмес, ал талкуулоо, талашып- тартышуу аркылуу тиешелүү натыйжага өз алдынча ээ болуу, өздөштүрүү.

Эгерде студент кыргыз тили предметинен өз турмушуна реалдуу таасир эте алган билимдин негиздерине жетише албаса, анда предметтик сабак берүүнүн инновациялык стратегиясы туура эмес экендиги аныкталат. Билим берүү системасын студенттин турмушу менен тыгыз байланышта кароо азыркы мезгилде дүйнөлүк билим берүүдө башкы орунда турса, бул көрүнүш азыркы мезгилдеги Кыргызстандагы инновациялык иштердин өзөгү катары каралат. Мындай мамиле билим алууга болгон талапты гана көтөрбөстөн, окутула турган бардык предметти биргелештирип, билим берүү процесси бүтүн бир пайдалуу система катары кабылдоого шарт түзгөндүгү менен айырмаланат [64,80-б].

Коомдун азыркы талаптарына ылайык билим берем десе, колледждин кыргыз тили окутуучусу бардык сабактарында чыгармачыл болушу керек. Анын чыгармачыл аракетинин мазмунун студенттин өз предметине карата койгон социалдык кызыкчылыктарын эске алуу менен ар бир балага индивидуалдуу мамиле кылгандыгы түзүлүшү керек экени көрүнүүдө. Ал ар бир окутуучудан кыргыз тилин окутууда предметтик окууну уюштурууну гана эмес, билим берүүдө интеллектуалдык көндүмдү, моралдык-этикалык, эстетикалык жана коммуникативдик компетенттүүлүктөрүнүн бардык аспектилерин иштетүүнү талап кылат. Ал эми мындай талаптар ар бир окутуучунун ишке карата активдүү катышуусуна шарт түзүп берет. Бул кызыкчылык окутуучунун ар бир студентке карата чыгармачыл мамилесин гана көрсөтпөстөн, студенттин эмгегин баалоодо инсанга карата мамиле кылууну шарттайт. Тактап айтканда, кыргыз тили окутуучусу студенттин

эмгегин баалоонун түрдүү стратегиясын колдонуп, алар окутуучунун жеке чеберчилигине жараша ал ар кандай формаларга ээ болсо да, жалпысынан студенттин кызыкчылыгын эске алган формада жалпылаштырылууга тийиш.

Колледждин студентинин эмгегин, алган билимин баалоо мурдатан колдонулуп келсе да, азыркы учурда анын айырмасы маалыматты канчалык жаттап алгандыгына эмес, аны өз турмушунда канчалык пайдалана алгандыгына окутуучу тарабынан басым коюлгандыгы менен айырмаланат. Анткени, студенттин алган билимин окуу процессинде жооптору эмес, өзү жашаган турмушта колдоно алган иш-чаралар аркылуу аныкталып жатканы азыр барына белгилүү болуп калды. Ошондуктан колледждин студентинин окуу материалын өз алдынча үйрөнүүсүн, же билимин аныктоону башкы мерчемге койгон төмөнкү формаларды, усулдарды жана ык-жолдорду өзүнчө бөлүп кароо зарылдыгы турат [68, 259-б].

1. Окутуунун активдүү формалары:

- сабак-ролдоштуруу (ролевые);
- оюн-сабак; (ал бир нече түргө бөлүнөт, алар: предметтик, сюжеттик, ролдук, эвристикалык, иштиктүү, уюштуруу-ишмердүүлүк)
- сабак-викторина;
- сабак-конкурс;
- сабак-концерт;
- сабак-жомок;
- сабак-«сот»;
- сабак-«прессконференция»;
- сабак-презентация сыяктуу стационардуу сабак үлгүсүндө өтүлө турган инновациялык сабактарды өзүнчө бир типке кошуп келишет.

2. Коммуникативдүү окутууга негизделген окутуунун көчмө (выездные) формалары:

- сабак-экскурсия;

- сабак-таанышуу;(музейлерге, коомдук жайларга, ишканаларга, университеттерге барып өтүлө турган сабактар).
- чыгармачыл клубдук талкуу; (терендетип үйрөнүү үчүн уюштурулган сабактар), мастер-класс (адистердин катышуусу менен өтүлө турган сабактар).
- жайкы окуу лагерлери, көчмө мектеп; (окумуштуулардын мектепке келип уюштурган сабактары), окуу-өндүрүш практика сыяктуу формалары кездешет [65].

3. Коммуникативдүү окутууга негизделген сабактын формалары:

- киришүү сабагы;
- билимди жана көндүмдү калыптандыруу боюнча сабак;
- билимди жана көндүмдү системалаштыруу жана жалпылоо боюнча сабак, жыйынтыктоочу сабак;
- окуу материалын өздөштүрүлүшүн текшерүү боюнча сабактар (дилбаян жана эссе жазуу жана аны талкулоо);
- аңгемелешүү, экзамен алуу, рефератты, долбоорду коргоо;
- сабактын ийгилиги жана кемчилдиги боюнча окутуучунун студенттер менен бирдикте жүргүзгөн талкуусу.

4. Коммуникативдүү окутууга негизделген ар бир колледждин студентинин өз билимин өзү өркүндөтүү аркылуу негизги (ключевые) компетенттүүлүктүн калыптанышына жетишүүгө максатталган сабактын формалары:

- сабак-слайд-шоу;
- сабак-видео;
- санарип-сабак;
- сабак-компьютердик моделдештирүү, жана башка формаларын келтирүүгө болот.

Биздин пикирибизде кыргыз тили окутуучуларынын көпчүлүгү азыркы санарип технологиянын жетишкендиктерин сабактарында толук пайдалана элек болсо да, биздин ишибиздин эксперименталдык базасына катышылган КӨЭУнун кесиптик колледжинин, ОшТУнун гуманитардык-технологиялык колледжинин, Кызыл-Кыя колледжинин жана ЖАМУнун Жалал-Абад колледжинин студенттери санариптик технологияны өз ишмердигинде колдонуп жатканын аларга таркатылып берилген жооптордон улам билүүгө болот[68].

Андыктан студенттердин мындай кызыкчылыктарын окуу жараянында пайдалануу үчүн окутуучулардын алдында санариптик технологияны пайдалануу менен –«слайд-пезентация», сабак-видео, санариптүү-сабак, сабак-компьютердик моделдештирүү, google тиркемелеринен (кахут, кюзис, канва, рамдаус, лионин ж.б) пайдалануу жана башка формаларын стационардуу билим берүүгө айландыруу милдети турат.

Кыргыз тилин инновациялык окутуу формаларынын ык-усулдарын колдонуунун зарылдыктарынын бири – ал сабакты уюштурууда гана эмес, анын ар бир деталында, башкача айтканда окутуунун мазмуну менен формасын, окутуу усулдарын, ал тургай студенттердин билимин баалоо критерийлерин да жаңылоону, аны азыркы мезгилде өнүккөн өлкөлөр колдонгон деңгээлди эске алуу менен кайра карап чыгууну талап кыла тургандыгын эске алуу зарылдыкты туудурат.

Колледждерде кыргыз тили боюнча сабак кандай формада өтүлбөсүн жогоруда келтирилген принциптерди студенттин бул багыттардагы компетенттүүлүгүн калыптандырууну жетекчиликке алуу менен уюштурулушу зарыл экендигин көрсөтөт. Кандай формада өтүлгөнүнө карабастан окутуучунун азыркы мезгил талабын канаттандыруучу орунду алышы керек. Ал сабактарында компетенттүүлүктөр боюнча төмөнкүдөй мазмунда бөлүштүрүлүп жайгашуусу зарыл.

1. Инновациялап окутуунун коммуникацияга таандык критерийлеринде ар бир өздөштүрүлгөн билимдин реалдуу турмуш менен болгон байланышы канчалык экендиги аныкталат [68].

Башкача айтканда, кыргыз тилин окуп үйрөнүүдө студент аны өз турмушунда канчалык пайдалана ала тургандыгы башкы орунга чыгат. Мында кыргыз тилинин турмуш- тиричиликтеги негизги орду ар бир адамдын ошол тилде туура сүйлөөсү, өз оюн жеткире билүүдөгү айтуу чеберчилиги, ар бир сөздүн кандай мааниде айтылып жаткандыгын аныктай ала тургандай уга билүүсү, ошондой эле кыргыз тилиндеги сабаттуулугу жана жаза билүүсү, андан соң ал тилде жазылган китептерди окуп түшүнүүсү башкы орунда турат. Анда жалпысынан адамдын өз ара пикирлешүүсүндө маанилүү касиетке ээ болуу менен бирге студенттин алган билиминин турмушта канчалык орду бар экендигин аныктап көрсөтө ала тургандыгын окутуучу өз сабактарында өзөк принцип катары кармап турууга тийиш.

2). Инновациялап окутууда окутуунун стратегиясы жана социалдык көндүмдөргө таандык критерийлеринде кыргыз тилин турмушта колдонуунун негизги принциптери аныкталып берилмекчи. Социалдык көндүм ар бир колледждин студентине акырындык менен калыптануучу көрүнүш. Ошондуктан кыргыз тили боюнча өтүлгөн инновациялык сабактардын ар бир студентке адамдар менен пикирлешүүдө маалыматка ээ болуунун жана аны башкаларга жеткире билүүнүн жол-жоболорун үйрөтүүнү шарттайт. Маселен, сүйлөө учурунда сылык мамиле кылуу, так жана түшүнүктүү суроо бере билүү, суроого жеткиликтүү жооп берүү, ар бир сөздү интонация менен жеткиликтүү айтуу, сөздүн маанилерин ажырата билүү, ошондой эле сөздүн маанисин үйрөнүүдө ар кандай ыкмаларды колдоно билүү, сөздүктөр менен иштөө, тилдин теориясын пайдаланып, сөздүн же сүйлөмдүн курамын өздөштүрүү сыяктуу маселелерди ичине алууга тийиш деген көз караштар мында маанилүү орунду ээлеп турат [68].

Кыргыз тилин өзүнчө предмет катары окутуунун тарыхын алгачкы «Алиппе» китебинен баштасак, аталган китепте эле «Алиппеден кийинки мезгилде» тилди окутуунун негизги мазмуну да, негизги каражаты да тексттер болгондугун көрүүгө болот. Ал эми өткөн кылымдын отузунчу жылдары жарык көргөн тунгуч профессор Касым Тыныстановдун окуу китептеринде көркөм тексттер өтө жыш берилгендиги байкалат.

Текстти сабакта колдонуу маселелерине алгачкылардан болуп кайрылып, ал боюнча атайын эмгек жазган окумуштуу педагог Самсак Ахмедович Давлетов болуп эсептелет. Ал 1988-жылы «Байланыштуу речь» деген көлөмдүү макаласын «Мугалимдер газетасынын» бир нече санына жарыялап, аны 1990-жылы бир катар толуктоолор менен өзүнчө китеп түрүндө жарык көргөн. Биз бул эмгекти С.А. Давлетовдун үч китептен турган «Кыргыз тилинин урунтуу маселелери» деп аталган [Кара-Кол, 2010-2011-ж] эмгегинен пайдаландык. С.А.Давлетовдун пикири боюнча: «Окуучуларды текст түзүүгө жана түзүлгөн текстти өркүндөтүүгө үйрөтүү чымырканган көп эмгекти талап кылган жана узакка созулган процесс. Ал үчүн окуучуларды тексттин темасын туура аныктоого, мазмунду белгилүү бир ойго багындырууга, зарыл материалды тактоого жана системалаштырууга, текстти тийиштүү композициялык формага келтирүүгө өз оюн туура туюнта билүүгө, жазылгандарды өркүндөтүүгө үйрөтүүгө үйрөтүү зарыл». [С.А.Давлетов Кара-Кол, 2010, 188-бет].

Биздин оюбузча, сабакта текстти колдонууда С. Давлетовдун бул пикирин эске алынышы зарыл. С.А.Давлетов кыргыз тили сабагында текстти пайдалануу иш-аракеттерин беш бөлүккө бөлүп жүргүзүүнү сунуш кылат. Ал бөлүктөр:

- 1.Окууга жана угууга көнүгүү;
- 2.Жазууга жана көрүүгө көнүгүү;
- 3.Текст тандоого көнүгүү;

4.Текстти кайра түзүүгө көнүгүү;

5.Текстти өркүндөтүүгө көнүгүү [С.С.Давлетов, 2010.-189-192бб].

Биз бул адабиятарды кабыл алуу менен текстти сабакта колдонууда, барыдан мурда, студенттердин текстти талдоого болгон көндүмдөрүн өркүндөтүүнү алгылыктуу деп билебиз. Кыргыз тилин окутуунун методикасы илиминде кыргыз тилин окутууда текстти колдонуунун теориялык жана практикалык маселелери соңку жылдары атайын изилдөөгө алынып, диссертациялык иштер жазылып, атайын методикалык эмгектер жарыяланып келет. Бул маселе боюнча окумуштуу-педагогдор К. Д. Добаев, С. К. Рысбаев, Ж. А. Чыманов, А. Эшиев жана башкалардын эмгектерин белгилөөгө болот. Профессор К.Д. Добаев: «Текст-окуучу үчүн малыматтын булагы, түшүнүүнүн жана окуп үйрөнүүнүн объектиси»- деп аныктаса, Ж.А. Чыманов: Текстти -кыргыз тилин окутуунун мазмунунун негизги өзөгү катары белгилеп, аны этнопедагогикалык негизде окутууну жана изилдөөнү маанилүү деп билдирет.

Колледждин студенттерине кыргыз тилин окутууда, эгерде окутуучу көркөм текстти колдонууну туура көрсө, анда окутуучу төмөнкү маселелер боюнча кеңири түшүнүктөргө ээ болушу шарт:

-тексттин тил илиминде изилдениши, абалы, жыйынтыктары жөнүндө маалыматтар;

-кыргыз тилин окутууда текстти колдонулуп методикалык жактан иштелишин билүү;

-текстти тандоо жана аны адаптациялоо боюнча түшүнүктөргө ээ болуу;

-тексттин өтүлүп жаткан темага же сабактын максатына шайкеш келиши;

-студенттер үчүн тексттин кызыктуу жана керектүү болушу;

-текст турмуш менен байланышта болушу;

-текстти талдоо;

-текст түзүү ж.б.

Тилди окутууда сабактын максатын тилдик жана кептик деп экиге бөлүп аныктоо жана ошол тартипте окутуу иштери жүргүзүлүп, ал өзүнүн айрым алгылыктуу натыйжаларын бере баштады. Биз кыргыз тилин колледждерде окутууда студенттердин коммуникативдик компетенцияларын өркүндөтүүдө сабакка «тилдик» жана «кептик» деп эки максатты коюп окутууну алгылыктуу жана натыйжалуу деп эсептейбиз. Мындай сабак конкреттүү текст аркылуу конкреттүү тилдик жана кептик максаттарды көздөшү керек. Төмөндө сабактын үлгүсүн сунуш кылабыз:

Кыргыз тили сабагынын кептик темасы: Кыргыз салты

Кыргыз тили сабагынын тилдик темасы: Кыргыз лексикасы

Кептик максаты:

- 1) Студенттердин кыргыз салты боюнча түшүнүктөрүн байытуу жана тереңдетүү;
- 2) Салттын жашоо-турмуштагы маанисин, ордун терең түшүндүрүү;
- 3) Салт боюнча студенттердин жеке түшүнүктөрүн, жеке мамилелерин байытуу;
- 4) Салтты сактоо, аны аздектөө, колдонуу жана жайылтуу;
- 5) Кыргыз салты боюнча маек курууга, баарлашууга, аны коргоого студенттерди даярдоо.

Тилдик максаты:

- 1) Студенттердин жеке сөз байлыгын көбөйтүүгө, сөздү өз кебинде туура колдонууга үйрөтүү;
- 2) Эскирген, кеңири колдонулбаган сөздөрдүн маанилерин ачып берүү;
- 3) Сөз байлыгын өстүрүү менен студенттердин тилдик жана коммуникативдик компетенцияларын арттыруу жана башкалар.

Мындай сабак өтүүдө окутуучу студенттерге мурунку сабакта:

-салт деген эмне?

-кыргыздын кандай салттарын билесинер?, деген эки суроого жооп даярдап келүү тапшырмасын берет.

Күтүлүүчү натыйжа:

-«Салт» сөзүнүн мазмунун тереңден түшүнүшөт;

-Эркин баарлашуунун таасиринде коммуникативдик компетентүүлүккө ээ болушат.

Калыптануучу компетенциялар:

1.Маалыматтык компетенттүүлүк.

2. Социалдык-коммуникациялык компетенттүүлүк

Сабактын тиби: Жаңы тема өтүү

Пайдаланылган усул: конкреттүү кырдаалды талдоо усулу, аңгемелешүү усулу

Сабактын жабдылышы: окуу куралы, түстүү сүрөттөр, слайддар, флипчарт, маркер, панель доска ж.б.

Предметтер аралык байланыш: мекен таануу, тарых, адеп ж.б

Сабактын жүрүшү:

1. Окутуучунун кириш сөзү: (Кириш сөз аңгемелешүү, өз ара баарлашуу түрүндө өтүлөт).

-Силерге өткөн сабакта салт жөнүндө, кыргыздын салттары жөнүндө суроолор берилип, жоопторун даярдап келүү тапшырмасы берилген. Албетте, ал тапшырманы аткардынар.

Анда аларды суроо-жооп менен тактап алалы.

Биринчи суроо, салт деген эмне?

Жооп:

1-студент: Кыргыз элинин жашоо турмушунда кеңири колдонулуп, ар кандай шарттарда, ар кандай учурда милдеттүү түрдө колдонулуучу талаптар, эрежелер;

2-студент: Белгилүү бир окуяга, ишке, көрүнүшкө карата аткарылуучу иш-аракеттер;

3-студент: Бала төрөлгөндөн тартып, кайтыш болгонго чейин милдетүү түрдө жасалуучу иштер;

4-студент: Кылымдар бою аткарылып келген кыргыз элинин турмуштук эрежелери;

5-студент: Дайыма аткарылуучу адат, традиция жана башкалар.

-Эң жакшы, эми кыргыз элине кеңири тараган салттар кайсылар?

Жооп: үйлөнүү тою, бешик тою, тушоо тою, кудаа тосуу, куран окутуу, аш берүү, маареке той, кыз узатуу, жарамазан айтуу, сүмөлөк кайнатуу, азан чакырып ат коюу, төркүлөө, сөйкө салуу, бата алуу, сөөк коюу, сүйүнчүлөө жана башкалар.

-Жакшы, демек салт жөнүндөгү негизги түшүнүктөрдү тактап алдык. Эми кыргыздын салты жөнүндө улуу адамдар окумуштуулар эмне деп айтып, жазышкан, ушул тууралуу маалыматтарды алыш үчүн биз азыр силер менен белгилүү окумуштуу Кусейин Исаев агайдын кыргыз салты жөнүндө жазган макаласы (текстти) менен таанышалы.

Текстти алгач окутуучу өзү көркөм жана кырааты менен окуйт. Текст боюнча түшүнүксүз сөздөрдө дептерлерине жазып алуу талабы коюлат. Окутуучудан кийин дагы эки студент үн чыгарып, көркөм окуйт. (студент үн чыгарып көркөм окууга да көнүгүшү зарыл).

Текстке чейинки тапшырмалар

(Мында “кырдаалга даярдоо” ыкмасы колдонулат) Бул ыкмада тексттин тегерегиндеги синонимдер, антонимдер, текстке окшош келген фразеологизмдер жана макал-лакаптар менен тапшырмалар аткарылып текстти жеңил түшүнүүгө даярдалат.

1. Берилген сөздөрдүн маанилештерин (синонимдерин) аныктагыла.

Салт, жашоо, мамиле, чөйрө, жүрүм-турум

2. Берилген сөздөрдүн карама-каршы маанилерин (антонимдерин) аныктаңыз.

Аял, кордоо, илгери, кичүү, татыктуу

3. Салт түшүнүгүнө оюңуз кандай, далил менен баяндап бергиле!

Кыргыз салты

(текст кыскартылып, адаптацияланды)

Кыргыз салты – бул кыргыздын мыйзамы. Арабдар үчүн диний шарият кандай болсо, кыргыздар үчүн салт да дал ошондой. Салт – туура жана татыктуу жашоонун өзү. Кылымдарды карытып келе жаткан салтыбызда эмне деген гана улуу эреже мыйзамдар камтылып турат. Адамдын кудайга мамилеси, адам менен табияттын мамилеси, адам менен адамдын мамилеси, улуу менен кичүүнүн мамилеси, эркек менен аялдын, ата менен баланын мамилеси, адамдын ата катары, эне катары, уул-кыз, кайната-кайнене катары өз орду, тууганчылыктын мамилеси, чөйрөгө, коомчулукка карата мамиле, эл жерди сүйүү, сактоо, ардактоо, эл-жерге кызмат кылуу сыяктуу мыйзам-эрежелерден баштап, кантип кийиниш керек, жүрүм-турум кандай болуш керек, сөз сүйлөөдө анын ыргагын, ыкмалары кандай болуш керек дегенге чейинки жана башка көптөгөн жазылбаган эрежелерибиз кыргызды кыргыз кылып сактап келе жатат. Зордоп кыз ала качуу да каада-салтка кирбейт. Бул өткөн кылымдын алтымышынчы жылдары пайда болуп, жетимишинчи жылдары күчөгөн жаман адат. Илгери кыргыз элинде кимдир бирөөнүн кызын ала качуу деген болгон эмес. Эгерде андай болсо, кордоо, зордоо катары эсептелип, бир уруу элдин, бир айыл элдин ар-намысына тийген.

Салт деген – эң улуу адамгерчилик, адамгерчиликтин уюткусу. Салттагы нерсенин баарын кыргыздар ыраатташтырып, иретке келтирип, кармап-тутуп, аалам-асман менен, табият менен шайкештикте жашап, адамдык асыл сапаттарды туу тутуп келген [Кусейин Исаев, «Кыргыз жолу», Б,2018.-224-226-беттер].

-Мынаке, кыргыздын ушундай кылымдарды карыткан эң сонун нарктуу жашоосу бар. Кана студенттер, текстти кандай түшүндүрө, ким түшүнгөнүн айтып берет?

-Элмурат: Кыргыз салты – бул кыргыздын жашоосу. Кыргыз салты менен кыргыз болуп келе жатат. Кыргыздын төрөлгөндөн баштап, улгайганга чейин эң сонун каадалуу жашоосу бар. Тексттин мазмуну мына ушуну айтып жатат.

-Айнура: Текстте эң сонун кыргыз жашоосун берген. Кыргыз элинде салтка сиңирилген, мыйзамда жок, тартипке салган жашоосу берилет.

-Окутуучунун жыйынтыктоо сөзү: Ушул сыяктуу студентти ойго салган, жашоодо маанилүү тарбиялык салттарды сыйлоо маңызындагы ойлорго суугарып, салттын жашоо-турмуштагы маанисин, ордун терең түшүндүрүү менен кептик темага тартса болоорун айтып кетээр элек. Ошондой эле бул тексттин негизинде студенттердин жеке сөз байлыгын көбөйтүүгө, сөздү өз кебинде туура колдонууга үйрөтүү, эскирген, кенири колдонулбаган сөздөрдүн маанилерин ачып берүүгө үйрөтүп, сөз байлыгын өстүрүү менен студенттердин тилдик жана коммуникативдик компетентүүлүгү арттырылат.

Тексттен кийинки тапшырма

Жогорудагы текст боюнча пикириңерди билдиргиле жана таблица боюнча өз оюңарды жыйынтыктагыла

Бул жерде «Аргумент» ыкмасы колдонулат.

Мен бул тексттеги маалыматка толугу менен кошулам, себеби...	Мен бул тексттеги маалыматка таптакыр кошула албайм, себеби...	Мен бул тексттеги маалыматка кошула да албайм, аларды четке да кага албайм, себеби...
--	--	---

Бул «Аргумент» ыкмасы менен студентти өз оюн так далилдүү сүйлөөгө көнүктүрө алабыз. Андан кийинки иш-аракетте ата-энеге кандай мамиле жасоо керек экендиги туурасындагы кептик тема менен тилдик теманын бирин бир толуктаган үлгүсү.

Текстке чейинки тапшырма:

Мында окутуучунун студенттерди кырдаалга даярдоосу жүрөт, иш-аракет «Полилогдук-коммуникативдүүлүк» ыкмада жүргүзүлөт.

Окутуучунун сөзү:

-**Кана студенттер**, энеге кандай мамиле көрсөтүү керек?,

-Эне деген ким?, ким жооп берет?

Азамат: Эне деген бизди төрөп чоңойткон, өстүргөн адам.

Элмира: Эне –бул бизди жарыкка алып келген, багып чоңойткон окуткан, тарбия берген адам.

Окутуучу: Ал эми ата деген ким?, силер буга кандай жооп бересиңер?

Айнагүл: Ата- бул эң ыйык адам.Ал бизди багат.

Эсен:Энебиз бизди багып, тарбия берсе, атабыз бизге камкордук көрсөтөт.

Окутуучу: Көрдүңөрбү, баарыңарды чоңойтуп жаткан бул – силердин ата-энелер.

Демек, силер ата-энелерди сыйлоого милдеттүүсүңөр.

-Ал эми улуу-кичүүгө мамиле дегенди кандай түшүнөсүңөр?

Каныкей: Адамдар бири-бирине сыйлоо мамиле менен жүрүү керек.

Данияр: Биз инилерибизди карап, ызат көрсөтсөк, чоңдорго сый көрсөтүү менен мамиле жасашыбыз керек.

Окутуучу: Эң жакшы демек өзөгүндө бар балдар ата-энени кадырлайт деп терең ишенсек болот.

-Эми балдар улуу-кичүүгө мамиле дегенди кандай түшүнөсүңөр?

-Улууга кантип мамиле кылуу керек?, ким жооп берет?

Нурзат: Улууларды сыйлаш керек. Өзүбүздөн чоң болгондон кийин ар убак сөзүн угуу керек.

Алишер: Биз ар убак улууларды сыйлайбыз. Анткени алар биздин агабыз, эжебиз.

-Ал эми кичүүгө кандай мамиле жасайсыңар?

Сезимай: Биз инилерибизге дайыма өзүбүздүн билгендерибизди үйрөтөбүз.

Айчүрөк: Биздин жүрүм-турумубуз кандай болсо, бизден кичинелер да, бизге карап кетет, ошон үчүн аларга биз үлгү болушубуз керек.

-Эми балдар, эмне үчүн кыз ала качуу азыр кылмыш катары эсептелип жатат, силердин көз карашыңар кандай?

Гүлнур: Кыз ала качуу – бул бир адамдын тагдырын талкалоого барабар деп ойлойм.

Чолпон: Бул иш кыздын укугун тепсегендик деп түшүнөм.

Окутуучу: Ала качуу бүгүнкү күндө жат көрүнүш болуп эсептелип калды. Балдар, кыргыздын салтында кызды ата-эненин ыраазычылыгы менен, бата менен алат. Бекеринен бата менен көгөр деп айтылбаган.

Сабактын кептик темасында окутуучунун студенттин коммуникативдик компетенттүүлүгүн жогорулатуу иш аракети жүргүзүлөт.

Дагы бир баарлашууга тарткан сабактын үлгүсүн карап көрсөк.

Сабактын темасы:

Кептик тема: Курманжан датка

Тилдик тема: Сөздөрдүн тике жана өтмө мааниси

Сабактын максаты:

- Жаңы тема боюнча түшүнүк алышат.
- Сөздөрдүн өтмө маанисин тике мааниден ажырата алышат.
- Активдүүлүккө жетишет.
- Топ менен иштөөдө атаандашуу процесси жүрөт.
- Угууга, сыйлоого көнүгүшөт.
- **Колдонулган усул:** Интерактивдик жана коммуникативдик усул

Колдонулган ыкма: «Бүтүн-бөлүк» ыкмасы, «Ооба-жок» ыкмасы, «Чынжыр» ыкмасы

Сабактын жабдылышы: окуу китеби, барактар, түстүү маркерлер.

Предметтер аралык байланыш: сүрөт, астрономия

Сабактын жүрүшү: Уюштуруу, чакыруу, түшүнүү, ой жүгүртүү.

Уюштуруу: үй тапшырма суроо

Көп маанилүү сөздөр жазылган таркатмалар берилет. Ар бир студент берилген таркатмаларга жооп беришет.

Чакыруу этабы:

Мээ чабуулу

Санарип технологияларынын жардамы менен режиссер Садык Шер-Нияздын сценарийинде тартылган Курманжан датка киносуна үзүндү көрсөтүлөт. Бул жерде угуу, көрүү ишмердүүлүгү аткарылууга өбөлгө түзүлөт.

Фильмден үзүндү көргөндө жаңы сөздөрдү угушат. Алар менен таанышат.

Окутуучу: Кана балдар, кыргыздар келген конок менен кантип саламдашат экен?

(Төмөндө студенттердин жообу)

Айнагүл: Бар болуңуз, бегим;

Асан: Арыбаңыз, аксакал;

Жоодар: Арыбаңыз, кан ага;- деген жоопторду беришет.

Окутуучу: Ал эми минип келген аттарын эмне кылышат экен

Студенттердин жообу: Аттан түшүрөт, атын байлайт

Окутуучу: Кыргыздар конокту кантип тосушат экен?

(Окутуучу жалаң эле диалог менен эле жообун албастан полилог менен да баарлашуунун жүргүзсө болот).

1-студент: Кел иним, төргө өт.

2-студент: Алыс жолдон кыйналбай, аман-эсен келип алдыңарбы?

3-студент: Бала-бакыра, мал-жан, эл-журтуңар эсенби?

Окутуучу: Бул жерде окутуучу студенттерди кырдаал менен сүрөп олтурат. Келген конокту, алыстан келген адамдын ал-жайын ушинтип сурап, конок тосулаары туурасында түшүндүрмө берүү керек.

Студенттер диологду улап барышат

Айнура: Келген жөнүмдү айтайын, эмне үчүн келген себебин айтат деп, көздөн учкан туугандар, «көрсөм»- деп каалаган туугандар туурасында өз түшүнүгүн айтат.

Кылымбек: Черинди жазып кет, көңүл ачып, сүйлөшүп отурса, сагынычы кетет. Черди той жазат, тойдо көңүл ачылат, чер жазылат. Той бүткөнчө, сөз түйүнүн чечербиз.

Окутуучу: Бул жерде студенттерин сүрөп, кыргыз элинин бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарган ынтымактуулугу жөнүндө түшүндүрүп кетет.

Андан ары окутуучу «ЧЫНЖЫР» ыкмасын пайдаланса да туура келет:

1-тапшырма. Сөз айкаштарды бүтүргүлө. Оозеки сүйлөм түзгүлө.

Бар	кол
Аттарын	Баш
Төргө	Болуңуз
Аман-эсен	Алгыла
Мойнубузга	Жөнүм
Келген	өт
Бир жакадан	Милдет
Бир жеңден	Келдинерби
Бала-	Учкан
Көздөн	жазып кет
Черинди	Бүткөнчө
Черди	Бакыра

Той	той жазат
Сөз	Кыргыздар
Анжыяндык	Түйүнү

2-тапшырма:

Окутуучу:Фильмден үзүндү көргүлө. Текстти көңүл буруп, уккула. Андагы улуу адамдар кайда келди? Эмне үчүн? Дагы бир жолу көңүл коюп уккула. Угуп жатып калтырылган сөздөрдү толуктап жазгыла.

Мында «Ооба-жок» ыкмасы колдонулат.

Бул ыкма ТРИЗ технологиясынын жөндөмдүү ыкмасы болуп эсептелет. Балдар үчүн да, чоңдор үчүн да кызыктуу жана аларды жандуу сабакка чакырат. Төмөнкү көп кырдуу аракеттерди калыптандырууга жардам берет:

1. Бириндеги чачкын фактыларды бирдиктүү бир картинага байланыштыруу билгилиги;
2. Болгон маалыматтарды системалаштыруу билгилиги;
3. Бири-бирин угуу, уга билүү билгилиги.
4. Окутуучу бир нерсени (сан, сабак, адабий каарман, тарыхый инсан ж.б.) табышмак кылып жашырат.
5. Студенттер аны табуу үчүн суроолорду беришет.

Ал суроолорго колледждин студенттери “ ооба”же “жок” деп жооп беришет. Студенттер ошондой эле лексикалык темага төп келген сүйүктүү китебин, кинонун каармандарын, гүлдөрдүн атын жана өзүнө жаккан нерсени жашырып ойнойт.

Окутуучу: «Ооба-жок» ыкмасы туурасында жогорудагы көрүлгөн үзүндү тасма туурасындагы тапшырма берет:

3-тапшырма: Туурасын «ооба», катасын «жок» менен белгилегиле.

Алымбек датка Жети-Өгүзгө эс алууга, саякаттап келди.		
Алымбек датка Жети-Өгүзгө тойго келди.		

Алымбек датка Анжыяндык кыргыздардан кат алып келди.		
Алымбек датка тойдо чер жазды.		
Жантай кан аны жакшы тосуп алды.		
Жантай кан той өткөрдү.		
Алымбек датка менен Жантай кан – туугандар.		
Той бүткөнчө Алымбек датка менен Жантай кан чер жазып сүйлөштү.		

III. Ой-жүгүртүү этабы

Мында «Угуңуз-сүйлөшүңүз-талкуулаңыз» стратегиясын колдонсок болот.

Бул интерактивдүү окутуунун стратегиясы. Бул билимдин активдүү өздөштүрүлүшүнө өбөлгө түзөт, ар кандай деңгээлдеги даярдыгы бар студенттерди мазмундуу ишке тартат. Колледж студенттерине сабактын темасына байланыштуу 4 сөздү ойлонуп, жазуу сунушталат. Ал сөздөрүн тайпалашына көрсөтүп, 8 сөздүн ичинен 1,5 мүнөттөн кийин 4 сөздү тандап, жуптун атынан тайпага жарыялашат. Окутуучу ар бир жуптун сунуштаган 4 сөзүн окуу каанасынын тактасына жазып, бардык сөздөрдөн 4 сөз тандоо туурасында түшүндүрөт. Талкуу учурунда ар бир сөз менен сүйлөм түзүшөт. Көнүгүүгө баары биригип 4-8 минута жумшап, ушул убакыттын ичинде берилген тема боюнча лексиканы кайра-кайра кайталап, сөздү курамы боюнча талдоо, сөздүн өтмө мааниси маселелерин карап чыгышат. Мында дээрлик бардык моделдик грамматикалык конструкциялар кездешет. Ошентип бир нече мүнөттө кадимки ыкмалар менен сабак учурунда жетишпеген иштер аткарылат.

Дагы бир ыкма-бул «Бүтүн бөлүк» ыкмасы деп аталат.

Мында окутуучу кырдаалга карап логикалык ой-жүгүртүүсүнө көңүл бурат. Сөздөрдү толуктоого көңүл бурдуртуу менен сүйлөмдөрдүн маанилик бүтүндүгүн карайт, бул учурда окутуучу төмөндөгүдөй тапшырмаларды берет:

1.Диалогду түзгүлө;

- 2.Сабактагы Казакстандан келген конокторго кайрылып, ал-жайын сурагыла;
- 3.Сөздөрдүн тике мааниси кандай болушу мүмкүн?
- 4.Өтмө маанидеги сөздөрдү колдонууда кандай өзгөчөлүктөр бар?
- 5.Студенттердин ою угулгандан кийин окутуучу жаңы тема боюнча түшүнүк берет.

Түшүнүү этабы:

Түшүнүү этабында окутуучу жаңы теманын теориялык абалына токтолот.

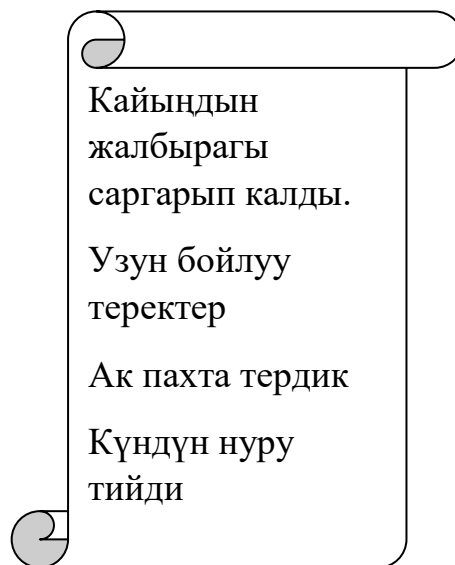
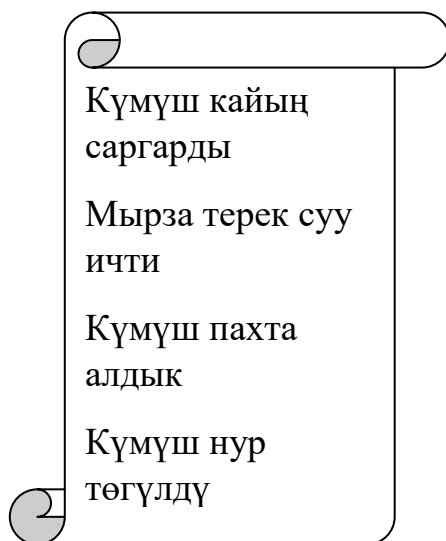
Окутуучунун сөзү: Сөздөр тике мааниде жана өтмө мааниде да колдонулат. Объективдүү чындыктагы кубулуштарга, нерселерге, кыймыл-аракетке ж.б. тике багытталган жана аларды билдире турган сөздүн лексикалык мааниси түз маани деп аталат. Тилдердин мурда эле колдонулуп жүргөн сөздөрдүн мааниси башка затка, буюмга, көрүнүшкө ооштуруп колдонулса, ал сөздүн өтмө маани деп аталат. “Сөздөрдүн өтмө мааниси нерсе же түшүнүктү, кубулушту же кыймылды түз чагылдырбастан, анын өтмө мааниси аркылуу гана кыйыр түрдө чагылдырат. Мисалы: Борбор деген сөз илгери ордо ойнунда тегерек чийиндин дал ортосун (чүкөлөр менен хан жайгашкан жерин) туюндурган. Кийин бул сөздүн мааниси кеңейип геометриялык фигуранын дал ортосундагы чекитти атоо үчүн колдонула баштаган. Азыр болсо анын жаңы өтмө мааниси пайда болуп, өлкөнүн борбор шаарын да туюндуруп калды”- деп өз пикирин айтат[2].

Сөздөрдүн өтмө маанилери коомдук турмуштун өзгөрүүлөрүнө, тилдин ички өнүгүшүнө байланыштуу келип чыгат да, сөздүн көп маанилүүлүк кубулушун түзөт.

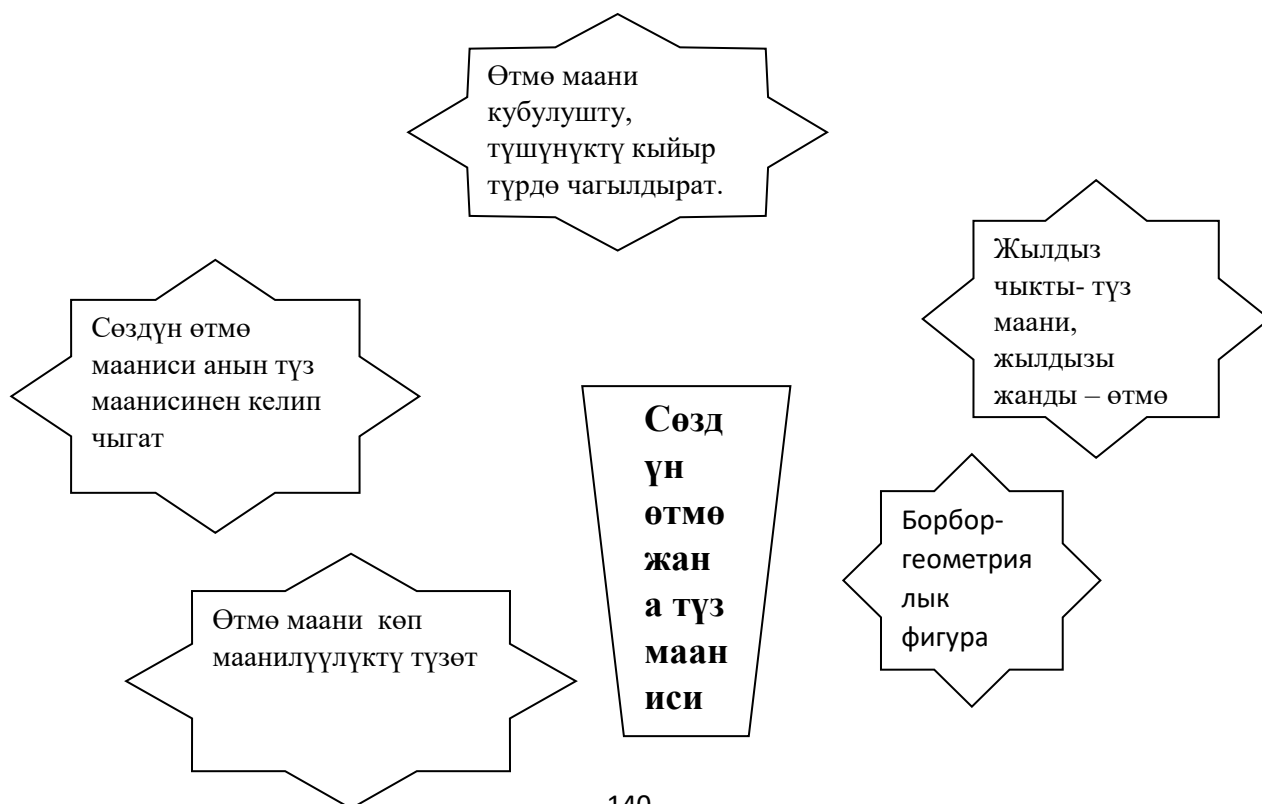
Ой жүгүртүү:

1. Тема боюнча ар бир студент түшүнгөнүн окуп чыгышат.
2. Студенттер эки топко бөлүнөт.(1,2,3,4.топторго бөлсө да болот).
3. Экиден болуп бири-бирине түшүнгөндөрүн айтып беришет.
4. Топ-топ менен түшүнгөндөрүн айтышат.

5. Тема боюнча эмне түшүнүшсө, ошону графикалык ыкма аркылуу топ-топ болуп өз алдынча сүрөт тартып беришет. Белгилүү бир убакыт берилет.(20 минута берилет).
6. **1-топко** төмөндөгүдөй өтмө жана түз маанидеги сөздөрдү чечмелеп берүү берилет.

2-топ төмөндөгүдөй кластерди түзүп санариптик технологияларды пайдалануу менен презентациялашат:

Кыргыз тили окутуучусу тарабынан уюшулган окутууда коммуникациянын теориясынын берген жогорудагы маалыматтары кыргыз тилин коммуникативдик багытта окутууда колдонууга пайдаланса болот. Атап айтсак, окутууда коммуникациянын максаттары, моделдери жана функциялары теориялык-практикалык маселелерди чечүүдө кызмат кыла алат. Коммуникациянын теориясы коммуникациянын өзүн процесс катары жана структура катары карап, изилдейт.

Үчүнчү бап боюнча корутунду

Коммуникациянын лингвистика менен психология илимдеринде изилдениши иликтөөгө алынып, алардын педагогикада иштелип чыгышы талдоого алынуу менен кыргыз тилин окутууда пайдалануунун теориялык маселелери аныкталып берилди.

Кыргыз тили сабагы тилдин теориясына жана грамматикасына басым койбостон, тилдин кеп ишмердүүлүгүндөгү каражат катары колдонулушу алдыңкы планга чыгып, бүтүндөй сабак жандуу, кызыктуу сүйлөшүүгө, эмоционалдуу жана жагымдуу баарлашууга басым коюлушу зарыл деп эсептейбиз.

Учурда кыргыз тилин коммуникативдик компетентүүлүккө негиздеп окутууда педагогикалык - дидактикалык маселелер ошондой эле психологиялык маселелер менен биримдикте чечилиши зарыл. Андыктан коммуникативдик компетентүүлүккө негиздеп окутууда күтүлгөн натыйжаларга жетүү үчүн окутуунун интерактивдүү методдорун чыгармачылык менен колдонуу азыркы мезгилдин талабы болуп саналат.

Сабактын жандуулугун, жугумдуулугун, арттырып, студенттердин тилди өздөштүрүүгө болгон кызыгууларын күчөтүүгө интерактивдүү методдорду колдонуунун артыкчылыктары бар. Кыргыз тилин колледждерде окутуунун

максаты студенттердин кеп ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүү менен бирге алардын өзүн-өзү толук таанып-билүүсүнө, кыргыз маданияты, тарыхы каада-салттарын жана улуттук баалуулуктарды да рухий байлык катары өздөштүрүшүнө артыкчылыктуу маани бериши зарыл.

КОРУТУНДУ

Биздин «Кыргыз тилин колледждерде коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиялары» деп аталган диссертациялык изилдөөбүз боюнча төмөнкүдөй жыйынтык-корутундуга келдик:

Биринчи милдет «колледж», «коммуникативдүүлүк», «компетенция», «коммуникативдик компетенция», «окутуунун коммуникативдүүлүгү» деген түшүнүктөрдү тактоо аркылуу, кыргыз тилин колледждерде коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуу тилди окутууга коюлуп жаткан соңку талаптарга жооп берет деген тыянакка келдик.

Экинчи милдет коммуникативдик компетенцияга негиздеп кыргыз тилин окутуунун технологияларын иштеп чыгуудагы изилдөөнүн материалдарын жана методдорун аныктоого байланыштуу коюлган. Изилдөөнүн материалдары катары коммуникация маселеси боюнча лингвистика, психология жана педагогика илимдеринин материалдары, кыргыз тилин эне тили катары окутуу боюнча иштелип чыккан нормативдик документтер, стандарттар, концепциялар жана программалары ж.б. эмгектер талдоого алынып, жалпылаштырылды. Ал эми изилдөөнүн методдору катары илимий-теориялык, практикалык-колдонмолук жана педагогикалык эксперимент методдору колдонулду. Алардын жыйынтыктары боюнча изилдөө ишибизге тактоолор, толуктоолор киргизилди.

Үчүнчү милдетибиз коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологияларын иштеп чыгуу болуп саналган. Мында педагогикалык –дидактикалык азыркы талаптарга ылайык кыргыз тилин окутуунун активдүү формаларын, интерактивдүү методдорун, алгылыктуу каражаттарын аныктап, аларды практикада колдонуунун ык-жолдорун сабактын үлгүсү, сабактын фрагментти катары бердик.

Анда студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн арттыруучу «Конкреттүү кырдаалды талдоо» ыкмасы, «Аргумент» ыкмасы, «Бүтүн-бөлүк» ыкмасы, «Угуңуз-сүйлөшүңүз-талкуулаңыз» ыкмасы жана «Сабак-театр»

ыкмасы ж.б. интерактивдүүлүккө багытталган ыкмалары колдонулду. Алар менен жөнөкөй суроолор, тактоочу суроолор, багыттоочу суроолор, ойлонтуучу суроолор, чаташтыруучу суроолор, чыгармачыл суроолор, баалоочу суроолор берилди.

Биздин илимий ишибиздин жалпы мазмунунда колледждерде коммуникативдүү окутуунун методдору интерактивдүү окутуунун ык-усулдары катары окуу процесси менен жуурулушуп кеткендиктен, сабактын азыркы жыйынтыгы окуу китебиндеги теориялык маалыматты пайдалануудан алыс кетип калуусу мүмкүн экендиги аныкталды, башкача айтканда, студенттердин көпчүлүгүндө чыгармачыл изденүү өз пикирин коргоо, жеке ойлорунда калуу сыяктуу студенттин активдүүлүгүн ойготуп туруучу иш-чаралар кептик компетенттүүлүктүн толук аракетке келүүчү шартын пайда кылгандыктан, окутуучу студенттердин ойлору теориялык билимге келип жетүүшүүсү үчүн практика менен теориянын айкашуусуна толук көзөмөл жүргүзүп турушу зарыл экендигин колледждердеги практикалык иштер далилдеди.

Эксперименттик иштерге байкоо жүргүзгөндө байкалгандай, колледждин студенттерине сабактагы мындай кептик компетенттүүлүктү калыптандыруучу «проблемалык кырдаалга» тартуу аракети эгер алардын жеке пикир, өздүк кызыкчылыктары менен коштолбосо, сабактын жүрүшүндө анча кызыгууну жаратпайт. Анын себеби алгач студенттер талкууга коюлган маселеге карай өз көз карашын билдирүүгө аракеттенишип, талаш-тартыш менен чындыкты издешсе гана кептик ишмердикке активдүү катышса, башка учурда окуу китебинде берилген аныктамаларды айтып гана баа алуу маанилүү экендигин жакшы билишет. Тактап айтканда, коммуникативдүү окутуу студенттердин чыгармачылык ишмердүүлүгүнө стимул түзүп, айрым учурда студенттердин акыл эмгеги менен иштөөсүнө эмоционалдуу жагдайды пайда кылып, психикасын активдештирет.

Сабакта ээ болуучу ишмердүүлүгүнөн алганда, коммуникативдүү окутуу студенттердин көндүмдөрүнө айрыкча басым койгону менен айырмаланат. Көндүм студенттин ишмердүүлүгүн гана албастан, ал кандайдыр бир билимди таанып-билүүнүн жана окуу чараларында кайрадан аныктап үйрөнүүнүн негизи да болуп саналат. Ошондой эле окутуучунун берген сабагынын мазмуну да мына ушул көндүм аркылуу айкындалат, башкача айтканда студенттин аракети, билимге ээ болгон натыйжасы, жетишкен ийгилиги, жаңыдан берилип жаткан окутуу иштеринин синтези да толугу менен мына ушул көндүмдөр аркылуу бааланып, ал көндүмдөр окутуучунун инновациялык ишмердүүлүгүнө бир нече багыттар боюнча студенттер менен биргелешип чыгармачыл иштөөсү аркылуу ишке ашырылса гана натыйжалуу болуп саналат.

Себеби колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологияларын өнүктүрүүдө, сабак процессинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн заманбап коммуникативдик усулдарды колдонуу, кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн пландуу пайдалануу, аларды санариптик технологиялар менен айкалыштыруунун мааниси зор экендиги илимий ишибиздин эксперименталдык бөлүгүндө аныкталды.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Диссертациялык изилдөөдөн алынган жалпы жыйынтыктар колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик багытта окутууда төмөнкүдөй практикалык сунуштарды айтууга негиз берди:

1. Колледждерде кыргыз тилин окутуунун максаты менен мазмуну, окутуунун формалары жана каражаттары боюнча орто мектепте окутуудан айырмаланып, табигыйлык принцибине таянуу менен кесипке багыттап үйрөтүүгө басым коюлушу талапка ылайык.

2. Ар бир сабак студенттин эртеңки кесиби, ишмердүүлүгү менен байланышып, жандуу жана кызыктуу баарлашууга, турмуштук-социалдык суроо-талаптарды өз алдынча чечүүгө багытталышы зарыл. Анткени студенттерди коммуникативдик компетенттүүлүккө калыптандыруу азыркы күндөгү иш берүүчүлөрдүн (стейхолдерлер) суроо-талабы болууда.

3. Колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуу билим берүүнүн азыркы талабы экенин таанып-билүү жана колдонуу – бул зарылдык.

4. Колледждерде кыргыз тилин окутуунун типтүү программасын жана окуу китебин иштеп чыгуунун практикалык керектүүлүгү айкын.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

1. **Абдыкеримова, А. Э.** Көркөм сөздүн поэтикасы [Текст]: фил. илим. канд. дис. автореф.: 10.01.01. /А. Э.Абдыкеримова. – Каракол, 2003. – 23б.
2. **Абдулдаев, Э.** Азыркы кыргыз тили [Текст] /Э. Абдулдаев// – Б.:1998.
3. **Акматов, Б.** Кыргыз тилин окутуунун инновациялык технологиясы 1-китеп. [Текст] /Б.М.Акматов, А.С.Мукамбетова // –Б.: 2010. – 284б.
- 4.**Айдарова, М.Д.** Педагогикалык маданият [Текст] /М.Д.Айдарова // -Б. 2012-144б.
5. **Акматов, Б. М.**Болонья процесси жана жогорку окуу жайларында кыргыз адабиятын компетенттүүлүккө негиздер окутуунун теориясы жана практикасы [Текст] /Б.М.Акматов // –Б.:2016. – 583 б.
6. **Алексеева, Е. П.** Теоретические основы формирования компетенций в системе образования [Текст] /Е.П.Алексеева// Кабарлар. №3,23. – 2012.
- 7.**Алимбеков, А.** Кыргыз этнопедагогикасы 1-бөлүм. [Текст] /А.Алимбеков// –Б.:1996. Алтын тамга басма. – 67б. 14-б.
- 8.**Алиева, Ф.** Кыргыз тилинин стилистикасы боюнча көнүгүүлөр жыйнагы [Текст] /Ф.Алиева // –Б.: 2015. – 176 б.
- 9.**Андреев, А.** Знания или компетенции [Текст] \А.Андреев\\. Высшее образование в России. -2005: №2. 311 стр. 17.
10. **Андреев, В.И.** Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития [Текст] /. В.И. Андреев. – 3-е изд. – Казань: Центр инновационных технологий, 2012. - 608 стр.
- 11.**Ахметова, Н.А.** Формирование межкультурной коммуникативной компетенции студентов-экологов [Текст] / Ахметова Н.А., Айнур Касен//. Вестник КНУ им. Ж.Баласагына.- Серия 1-Выпуск3. - Социальные и гуманитарные науки – 2009. - С.26-33.
- 12.**Акматов, Б. М.** Кыргыз адабиятын жогорку окуу жайларында компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиясы: Монография. – Б.: «Фаст

принт», 2016. – 456б /Б.М.Акматов, А.С.Мукамбетов// Кыргыз тилин окутуунун инновациялык технологиясы: (Теория жана практика): 2-китеп. -Б.: Полиграфресурсы. 2010, 18-с.

13.Акматалиев , А. Баба салты, эне адеби: Элдик салт. -Б.: 1993. Активные формы и методы обучения// Составитель: профессор Э. Мамбетакунов// – Бишкек, 2007.

14.Актуальные вопросы этнопсихологической подготовки педагога: учеб. пособие / под ред. Л. Н. Бережновой. — СПб., 2004.

15.Аширбаев, Т. Кеп маданияты [Текст] /Т.Аширбаев , А. Айтманбетов // – Б.: 2004, – 212 б.

16.Байгазиев, С. Окутуунун интерактивдик методу [Текст] /С.Байгазиев / – Б.: 2004.

17.Байгазиев, С. Педагогикалык тажрыйба: изденүүлөр жана табылгалар. [Текст] /С.Байгазиев , С. Рысбаев // –Ф.: 1989. – 107б.

18. Байгазиев, С. Окутуунун жана тарбиялоонун философиясы [Текст] /С.Байгазиев, С.Рысбаев //Б: Алтын тамга, 2012.-475б

19.Биялиев, К. А. Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин башка улуттарга окутуу [Текст] / К.А.Биялиев // – Б.:КРСУ, 2002.– 216 б.

20.Биялиев, К. А. Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары коммуникативдик багытта окутуу методикасынын негиздери.[Текст] 13.00.02. - педагогика илимдеринин доктору окумуштуулукдаражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты /К.А.Биялиев // – Бишкек: 2010. – 43 б.

21.Бекембай, Апыш. Тарбия жараяны. [Текст] / Апыш.Бекембай// –Б.:Ош облбасмакана, 2008.– 232б.

22.Бекембай, Апыш. Педагогика. [Текст] /Апыш.Бекембай Апыш//–Б.:–198 б.

23.Бекбоев, И. Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы. [Текст] /И.Бекбоев , А.Алимбеков // –Б.: 2011. – 191б.

24.Бекбоев, И. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана

- практикалык маселелери [Текст] /И.Бекбоев // –Б.: Педагогика, 2003.– 382б.
- 25.Бекбоев, И. И.** Сабактын оптималдуу варианттарын даярдап өткөрүүнүн методикасы. [Текст] /И.Бекбоев ,А.И. Тимофеев // –Ф.: 1987.
- 26.Бекбоев, И.Б.** Кесиптик компетенттүүлүк – педагогикалык эмгектин сапатынын негизи. Эл аралык илимий – 177 практикалык конференциясынын материалдары [Текст] / И.Б.Бекбоев// – Бишкек, 2003.83 - 93 - б.
- 27.Бийгелдиева, Н. А.** Кыргыз тилинин системалуу курсунда окуучулардын байланыштуу кебин өркүнөөтүүнүн илимий-методикалык негиздери. [Текст].пед.илим. кан. деген окумуш. даражаны из. үчүн жазыл дисс. авторефераты. 13.00.02. /Н.А. Бийгелдиева //Афтореферат. 2012.-21-б.
- 28. Валгина, Н. А.** Теория текста. [Текст] /Н.А.Валгина // – М.:2003. – 200 б.
- 28.Давлетов, С.** Байланыштуу речь. [Текст] /С.Давлетов //– Б.: 1999.– 68
- 29.Джаманкулова, А.Т.** Кыргыз тилинин жөнөкөй сүйлөмүнүн синтаксисин окутууда ЖОЖдордун студенттеринин кебин өстүрүү. [Текст] /А.Т.Джаманкулова//– Б., 2016.-128-б.
- 30.Добаев, К. О.** переходе на новую систему образования. [Текст] /К.Добаев// Кабарлар. №3,23. – 2012.
- 31.Дыйканов, К.** Кыргыз орфографиясы боюнча методикалык колдонмо. [Текст]/К.Дыйканов // – Ф.: 1988.
- 32.Джаманкулова, А.Т.** Кыргыз тилинин жөнөкөй сүйлөмүнүн синтаксисин окутууда ЖОЖдордун студенттеринин кебин өстүрүү[Текст] /А.Т.Джаманкулова // Б.,2016.-129-ж.
- 33.Жалилов, А.** Азыркы кыргыз тили. [Текст] /А.Жалилов //–Ош: 1996.
- 34.Жороев, Т.** Кызыктуу кыргыз тили [Текст]/Т.Жороев // – Ош: 2006. – 88б.
- 35. Жороев, Т. А.** Кыргыз тилин окутууда дидактикалык оюндар аркылуу окуучулардын тилдик жана коммуникативдик компетенттүүлүгүн өстүрүү. [Текст]: 13.00.02. педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

авторефераты /Т.Жороев // – Ош:2012.

36. Жусупакматов, Л. Байланыш кепти окутуунун айрым маселелери.

[Текст] /Л.Жусупакматов , Н.Жусупакматова // –Ош: 2004.

37.Зимняя, И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. [Текст] /И.А.Зимняя,// Высшее образование сегодня. –2003.

38.Зимняя, И.А. Педагогическая психология: [Текст] /И.А.Зимняя// Учебник для вузов. Университетическая книга Логос, 2008.-384с.

39.Зорина, Н. М. Формирование коммуникативной компетенции студентов не языковых вузов при изучении курса «Русский язык в профессиональном общении. [Текст] 13.00.02. (Билим берүүнүн бөлүмдөрү жана деңгээлдери боюнча) - педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты. /Н.М.Зорина// –М.: 2010. – 30 б.

40.Зулпукарова, Д.И. Применение Google приложений в организации самостоятельной работы студентов /Д.И.Зулпукарова// Бюллетень науки и практики. 2019. №12. С. 420-430.

41.Ибраев, А.Д. Жаңы маалыматтык технологияларды колдонуу шартында студенттердин өз алдынча иштерин өркүндөтүүнүн дидактикалык негиздери (информатика предметинин мисалында) [Текст] / пед.илим.канд.дисс. 13.00.02 / А.Д.Ибраев - Б.:2012.170-бет.

42.Иновационные процессы в педагогической практике и образовании [Текст] / Под. ред. Прокументовой Г.И. – Барнаул: Томск, 1997.

43.Иновационные процессы в образовании. Педагогика: учебный для студентов вузов и педагогической колледжей [Текст] / Под. ред. П.И.Пидкосистого. – М.: Педагогическое общество России, 2003.

44.Исаков, Б. Манас сабагы [Текст] / Б.Исаков. – Б.: 1994. – 650 б. 148.

- 45.Исаков, Б.** Манастын жети осуяты [Текст] / Б.Исаков. – Б.: 1997 149. Исаков Б. Окутуп тарбиялоо (мугалимдер үчүн колдонмо) [Текст] / Б.Исаков. – Ф.: Мектеп, 1979. – 104
- 46.Исаков, Б.** Санат сөз. 1-2-китептер [Текст] / Б.Исаков. – Б.: Учкун, 2005. 151.
- 47.Ишекеев, Н.** История изучения кыргызской литературы в школах республики и ее актуальные проблемы на современном этапе [Текст]: автореф. дисс. док. пед. наук: 13.00.02./ Н.И.Ишекеев – Алматы, 1994. – 45 б.
- 48. Иманалиев, К.** Орто мектептерде кыргыз адабияты боюнча проблемалык окууну уюштуруу иши. [Текст] /К.Иманалиев //–Ф.: Мектеп, 1981. 20-б.
- 49.Ильин, Е.П.** Психология общения и межличных отношений. СПб. 2014.-576 б.
- 50.Исаков, Б.** Сабат санжырасы: Орто мектептин мугалимдери үчүн. [Текст] /Б.Исаков // –Б.: Мектеп, 1993. – 192б.
- 51.Ишекеев, Н.,** Батаканова, С. Көркөм чыгармаларды окутуунун методикасы. [Текст] /Н.Ишекеев , С.Батаканова // – Б: 2014. – 416 б.
- 52.Ибраев, А.Д.** Жаңы маалыматтык технологияларды колдонуу шартында студенттердин өз алдынча иштерин өркүндөтүүнүн дидактикалык негиздери (информатика предметинин мисалында) [Текст]/ пед.илим.канд.дисс. 13.00.02 / А.Д.Ибраев - Б.:2012.170-б.
- 53. Исаков, Б.** Манастын жети осуяты [Текст] / Б.Исаков. – Б.: 1997 149. Исаков Б. Окутуп тарбиялоо (мугалимдер үчүн колдонмо) [Текст] / Б.Исаков. – Ф.: Мектеп, 1979. – 104
- 54. Ишекеев, Н.** История изучения кыргызской литературы в школах республики и ее актуальные проблемы на современном этапе [Текст]: автореф. дисс. док. пед. наук: 13.00.02./ Н.И.Ишекеев – Алматы, 1994. – 45 б.
- 55. Каразакова, З.** Улуттук тайпаларда текст менен иштөөнүн ыкмалары. [Текст]: /З.Каразакова // ОшМУнун жарчысы. –2012. №2. 228–232-бб.

56. Коновленко, М.Ю. Теория коммуникации: [Текст]:/М.Ю.Коновленко// Учебник для бакалавров. М.,2014.-415б.

57. Камбаралиева ,У.Ж. Кыргыз тили академиялык окууда жана жазууда. [Текст]: / У.Ж.Камбаралиева , Г.О. Шавралиева ,Ж.К.Жапарова // Б.-2019-ж.

58. Касымов, П.С. Развитие русской диалогической речи студентов в лингафонном кабинете (на материале факультетов МНО узбекских педвузов): автореф. дис... канд. пед. наук [Текст]/ П.С. Касымов. –М., 1984. – 190.

59. Капинос, В.И. Развитие речи: теория и практика обучения. 5-7 кл.: кн. для учителя [Текст] / В.И. Капинос, Н.Н. Сергеева, М.С. Соловейник. – М.: Линка-пресс, 1994. – 190.

60. Кашкариева, М.А. Колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик багытта окутуунун педагогикалык маселелери [Текст] /М.А.Кашкариева Научно-популярный периодический журнал 2022-ж, №-4, 203-б

61. Кашкариева, М.А. Кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө багыттап окутуунун педагогикалык маселелери [Текст] /М.А.Кашкариева., А.К.Тентимишова // НАУКА. ОБРАЗОВАНИЕ. ТЕХНИКА Ош: №2. 2023-ж 204-210 б.б.

62. Кашкариева, М.А. Колледждерде кыргыз тилин окутууда коммуникативдик кырдаалга даярдоонун жолдору [Текст]/М.А.Кашкариева// Международный научно-теоретический журнал Наука Новые технологии и Инновации Кыргызстана №2, 2022-ж. 295-298-бб.

63. Кашкариева, М.А. Кыргыз тилин колледждерде окутуунун методикасын иштеп чыгуунун зарылдыктары жана багыттары [Текст] /М.А.Кашкариева // КУУнун ВЕСНИК -№4 чыгарылыш.-Б.:2021.-59-60-бб.

64. Кашкариева, М.А. Колледждерде кыргыз тилин коммуникативдик багытта окутуунун психологиялык өзгөчөлүгү [Текст] /М.А.Кашкариева // Alato Academic Studies. – Бишкек, 2023. – No 1. – С.80-81.

65. Кашкариева, М.А. Кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө

багыттап окутуунун педагогикалык маселелери [Текст]/М.А.Кашкариева // НАУКА. ОБРАЗОВАНИЕ. ТЕХНИКА Ош: №3. 2023-ж 204-210 б.б.

66. Кашкариева, М.А. Колледждерде кыргыз тилин google тиркемелери менен коммуникативдик компетентүүлүккө багыттап окутуунун алгылыктуу жактары өзгөчөлүктөрү [Текст] /М.А.Кашкариева.,Ж.А.Чыманов// Ала-Тоо университетинин ВЕСНИК журналы: №3. 2023-ж. 281-287-б.б.281-287-б.б.

67. Кашкариева, М.А. Кыргыз тилин окутуудагы коммуникативдүүлүктүн психология менен байланышта каралышы [Текст] /М.А.Кашкариева // НАУКА. ОБРАЗОВАНИЕ. ТЕХНИКА Ош: №3. 2022-ж 155-159 б.б.

68. Кашкариева, М.А. Колледждерде студенттерди академиялык окуу жана жазуунун негизинде коммуникативдүүлүккө калыптандыруунун айрым технологиялары [Текст]/М.А.Кашкариева//НАУКА. ОБРАЗОВАНИЕ. ТЕХНИКА Ош: №3. 2023-ж 252-259 б.б.

69.Кларин, М.Б. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках: Пособие к спецкурсу [Текст] / М. Б. Кларин// – М.: Арена, 1994. 66.

70.Кларин, М.Б. Педагогическая технология в учебном процессе [Текст] / М. Б. Кларин – М.: Знание, 1989. – С. 75. 67.

71.Климова, О. Специфика формирования коммуникативной компетенции будущих юристов. Наука и образование. Электронный научный журнал [Текст]/<https://cyberleninka.ru/article/n/spetsifika-formirovaniyakommunikativnoy-kompetentsii-buduschih-yuristov>

72. Кон, И.С. Психология ранней юности [Текст] / И.С.Кон//. – М.: Просвещение, 1989. – 362 с.

73. Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясы [Текст] // Кутбилим. – 2010. – 20 авг.

74. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили тууралуу мыйзам – Закон о государственном языке Кыргызской Республики [Текст] / – Ош, 2004. – 36 б. 94.

75. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2022-жылдын 20-майындагы №157 «Улуттук наркы жөнүндө» Жарлыгын ишке ашыруу боюнча 2022-2027 жылдарга улуттук наркты сактоо жана өнүктүрүү жөнүндө Улуттук программа тууралуу Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгынын долбооруна негиздеме-маалымкат [Текст]/ <http://kg.kabar.kg/site/assets/files/91289/maalymkat-negizdeme.pdf>

76. Макоева, Ф. С. Формирование коммуникативной компетенции студентов-осетин в курсе "Русский язык и культура речи". [Текст] /Ф.С.Макоева//.Б.2010.-102б.

77. Мамбетакунов, Э. Педагогиканын негиздери. [Текст]./Э.Мамбетакунов, Т.Сияев // –Б.:2008. – 304 б.

78. Манликова, М.Х. Русский речевой этикет. [Текст]. /М.Х.Манликова// - 2016. -538 б.

79. Маразыков, Т. С. Текст таануу жана анын айрым маселелери. 1-китеп. [Текст]/Т.С.Маразыков // – Б.: Бийиктик, 2005. – 144 б.

80. Маразыков, Т. С. Экстралингвистикалык факторлордун тексттеги интеграциясы. [Текст] /Т.С.Маразыков // – Б.: Бийиктик, 2005. – 167б.

81. Маразыков, Т. С. Кыргыз тилиндеги текстти интеграциялоочу лингвистикалык каражаттар. [Текст]/Т.С.Маразыков//–Б.:Бийиктик,2005.–165 б.

82. Маразыков, Т.С. Текст маалымат алмашуунун негиздери [Текст]/Т.С.Маразыков // Окуу куралы. Б.,2014.-92б.

83. Маслова, В. А. Теория текста. [Текст] /В.А.Маслова // –М.: 2008. 21-бет

84. Момуналиев, С. Педагогикалык-психологиялык терминдердин сөздүгү. [Текст] /Момуналиев С.// –Б.: – 2014. – 820 бет

85. Мукамбеткалиева, М. А. Компетенция. [Текст] /Мукамбеткалиева,М.А.// Кабарлар. №3,23. – 2012. 8–11-бб.

86. Муратов, А. Кыргыз адабиятын окутуу: теориясы жана практикасы. [Текст] /Муратов А.// –Б.: – 2013. – 550 б.

- 87. Муратов, А.** Кыргыз эл педагогикасы: табияты, жаралышы жана тарыхы. 1-китеп. [Текст] /Муратов А.// –Б.: 2011. – 604 б.
- 88. Мусаев, С. Ж.** Тексттин коммуникативдик структурасы. фил. илим. докт. дис. Автореф.: 13.00.02 –Б.: 2000. – 21 б.
- 89. Мусаев С.Ж., Абдыкеримова А.Э., Садыкова С.З.** Тил илими: 2-бөлүм Тил илиминдеги жаңы багыттар.Б. 2021]
- 90. Мусаева, В.** Байланыштуу кепти, кептин стилдерин окутуу. [Текст] /Мусаева В.// –Б.:2009. – 144 б.
- 91. Мусаева, В. И.** Кыргыз тилин компетенттүүлүктөргө багыттап окутуунун натыйжалуулугу. [Текст]: /Мусаева, В. И.// Кабарлар. –Б.: 2014. №1 (29), 27–34бб.
- 92. Мусаева, В.И.** Кыргыз тилин жана адабиятын компетенттүүлүктүн негизинде окутуу. [Текст]: Методикалык колдонмо /Мусаева В.И.// – Б.:2014. Билим басмасы, – 96 б.
- 93. Момуналиев, С.** Педагогикалык-психологиялык терминдердин сөздүгү [Текст] / Момуналиев С. - Б.:2014. 442-бет.
- 94. Муратов, А.Ж.** Кыргыз эл педагогикасы: табияты, тарылышы жана тарыхы [Текст] / А. Муратов. – Б.: 2011. – 605 б.
- 95. Муратов, А.Ж.** Окуучулардын адабий-теориялык түшүнүктөрүн калыптандыруунун жолдору [Текст] / Муратов А. Ж. - Б.:2009.
- 96. Муратов, А.Ж.** Кыргыз адабияты сабагында көркөм тексттин маңызын ачуу [Текст] / Муратов А. Ж. -Б.:2009. 105. Муратов А.Ж. Көркөм чыгарма жана анын ички сырлары [Текст] / Муратов А. Ж. - Б.:2009.
- 97. Мукамбетова, А.С.** Кыргыз тилин окутууну инновациялоонун методдору. КББАнын кабарлары, Бишкек-2011, №12(21). 4.
- 98. Мамбетакунов, Э.** Педагогиканын негиздери: Жогорку жана орто окуу жайларынын студенттери менен мектеп мугалимдериүчүн окуу куралы. 2-бас. [Текст] / Э.Мамбетакунов, Т.М.Сияев. – Б.: Айат, 2008. –67б.

- 99. Наматов, С.** Эне тилинин методикасынан (айыл мектептери жана педтех. үчүн). [Текст] /Наматов С. // – Ф.: Кырмамбас, 1930. – 57 б.
- 100. Нуруев, Т.** Кыргыз тилинин пунктуациясы. [Текст] /Нуруев Т.// – Ош: 2005. – 94 б.
- 101. Нусубалиева, Е.Ш.** Формирование межкультурной коммуникативной компетентности у студентов в условиях педагогического ВУЗа: афтореферат дис. канд. пед. наук: 10.00.01 –Б.:
- 102. Осмонкулов, А.** Эне тилин окутуунун тарыхынан. [Текст] /Осмонкулов А.// – Ф.: Мектеп, 1983. – 224 б.
- 103. Осмонкулов, А. Э.** Арабаев – көрүнүктүү агартуучу. [Текст] /Осмонкулов А.// – Б.: 1999. – 104 б.
- 104. Осмонов, А.** Көл толкуну. [Текст] /Осмонов А.// – Ф.: 172. – 372 б.
- 105. Омүралиева, С.** Тексттин лингвистикалык теориясы. [Текст] /Өмүралиева С.// – Б.: 2005. – 155 б.
- 106.Отгорбаев, Б.К.** Адабиятты окутуунун интерактивдүү жана салттуу метод-ыкмалары, кызматташуу педагогикасы. – Б.: 2008. – 96 б.
- 107.Отгорбаев, Б. К.** Адабиятты окутуунун жаңы технологиялары // ЖОЖдордун филология факультеттеринин студенттери, кыргыз тили жана адабияты мугалимдери үчүн [Текст] / Б.Отгорбаев – Б.: 2009. – 96 б.
- 108.**Педагогический словарь: учебный пособия для студентический высший заведений, под редакции В.И.Загвязинского ,А.Ф.Закировой.-М: Издательский центр “Академия” 2008.-352-с.
- 109. Поздняков, Н.** Методика преподавание русского языка. Изд.третье. [Текст] /Поздняков Н.//– М.: 1955. – 304 б.
- 110. Раимбердиева, З.** Кыргыз тилин өзбек мектептеринде тилдик этно-маданият таанытуучулук өңүттө окутуунун жалпы дидактикалык маселелери. [Текст]: 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз

тили) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаттык окумуштуулук даражасын

изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты./Раимбердиева З.// – Б.:2016.– 28 б.

111.Раимкулова, А.С. Педагогикалык чеберчиликке жүз кадам. Б.,2014.-91-б.

112.Рахимова, М.Р., Панкова Т.В.Кыргызская народная педагогика.– Б.: 1993.

113.Рахимова, М.Р., Панкова Т. В. Кыргыз элдик педагогикасы (усулдук колдонмо). – Бишкек, 1994. 249. Реальность этноса. Об

114.Сарылбекова . З.Кыргыз тилин кырдаалдык негизде окутуу.Б,2013-248-б

115.Сарылбекова . З Коммуникативные основы обучение кыргызскому языку в школах русском обучения. Б.-2014.-168-б.

116. Рысбаев, С. К. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун теориялык жана практикалык маселелери. [Текст] /Рысбаев С. К.// –Б.: 2014. – 309 б.

117. Рысбаев, С. К. Окуучунун сүйлөө жана жазуу ишмердиги. [Текст] /Рысбаев С. К.// –Б.: 2014. – 342 б.

118. Рысбаев, С. К.Кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүнүн концепсиясы. [Текст] /Рысбаев С. К., Добаев К., Абдухамидова Б.// –Б.: Кутбилим. 2010.

119.Рысбаев, С.К. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун теориялык жана практикалык маселелери.Б.,2014.-168-б.

120.Рысбаев, С.К. Кыргыз тили жана адабияты мугалимине жүз кеңеш: «Педагогикалык технологиялар» сериясы. 4-китеп [Текст] / С.К.Рысбаев. – 2014. – 236 б. 269.

121.Рысбаев, С.К. Окуучунун сүйлөө жана жазуу ишмердиги: «Педагогикалык технологиялар» сериясы. 2-китеп [Текст] / С.К.Рысбаев. – Б.: 2014. – 344 б.

122.Сакиева, С.С. Адабий окуудагы традиция жана инновация [Текст] / С.С.Сакиева, С.Осмоналиева, С.Тобокелова // Известия ВУЗов, 2005. – №7. – 147-149-бб.

- 123. Сакиева, С.С.** Адабий чыгармаларды окутуудагы окуучунун кеп ишмердүүлүгү [Текст] / С.С.Сакиева. – ОшМУнун жарчысы. – Ош, 2004. – 205-209-бб.
- 124. Сартбаев, К.** Кыргыз тилин окутуунун методикасы. [Текст] /Сартбаев К.// – Ф.: 1971., 1978. – 308 б.
- 125. Сарылбекова, З.** Коммуникативные основа обучение кыргызскому языку в школах с русским языком обучение Б. 2014.-168б.
- 126. Сарылбекова З.** Кыргыз тилин кырдаалдардын негизинде окутуу. Б., 2013.-248б
- 127. Синельников, В.** Таинственная сила слова: Формула любви. Как слова воздействуют на нашу жизнь. [Текст] /В.Синельников//–М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. – 255ст.
- 128. Суранова, Н.** Колледждерде кыргыз тилин окутууда текстти колдонуунун методикасы. [Текст]: 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз тили) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты / Н. Суранова // – Б.: 2014. – 241б.
- 129. Сухомлинский, В. А.** Мугалимге жүз насаат. [Текст]. /В.А.Сухомлинский // –Ф.: 1987.– 279б.
- 130. Сухомлинский, В.А.** Тарбия жөнүндө [Текст] / В.А.Сухомлинский авт. ж-а түз. С.Соловейчик; котор. Д.Орозалиев. – Ф.: Мектеп, 1985. – 268 б
- 131. Сыдыкбаева, М.М.** Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун лингводидактикалык негиздери/Монография [Текст] –Бишкек:2016.–208б.
- 132. Сыдыкбаева, М.М.** Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда студенттердин тилдик компетенцияларын калыптандыруунун лингводидактикалык негиздери (юрист адистиктеринин мисалында). [Текст] 13.00.02. - педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип

алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты /М.М. Сыдыкбаева// – Бишкек:2016. – 40б.

133.Стил, Д. Сынчыл ойломдун өнүгүшүнө өбөлгө түзгөн методдор [Текст] / Д. Стил, К. Мередис, Ч. Темпл//. – Бишкек: Сорос-Кыргызстан, 1997. 164 бб.

134.“Сын ой жүгүртүүнү өстүрө турган окуу жана жазуу” программасынын хрестоматиясы [Текст] / М. Эсенгулова , Ж.Д.Асекова// – Бишкек, 2004.

135.Тапшынар, М., Алимбеков А. Окутуунун жалпы методдору [Текст] / М.Тапшынар, А. Алимбеков// – Б.: КТМУ, 2004. 236 - б.

136.Теплов, Б.М. Изучение основных свойств нервной системы и их значения для психологии индивидуальных различий [Текст] / Б.М.Теплов , В.Д. Небылицы // –1963. №5. - С.46.

137. Тагаева, З. Байланыштуу кепти окутуу методикасы. [Текст]. /З.Тагаева // – Ош: 2007. – 216 б.

133. Тагаева, З.Педагогикалык терминдердин сөздүгү. [Текст]. /З.Тагаева, М.Алтыбаева // –Ош. 2014. – 267 б.

134. Токтоналиев, К. Кыргыз тили. [Текст] /К.Токтоналиев, З.Сарылбекова, М.Нуралиева// –Б.: 2011. – 383б.

135. Тыныстанов, К. Алгачкы эмгектер. [Текст] /К.Тыныстанов// –Б.: Кыргызстан-Сорос фонду, 2001. – 372 б.

136. Үкүева, Б.К. Жогорку окуу жайларында студенттердин чыгармачылык активдүүлүгүн жогорулатуунун илимий-методикалык негиздери.[Текст] /Б.К.Үкүева //–Б:2013. – 255 б.

137. Усубалиев, Б. Ш. Кыргыз филологиясы жана филологдору.[Текст] /Б.Ш.Усубалиев// –Б.: 2007. – 410б.

138. Үсөналиев, С. Кыргыз тилин окутуунун методикасы. [Текст]/С.Үсөналиев // –Ф.: Мектеп, 1975.– 224 б.

139. Үсөналиев,С. Морфологияны жана орфографияны окутуу. [Текст]/С.Үсөналиев С// –Ф.: 1985. – 298 б.

- 140. Турсунов, А.** Кыргыз тилинин тыныш белгилери. [Текст] /А.Турсунов// –Ф.: 1978.– 80 б.
- 141. Чыманов, Ж.** Байланыштуу кепти окутуунун негиздери: окуу куралы. [Текст] /Ж.Чыманов //– Б.: 1997. – 96 б.
- 142. Чыманов, Ж.** Тил жана кеп жөнүндө сөз. [Текст] /Ж.Чыманов// – Б.: 2005. – 148 б.
- 143. Чыманов, Ж.** Кыргыз тили: Сабактын методдору жана практикасы. [Текст] /Ж.Чыманов // –Б: 2007. – 104 б.
- 144. Чыманов, Ж.** Кыргыз тилин (мамлекеттик тил) окутуунун методикасы. Типтүү программа.[Текст] /Ж.Чыманов авторлош// –Б: 2008.
- 145. Чыманов, Ж.** Кыргыз тили: Сабактын үлгүлөрү жана сабакты талдоонун методикасы. [Текст] /Ж. Чыманов // –Б: 2009. – 64 б.
- 146. Чыманов, Ж.** Кыргыз тилин окутуунун теориясы жана практикасы. [Текст] /Ж.Чыманов // –Б.: Турар. 2009. – 488 б.
- 147. Чыманов, Ж.** Кыргыз тилин окутууну жаңылоонун концепциясын иштеп чыгуунун зарылдыгы. [Текст] /Ж.Чыманов // «Кабарлар» журналы, №3, – Б.: 2013. 116–122-бб.
- 148. Чыманов, Ж.** Окуучулардын оозеки сүйлөөсүн өркүндөтүүгө өзгөчө мамиле.[Текст] /Ж.Чыманов // «Эл агартуу» журналы, №9-10, –2013. 15–17-бб.
- 149. Чыманов, Ж.** Кыргыз тили сабагы – баарлашуунун сабагы.[Текст] /Ж.Чыманов // Ж.Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. Атайын чыгарылыш. - 2015. -147–150-бб.
- 150. Шейман, Л.А.** Основы методики преподавания русской литературы в киргизской школе.[Текст] /Л.А.Шейман // – Ф.: 1981.– 235 с.
- 151. Эгембердиева, Р.** Фразеологияны XI класста окутуу. [Текст]/Р.Эгембердиева // –Б.:1992.– 56б.
- 152. Эшиев, А. М.** Окуучулардын байланыш кепин өстүрүүнүн айрым жолдору (V-VI класс) [Текст] /А.М.Эшиев //–Б.: 1995.– 65 б.

153. Юсуфбекова, Н.Р. Педагогические исследования и инновационные процессы // Институт теоретической педагогики и международных исследований в образовании РАО [Текст] / Н.Р.Юсуфбекова// - М.2003-г.

154. Яковлев, И.П. Основы теории коммуникации: Учебный пособие СПб. 2001.-230б.

Бекитемин

Б.Сыдыков атындагы КӨЭУнун
кесиптик колледжинин
директору, ф-м.и.к., доцент

Ч.Х. Абдуллаева

« 30 » март 2023 -ЖЫЛ

Илимий изилдөөнүн натыйжаларын практикага жайылтуу АКТЫСЫ

- 1. Илимий изилдөөнүн натыйжаларын өндүрүшкө кийирүүдөгү автор:**
Кашкариева Миргул Абибиллаевна
- 2. Илимий изилдөөнүн аталышы:** «Кыргыз тилин колледждерде коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиялары
- 3. Кыскача аннотациясы:** Кыргыз тилин окутууда студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиялары иштелип чыкты. Коммуникативдик компетенттүүлүктүн лингвистикалык жактан изилдениши такталып, педагогикалык жана психологиялык жактан иштелиши аныкталды.
- 4. Жайылтуунун натыйжасы:** Колледждерде кыргыз тилин окутууда сабактын максатына ылайык коммуникативдик компетенцияга негиздеп окутуудагы студенттерге тийгизген алгылыктуу таасирлер белгиленди. Студенттердин максаттуу өз ара баарлашуусу боюнча талдоодо төмөнкү жыйынтык-натыйжалар алынды:
 - 1-натыйжа:** Студенттердин теориялык билими практикалык машыгуулары жогорулады;
 - 2-натыйжа:** Колледждеги кыргыз тили окутуучуларынын коммуникативдик компетенттүүлүккө негизделген методикалык чеберчилиги өстү;
 - 3-натыйжа:** Диссертант сунуштаган технологиялар туура экендигин көрсөттү;
 - 4-натыйжа:** Студенттер «Кыргыз тили» дисциплинасында коммуникативдик компетенттүүлүккө негизделген технологиялар аркылуу билимдерин, билгичтиктерин тереңдетишти.

- Кыргыз тилин окутуу процессинде коммуникативдик компетентүүлүк боюнча окутуучунун усулдук тажрыйбасын кеңейтүүгө;
- Инновациялык технологияларды колдонуу менен студенттердин коммуникативдик компетентүүлүгүн өркүндөтүүгө;
- Студенттердин эркин баарлашуу көндүмдөрүн калыптандырууга.

6. Ишке ашыруунун орду: Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык университетинин кесиптик колледжи

7. Илимий изилдөөнүн натыйжаларын практикага киргизүүнүн формасы:

- Сабак процессинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн заманбап коммуникативдик компетентүүлүккө негизделген технологияларды сунуштоо;
- Студенттердин баарлашуу көндүмдөрүн калыптандырып, өркүндөтүүгө карата конкреттүү методикалык-практикалык сунуштарды берүү;
- Белгилүү бир окуу материалына карата студенттердин жекече таанып-билүү кызыкчылыгын ойготуу;
- Аныктамага жетүү үчүн кырдаалды аныктоого зарыл болгон тапшырмаларды аткарууда студенттерди кызыктыруу жана ар бир студенттин жеке баамы аркылуу келип чыккан индивидуалдуу жыйынтыктарды жалпылоо менен жаңы билимдерге умтулуу.

КӨЭАУнун мектепке чейинки жана башталгыч билим берүүнүн педагогикасы жана усулу кафедрасынын башчысы, п.и.к., доцент:

М.С. Кадырова

“Бекитемин”

Баткен мамлекеттик университетинин
М.М.Тайиروف атындагы Кызыл-Кыя
гуманитардык-педагогикалык
институтунун орто кесиптик билим
берүү бөлүмүнүн бөлүм башчысы
Тайиروف Хайридин Рахманалиевич

« 14 » апрель 2013 -жыл

Илимий изилдөөнүн натыйжаларын практикага жайылтуу АКТЫСЫ

1. Илимий изилдөөнүн натыйжаларын өндүрүшкө кийирүүдөгү автор:
Кашкариева Миргул Абибиллаевна

2. Илимий изилдөөнүн аталышы: «Кыргыз тилин колледждерде
коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиялары»

3. Кыскача аннотациясы: Кыргыз тилин окутууда студенттердин
коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиялары
иштелип чыкты. Коммуникативдик компетенттүлүктүн лингвистикалык
жактан изилдениши такталып, педагогикалык жана психологиялык жактан
иштелиши аныкталды.

4. Жайылтуунун натыйжасы: Колледждерде кыргыз тилин окутууда
сабактын максатына ылайык коммуникативдик компетенцияга негиздеп
окутуудагы студенттерге тийгизген алгылыктуу таасирлер белгиленди.
Студенттердин максаттуу өз ара баарлашуусу боюнча талдоодо төмөнкү
жыйынтык-натыйжалар алынды:

1-натыйжа: Студенттердин теориялык билими практикалык машыгуулары
жогорулады;

2-натыйжа: Колледждеги кыргыз тили окутуучуларынын
коммуникативдик компетенттүүлүккө негизделген методикалык
чеберчилиги өстү;

3-натыйжа: Диссертант сунуштаган технологиялар туура экендигин
көрсөттү;

4-натыйжа: Студенттер «Кесиптик кыргыз тили» курсунда
коммуникативдик компетенттүүлүккө негизделген технологиялар аркылуу
билимдерин, билгичтиктерин тереңдеттишти.

- Кыргыз тилин окутуу процессинде коммуникативдик компетентүүлүк боюнча окутуучунун усулдук тажрыйбасын кеңейтүүгө;
- Инновациялык технологияларды колдонуу менен студенттердин коммуникативдик компетентүүлүгүн өркүндөтүүгө;
- Студенттердин эркин баарлашуу көндүмдөрүн калыптандырууга.

6. Ишке ашыруунун орду: БатМУнун Кызыл-Кыя гуманитардык-педагогикалык институтунун орто кесиптик колледжи

7. Илимий изилдөөнүн натыйжаларын практикага киргизүүнүн формасы:

- Сабак процессинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн заманбап коммуникативдик компетентүүлүккө негизделген технологияларды сунуштоо;
- Студенттердин баарлашуу көндүмдөрүн калыптандырып, өркүндөтүүгө карата конкреттүү методикалык-практикалык сунуштарды берүү;
- Белгилүү бир окуу материалына карата студенттердин жекече таанып-билүү кызыкчылыгын ойготуу;
- Аныктамага жетүү үчүн кырдаалды аныктоого зарыл болгон тапшырмаларды аткарууда студенттерди кызыктыруу жана ар бир студенттин жеке баамы аркылуу келип чыккан индивидуалдуу жыйынтыктарды жалпылоо менен жаңы билимдерге умтулуу.

КӨЭАУнун мектепке чейинки жана башталгыч билим берүүнүн педагогикасы жана усулу кафедрасынын башчысы, п.и.к., доцент:

М.С. Кадырова

Бекитемин

М.М.Адышов атындагы ОшТУнун

гуманитардык-технологиялык

колледжинин директору, ф-м.и.к.,

доцент Т.Ы.Саадалов

« 10 » октябрь 2023 -жыл

Илимий изилдөөнүн натыйжаларын практикага жайылтуу АКТЫСЫ

- 1. Илимий изилдөөнүн натыйжаларын өндүрүшкө кийирүүдөгү автор:** Кашкариева Миргул Абибиллаевна
- 2. Илимий изилдөөнүн аталышы:** «Кыргыз тилин колледждерде коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиялары».
- 3. Кыскача аннотациясы:** Кыргыз тилин окутууда студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиялары иштелип чыкты. Коммуникативдик компетенттүүлүктүн лингвистикалык жактан изилдениши такталып, педагогикалык жана психологиялык жактан иштелиши аныкталды.
- 4. Жайылтуунун натыйжасы:** Колледждерде кыргыз тилин окутууда сабактын максатына ылайык коммуникативдик компетенцияга негиздеп окутуудагы студенттерге тийгизген алгылыктуу таасирлер белгиленди. Студенттердин максаттуу өз ара баарлашуусу боюнча талдоодо төмөнкү жыйынтык-натыйжалар алынды:
 - 1-натыйжа:** Студенттердин теориялык билими практикалык машыгуулары жогорулады;
 - 2-натыйжа:** Колледждеги кыргыз тили окутуучуларынын коммуникативдик компетенттүүлүккө негизделген методикалык чеберчилиги өстү;
 - 3-натыйжа:** Диссертант сунуштаган технологиялар туура экендигин көрсөттү;
 - 4-натыйжа:** Студенттер «Кыргыз тили» дисциплинасында коммуникативдик компетенттүүлүккө негизделген технологиялар аркылуу билимдерин, билгичтиктерин тереңдетишти.
- 5. Ишке ашыруунун таасирлери:** Кашкариева Миргул Абибиллаевнанын диссертациясынын натыйжалары төмөнкүлөрдү ишке ашырууга жардам берди:

4-натыйжа: Студенттер «Кыргыз тили» дисциплинасында коммуникативдик компетентүүлүккө негизделген технологиялар аркылуу билимдерин, билгичтиктерин тереңдетишти.

5. Ишке ашыруунун таасирлери: Кашкариева Миргул Абибиллаевнанын диссертациясынын натыйжалары төмөнкүлөрдү ишке ашырууга жардам берди:

- Кыргыз тилин окутуу процессинде коммуникативдик компетентүүлүк боюнча окутуучунун усулдук тажрыйбасын кеңейтүүгө;
- Инновациялык технологияларды колдонуу менен студенттердин коммуникативдик компетентүүлүгүн өркүндөтүүгө;
- Студенттердин эркин баарлашуу көндүмдөрүн калыптандырууга;

6. Ишке ашыруунун орду: М.М.Адышов атындагы Ош технологиялык университетинин гуманитардык-технологиялык колледжи.

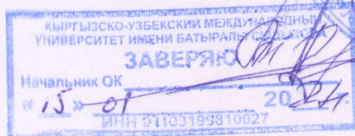
7. Илимий изилдөөнүн натыйжаларын практикага киргизүүнүн формасы:

- Сабак процессинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн заманбап коммуникативдик компетентүүлүккө негизделген технологияларды сунуштоо;
- Студенттердин баарлашуу көндүмдөрүн калыптандырып, өркүндөтүүгө карата конкреттүү методикалык-практикалык сунуштарды берүү;
- Белгилүү бир окуу материалына карата студенттердин жекече таанып-билүү кызыкчылыгын ойготуу;
- Аныктамага жетүү үчүн кырдаалды «аныктоого» зарыл болгон тапшырмаларды аткарууда студенттерди кызыктыруу жана ар бир студенттин жеке баамы аркылуу келип чыккан индивидуалдуу жыйынтыктарды жалпылоо менен жаңы билимдерге умтулуу.

КӨЭАУнун мектепке чейинки жана башталгыч билим берүүнүн педагогикасы жана усулу кафедрасынын башчысы, п.и.к., доцент:

М.С. Кадырова

Бекитемин

Б.Осмонов атындагы ЖАМУнун

Жалал-Абад колледжинин

директору, П.И.К., доцент

Б.М.Турдубаева

« 24 » апрель 2017 -жыл

Илимий изилдөөнүн натыйжаларын практикага жайылтуу АКТЫСЫ

- 1. Илимий изилдөөнүн натыйжаларын өндүрүшкө кийирүүдөгү автор:**
Кашкариева Миргул Абибиллаевна
- 2. Илимий изилдөөнүн аталышы:** «Кыргыз тилин колледждерде коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиялары».
- 3. Кыскача аннотациясы:** Кыргыз тилин окутуудагы студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиялары иштелип чыкты. Коммуникативдик компетенттүүлүктүн лингвистикалык жактан изилдениши такталып, педагогикалык жана психологиялык жактан иштелиши аныкталды.
- 4. Жайылтуунун натыйжасы:** Колледждерде кыргыз тилин окутууда сабактын максатына ылайык коммуникативдик компетенцияга негиздеп окутуудагы студенттерге тийгизген алгылыктуу таасирлер белгиленди. Студенттердин максаттуу өз ара баарлашуусу боюнча талдоодо төмөнкү жыйынтык-натыйжалар алынды:
1-натыйжа: Студенттердин теориялык билими практикалык машыгуулары жогорулады;
2-натыйжа: Колледждеги кыргыз тили окутуучуларынын коммуникативдик компетенттүүлүккө негизделген методикалык чеберчилиги өстү;
3-натыйжа: Диссертант сунуштаган технологиялар туура экендигин көрсөттү;

4-натыйжа: Студенттер «Кыргыз тили» дисциплинасында коммуникативдик компетентүүлүккө негизделген технологиялар аркылуу билимдерин, билгичтиктерин тереңдеттишти.

5. Ишке ашыруунун таасирлери: Кашкариева Миргул Абибиллаевнанын диссертациясынын натыйжалары төмөнкүлөрдү ишке ашырууга жардам берди:

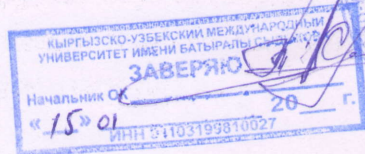
- Кыргыз тилин окутуу процессинде коммуникативдик компетентүүлүк боюнча окутуучунун усулдук тажрыйбасын кеңейтүүгө;
- Инновациялык технологияларды колдонуу менен студенттердин коммуникативдик компетентүүлүгүн өркүндөтүүгө;
- Студенттердин эркин баарлашуу көндүмдөрүн калыптандырууга.

6. Ишке ашыруунун орду: ЖАМУнун Жалал-Абад колледжи

7. Илимий изилдөөнүн натыйжаларын практикага киргизүүнүн формасы:

- Сабак процессинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн заманбап коммуникативдик компетентүүлүккө негизделген технологияларды сунуштоо;
- Студенттердин баарлашуу көндүмдөрүн калыптандырып, өркүндөтүүгө карата конкреттүү методикалык-практикалык сунуштарды берүү;
- Белгилүү бир окуу материалына карата студенттердин жекече таанып-билүү кызыкчылыгын ойготуу;
- Аныктамага жетүү үчүн кырдаалды аныктоого зарыл болгон тапшырмаларды аткарууда студенттерди кызыктыруу жана ар бир студенттин жеке баамы аркылуу келип чыккан индивидуалдуу жыйынтыктарды жалпылоо менен жаңы билимдерге умтулуу.

КӨЭАУнун мектепке чейинки жана башталгыч билим берүүнүн педагогикасы жана усулу кафедрасынын башчысы, п.и.к., доцент:

М.С. Кадырова